

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIVOLI

*Tivoli-silhouetklip
af Ebbe Sadolin som 17-årig*

Ebbe Sadolins første illustrerede bog »Frederiksberg Have« (1935) blev modtaget med opmærksomhed og glæde i Danmark. »Hyde Park«, som han illustrerede to år senere, gjorde hans navn kendt ud over landets grænser, og nu fulgte en perlerække af smukke illustrerede bøger.

I 1950 udkom »Vandringer i London«, og her afslørede Ebbe Sadolin sig også som en fin skribent, så det blev naturligt til mange gode »Vandringer« gennem lande og hovedstæder. Men yndlingsvandringen var gennem København, og dér først og fremmest gennem vor eventyrhave Tivoli.

Da Pantomimeteatret i Tivoli i 1944 fyldte 100 år, var det naturligt, at Ebbe Sadolin gennemillustrerede jubilæumsbogen »Harlekin og Columbine«, og det blev et prægtigt værk. Lige så naturligt er det, at Ebbe Sadolin både skriver og tegner den bog, der er udsendt på hundredeogfemogtyveårsdagen for Tivolis åbning den 15. august 1843.

Denne bog, der er så charmerende og yndefuld, har Ebbe Sadolin arbejdet på i mange år. Der er gjort studier i lærde værker og der er samlet oplysninger fra mange kilder, og nu går tegninger og tekst op i en hyldest til vor usædvanligt gamle Tivoli.

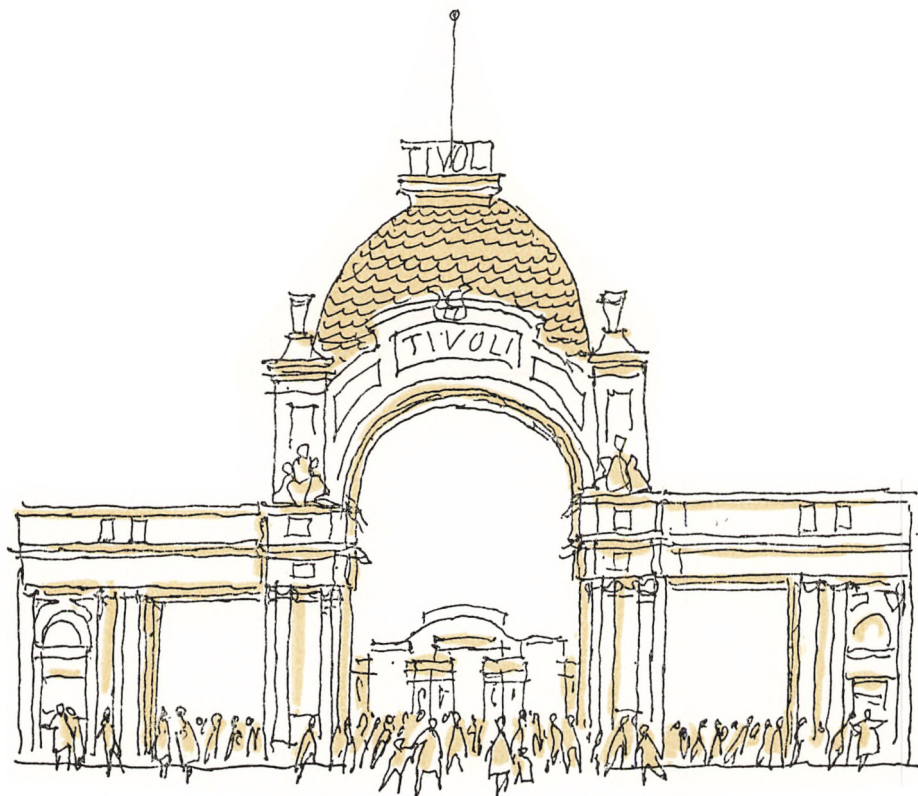
TIVOLI

EBBE SADOLIN

Carit Andersens Forlag

FORTID

Tivolis nuværende hovedindgang. Bygget 1890.

Vi har midt i København bevaret et stykke Glacis som et monument for en ånd, der af et krigerisk anlæg skaber en have, der i sin form er ligeså klassisk, i sit indhold ligeså folkelig som Harlekin-pantomimen.

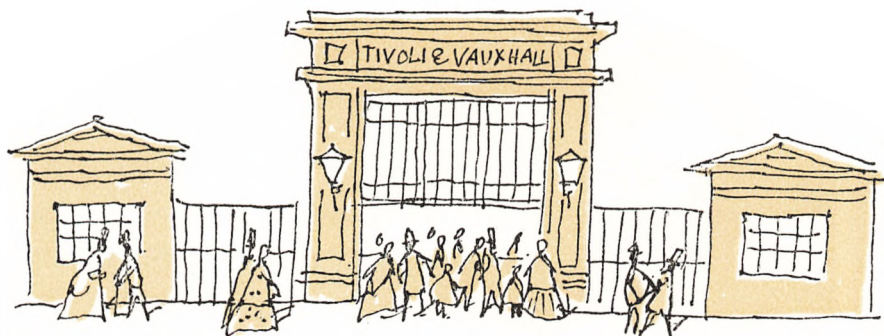
STEEN EILER RASMUSSEN

Da det blev rigtig aften, lå hele haven i det smukke vejr så eventyrligt forvirrende som nogen kunne ønske sig. Og livet udfoldede sig ret med sin særegent danske karakter af vidtgående demokrati.

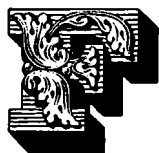
EDMUND GOSSE 1872

Inde i Koncertsalen midt imellem de ziirligste Modedamer, der nikke og vrikke i alle strauss'iske Takter, sidde stadselige Amagerpiger, og Fornøjelsen bliver derfor ikke mindre paa nogen af Siderne. I Restaurationssalene sidder Bonden fra Hvidovre eller Gladsaxe i sin rødstribede Vest og med sine kønne og pyntelige Døtre midt imellem de fineste Folk af alle Rangforordningens Klasser.

GEORG CARSTENSEN »Ny Portefeuille« 1843

Tivolis første hovedindgang 1843–1879.

FOR RIGTIGT at kunne forstå Tivoli, er det godt at kende lidt til havens historie. Det er bygget på en del af Københavns gamle fæstningsværker. Det er grunden til dets specielle bakke-dal-terræn, ligesom »søen« med dens svungne form er rester af den gamle voldgrav.

Det var et mærkeligt ungt menneske, *Georg Carstensen*, der i 40-erne i forrige århundrede, fik ideen til at anlægge en have på dette sted. Det lykkedes ham også at få kong *Christian VIII* interesseret, ved at fortælle ham, at en rigtig forlystelsespark med festligheder og fyrværkeri ville få borgerskabet til at interessere sig mindre for politik og revolutionære ideer, som ellers var ved at komme på mode og truede monarkierne ud over Europa.

Ifølge samtidige billeder så Georg Carstensen statelig og ærværdig ud med kunstfærdige hår- og skægarrangementer, briller og Halsbind. Dog var han kun en ung mand på 29 år, da kongen gav ham Tivoli-privilegiet.

Man plejer at tale om Tivoli som noget udpræget dansk. Og dog var dets skaber mere international end de fleste.

Han var født i 1812 i Afrika, hvor hans far var konsul i Algier, og han tilbragte sin første barndom som forkælet diplomatbarn omgivet af tjenerskarer og i et miljø, som i de tider må have lignet en farvetrykt pragtudgave af 1001 Nats Eventyr.

Senere kom han til Norden, hvor han blev student i København og levede i nogle år som en slags *playboy*, men nåede dog også at blive løjtnant. Derpå opholdt han sig et år i Paris, hvor han startede et litterært tidsskrift. Så var han i Amerika, hvor han forsøgte noget lignende, og da han til slut vendte tilbage til København, grundlagde han også der et blad »Portefeuillen«, hvis medarbejdere bl. a. kom til at omfatte den 10 år ældre *H. C. Andersen*, som nærede meget venskabelige følelser for ham. Så rejste den urolige sjæl atter til Paris, hvorefter »Portefeuillen« langsomt sygnede hen. Men Carstensen blev atter københavner og startede et nyt blad, der fik navnet »Figaro«.

Dette blad med det franskinspirerede navn kom hurtigt i vælten med både mod- og medvind. Det blev stedet, hvor drabelige litterære fejder udkæmpedes, men det var for så vidt ikke noget nyt mellem de københavnske stridbare litterater. Hvad der derimod vakte stor opsigt i byens

Christian VIII lod sig overtale til at give Georg Carstensen ret til at benytte en del af Københavns befæstning til at lave Tivoli på. Kongen besøgte selv haven og var så tilfreds, at han udnævnte Carstensen til agent i syvende rangklasse nr. 1.

brede kreds var, at bladets abonnenter blev indbudt til fester. Både på Christiansborgs ridebane og i Kongens Have med ildfester og fyrværkeri. Det var noget usædvanligt, og resultatet blev snart, at navnet Georg Carstensen hurtigt blev kendt og omgivet af både fyrværkeri- og stråleglans.

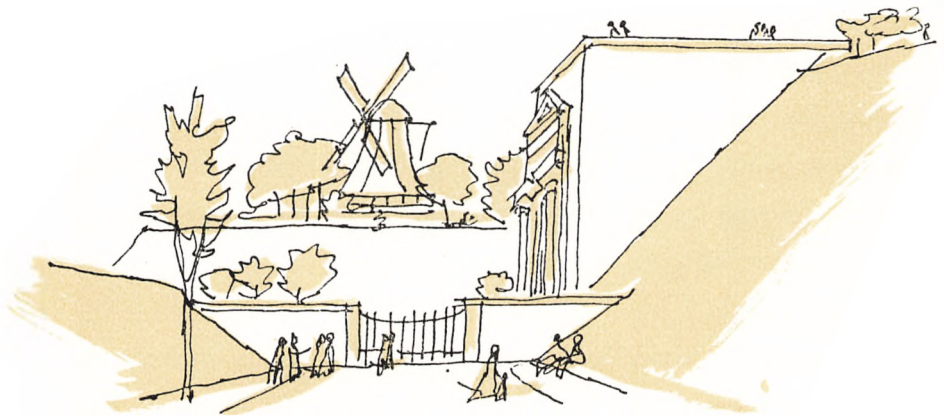
Det var ved en af disse fester, at navnet *Tivoli* første gang dukkede op. Carstensen havde nemlig illumineret Kongens Have med 5000 lamper, fået den unge kapelmester H. C. Lumbye til at dirigere sit orkester og trykt plakater med »Concert, Vauxhall og Tivoli«.

Med disse trumfer som festarrangør bag sig lykkedes det ham at få audiens hos kongen for med ansøgningsdokument i hånd allerunderdanigst at bede monarken om allernådigst tilladelse til at drive et fast Tivoli i kongens by. Og der fortælles, at han overfor majestæten udtalte de senere så ofte citerede ord: »Når folket morer sig, glemmer det at politisere«.

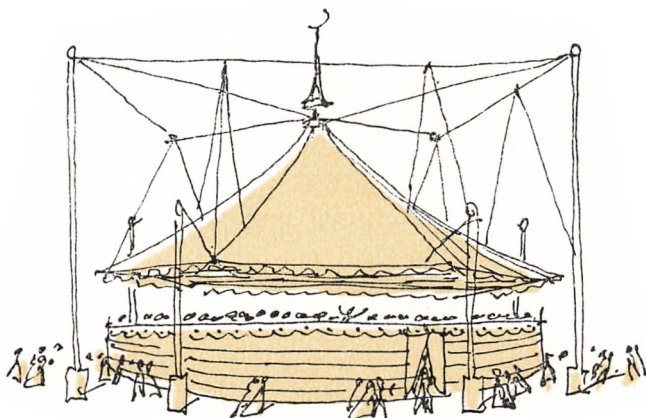
Efter passende kongelig betænkningstid fik han den ønskede tilladelse. Hvad der må have været et stolt øjeblik for det unge menneske – og ung var han, for til trods for hele sin omflakkende og begivenhedsrige fortid i mange lande, var Georg Carstensen stadig kun omkring de tredive.

Da tilladelsen blev givet, blomstrede alle hans talenter frem i fuldt flor, for til al lykke for Tivoli var Carstensen ikke blot det, man i dag ville kalde en smart public relation-person og dygtig pressemand, men desuden ikke så lidt af en kunstner. Så allerede fra første færd havde han øje for stedets specielle landskabelige muligheder og tilpas fantasi til at forestille sig de rette bebyggelser og arrangementer. Og med et humør og en energi, der fængede hos hans medarbejdere, lykkedes det ham i forbausende kort tid at få det hele færdigt til åbningen 15. august 1843 – og den augustdag fejrer Tivoli nu hvert år med stadig større festivitas.

Fra første dag blev Tivoli en stor succes. Københavns borgere strømmede ud fra den gamle by for at se dette ny, og for første gang fik de lov til at komme sent hjem igen, da det også var lykkedes den utrolige Carstensen at få militærguvernørens tilladelse til, at selveste Vesterport først blev lukket nogle timer senere end sædvanligt.

Københavns Vesterport, der indtil Tivoli kom til verden, var blevet lukket og låset hver aften. Og på volden stod skilte med teksten: Her maae ikke graves efter gamle Been.

Af særlig elegant konstruktion var dette cirkus, der var dækket af et »svævende« tag. Det kunne rumme over 1000 tilskuere.

Det var den 23. maj 1843, at Carstensen ifølge kongelig resolution fik overdraget glaciset uden for Vesterport til at lave sit Tivoli på – og det var den 15. august, man åbnede!

Det lyder så utroligt, at man slår efter og kontrollerer i bøgerne endnu en gang. Men sådan forholder det sig – det første Tivoli med sit teater, sine pavilloner, koncertsal, butikker, restaurationer, kaffe-huse blev lavet på mindre end tre måneder!

Det har tilsyneladende været mere sparsomt, hvad der i de tider skulle præsteres af byggeansøgninger, blåtryk og tegninger i mange eksemplarer til mange instanser, attester, byggetilladelser og byggeafslag. En nutidsarkitekt og entreprenør vil sukke ved tanken om, at sådanne gyldne byggetider har eksisteret. Så det var tilsyneladende ikke blot på kunstens og litteraturens område, at man kan tale om »guldalderen«.

Nu var Carstensen ganske vist heller ikke nogen helt almindelig entreprenør, og han var så heldig at få en arkitekt, der også var noget for sig selv.

Arkitekten var den 28 årige *Harald Stilling* – og det er i dag en pudsig tanke, at det nu så ærværdige Tivoli i sin tid blev lavet af et par rene grønskollinger – for at tale i datidens sprog.

Foruden deres talent for byggeri og landskabelig planlægning må de have været et par usædvanlig dygtige organisatorer og endvidere i besiddelse af sjældne evner til at få håndværkerne med på deres ideer.

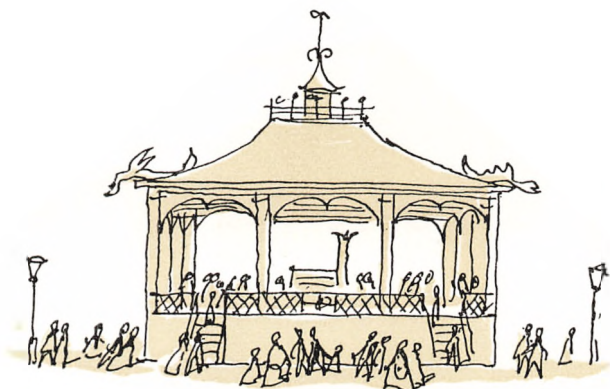
For det viste sig altså, at Carstensen, der for det første kunne få vor sidste enevoldskonge til at approbere sine planer og ligeledes få Københavns militærguvernør overtalt, også kunne få de københavnske tømrere, snedkere, malere og gartnere med på spøgen. Og det i et tempo, hvor ikke blot alle ugens dage, men også de lyse nætter sikkert har været taget i brug i fuldt mål.

I de gamle beretninger kan man også læse, at det nydannede aktieselskab Tivoli i sin glæde over det store byggearbejde og dets hurtige udførelse, forærede Harald Stilling en sølvåse fyldt med dukater. Mens Carstensen fik en stor sølvpokal med inskription.

Senere var det skåle med bittert indhold, som samme bestyrelse udskænkede for Carstensen. Men mere herom senere.

Arkitekten Harald Stilling, der lagde grund til den let orientaliserede Tivolistil, som præger haven den dag i dag.

Selv i Dampkarruselbanen var der orkester, og H. C. Lumbye komponerede en speciel galop til banens ære.

Da de første bygninger blev rejst på de gamle bastioner, forlangte militæret, at de kun måtte laves af træ, lærred, glas og andre lette materialer, så de hurtigst muligt kunne rives ned igen, ifald der var udsigt til, at kanonerne skulle gøres klar.

Men disse strenge krav skulle senere vise sig at være til lykke for haven, for derigennem fik Tivolis arkitekter og dekoratører rigtig lejlighed til at lade fantasien spille – det drejede sig jo ikke om dyre og solide bygninger, men kun om en slags muntert og sommerligt teater.

Dermed var grunden lagt til det, som man senere har fastslået som *Tivoli-stilen*, kulørt orientalisme og kineseri, kupler og minareter, små lysthuse, pavilloner og »divaner«.

Man kan måske nok undres over, at Tivoli-stilen ikke i højere grad var nordisk betonet med bjælkehytte-romantik og den slags. Men for det første skulle sådanne hytter helst bygges af rigtige bjælker, for den gammelnordiske byggeskik er ikke videre velegnet for lærred og pindværk, og for det andet havde Georg Carstensen som bekendt sine særlige forudsætninger for at hente inspiration fra de fjernere egne.

Billardet.

Så da han derfor fik lov til at lokke københavnernes ud fra deres stad, ønskede han blot, at de skulle opleve drømmene om disse landes lyse og sommerlette bygninger. Og ikke mindst Tyrkiet med sine kupler og minareter blev et af forbillederne, og vel nok et Tyrkiet, der mere stammede fra en Mozart-operas dekorationer end fra virkeligheden.

Tivolis succes var sikker fra første stund.

Tallene viser, at der på åbningsdagen gik 3615 mennesker igennem indgangsporten, og søndagene derefter 10.000.

Det var store tal for en by, der dengang kun var på 120.000 indbyggere. Da sæsonen, der kun havde været i 7 uger sluttede, havde Tivoli været besøgt af 175.000.

Det var slet ikke så billig en fornøjelse at gå i Tivoli på den tid. Entreen til haven var en mark og otte skilling, og ville man op i karrusellen kostede det otte skilling. Det var også prisen for en tur i rutschebanen, en sejltur på søen og et besøg i vokskabinetet.

Hvad det betyder i kroner og ører i dag, er det svært at beregne – men der findes et godt sammenligningsgrundlag, nemlig *et stykke med rejer!* Det kostede den gang 4 skilling. Og ved man, hvad rejemadprisen er i dag, behøver man blot at fordoble den for at regne ud, hvad en karruseltur kostede den gang. Det var penge!

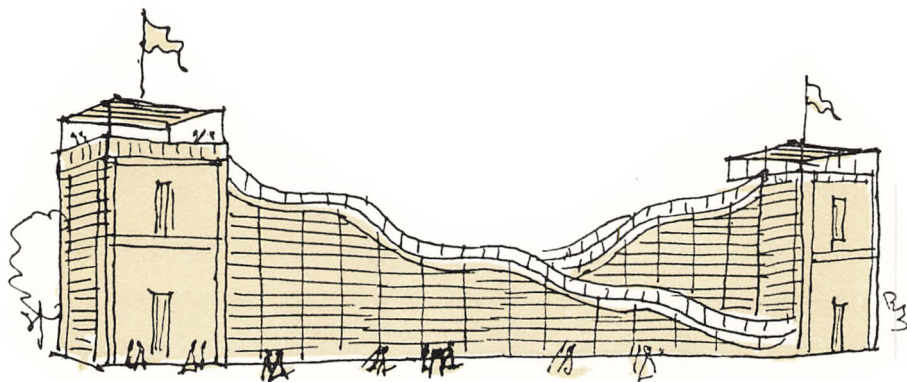
Den 11. oktober fik Carstensen sin benefice-aften, og blandt gæsterne i haven var *H. C. Andersen*, der fortæller om det i sin dagbog og føjer til, at han samme aften begyndte på »sit chinesiske eventyr«. Måske har Tivolis østerlandske scenerier givet ham impulser.

»Entreprenøren«, som hans daglige titulatur lød, havde al mulig grund til at være stolt over resultatet. Men han fik ikke megen lejlighed til at hvile på sine laurbær. For mens han med smidighed og elegance havde klaret både de kongelige og de militære myndigheder og endvidere fået håndværkere og tivoli-personale til at danse efter sin pibe, så mødte han de største besværligheder inden for sin egen kreds: Tivolis nydannede bestyrelse.

Denne kreds af brave borgere, hvoriblandt en urmager i særlig grad var i konstant opposition, havde svært ved at indordne sig denne fantastiske person, om hvem man berettede, at han først stod op ved middagstid, og hans tjener havde til opgave dagligt at lægge et par nye hvide handsker frem til ham og endvidere assistere ved valget mellem hans 100 kulørte veste. Når denne originale figur slog ud med sin behandskede hånd og nonchalant foreslog nyanskaffelser til store penge, rystede de betænkeligt på hovedet og blev kontrære.

The pavillonen.

Den første rutschebane i Tivoli.

En af Tivolis store attraktioner var dengang som i dag en *rutschebane*. Så allerede fra første stund har havens lydbillede været nogenlunde det samme som i dag med den obligate folkemummel og en baggrundsmusik, der leveres af truttende horn samt de rutschendes skrig og hvin.

Man har i øvrigt sammenlignet Carstensens egen løbebane med en tur på rutschebanen. Og sikkert og vist er det, at hans karriere gik både op og ned i hastigt tempo. Men så enkelt var det alligevel ikke, at han startede på toppen og derefter rutsche nedad, for hans køretur blev betydeligt mere omfattende med flere toppe og farligere kurver.

Så er det mere rammende, at man også har kaldt ham en Harlekin, denne spraglede og skinnende fantasifigur, som bestandig er i aktivitet og ikke kan stå stille et øjeblik. Han kommer altid ud for besværligheder og ulykker, spidsborgeren Kassander og hans tjener forfølger ham, men Harlekin svinger sin tryllestav og ender med at få sin Columbine i bengalsk belysning – for så atter næste dag at springe ud i alle ulykkerne igen!

Han blev hyldet, og han blev kritiseret, han havde succes og han havde fiasko. Og en af hans alvorligste fiaskoer var, da han forsøgte at lave *Vintertivoli* i *Casino* (det smukke teater, som hans ven Harald Stilling også havde bygget). Det og nogle hotelplaner kom til at koste ham over 100.000 rigsdaler, hvad der var store penge dengang. Han stod derfor som en ruineret mand, og de følgende år var sørgelige. Han havde brudt med Tivoli, eller snarere Tivoli havde brudt med ham, og han var helt uden penge. Men alligevel skete der bestandig noget. Han rejste ud og deltog i krigen mod Tyskland 1848, han tog til Vestindien, hvor han var adjutant hos guvernøren. Han var i Amerika, hvor han var med til at udarbejde planerne for et stort udstillingspalads i New York.

Men atter tog han til København, hvor bl. a. vennen *H. C. Lumbye* hjalp ham og arrangerede en dramatisk-musikalsk soiré til hans ære – men det var en af de sidste gange han som Harlekin stod i festapoteose med bengalsk belysning. Skuffelser og stridigheder fulgte efter, og i januar 1857 døde Carstensen som en skuffet mand, kun 44 år gammel.

Da Georg Carstensen blev valgt som medlem af det eksklusive Kgl. Skydebroderselskab, skulle han give en malet skydeskive til ophængning. Han valgte et motiv fra rutschebanen, hvor han lod fremstille sig selv rullende nedad i fuld fart, mens han søger at gribe lykkens gudinde, der svæver foran ham på en sæbeboble og med teksten: »Hold fast på lykken mens du har den« – Gudinden svævede dog fra ham alligevel . . .

Så er der navnet *Tivoli*.

Man har spekuleret over, om Carstensen i sin tid hentede navnet fra den lille bjergby uden for Rom, hvor de berømte vandspring og fontæner findes i Villa d'Este's have. Dog mener de hjemlige Tivolihistorikere, at navnet kommer fra Paris, hvor netop på Carstensens tid fand-

Der er fuglekvidder i navnet –

tes en forlystelseshave, der bar navnet *Le jardin de Tivoli*. Men i London eksisterede samtidig en *Vauxhall*, og dette navn skulle stamme fra et berømt haveanlæg ved godset Vauxhall, der ejedes af enken efter John Vaux i Cornwall.

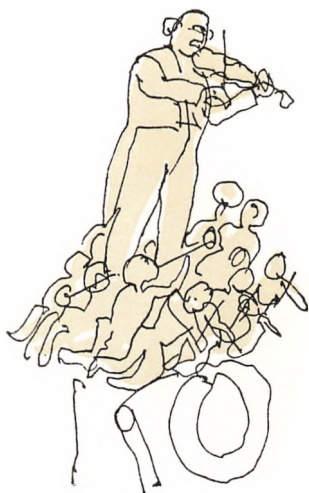
Carstensen lod imidlertid begge navnene *Tivoli & Vauxhall* male over sin haves første port. Men snart viste dette lange navn at være for knudret. Vauxhall forsvandt, og det mere muntert klingende Tivoli med de to lyse i-lyde blev havens rette navn.

»Der er kinesisk fuglekvidder i det ord,« har arkitekt-skribenten Steen Eiler Rasmussen engang sagt.

Der er tre mænd, som Tivoli i tidens løb har hædret ved at lade dem opstille i skulpturer af særligt iøjnefaldende format. Der er for det første Georg Carstensen, der har fået sin plads ved indgangen. Længere henne står den hvidmalede buste af den store Pierrot Volkersen og lidt derfra det pompøse H. C. Lumbye-monument, hvor komponisten er anbragt trædende rundt i en halv snes nøgne og musicerende småbørn.

Hvad man end må mene om disse skulpturers kunstneriske egenskaber, så vil alle, der kender noget til Tivolis historie, enes om, at det er disse tre personer, der i første række fortjener hyldest. Det er dem, der hver for sig, har været med til at gøre Tivoli til det, haven er i dag.

Man har talt om *musikhaven Tivoli*, og det er et navn, den har kunnet smykke sig med fra den første stund. Også på dette punkt så Georg Carstensen rigtigt, da han knyttede den 33-årige *H. C. Lumbye* til sig, som leder af Tivolis første orkester.

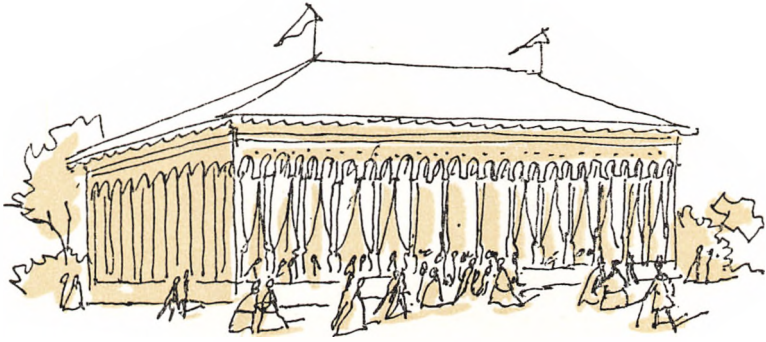
H. C. Lumbyes mindesmærke, modelleret af Svend Rath sack.

Allerede fra første sæson var der bygget en statelig koncertsal, der skulle huse orkestret og dets populære dirigent. For populær var den unge komponist, musiker og orkesteranfører allerede blevet i København gennem sine kompositioner og koncerter. Hans store forbilleder var den tids modernister i den populære genre, wienervalsens Lanner og Strauss. Og nok var hans smag populær og folkelig, men det blev aldrig til billigt pop, hverken i egne kompositioner eller i valget af de programmer, han fremførte.

Man har endnu programmet for koncerterne på åbningsdagen den 15. august 1843, og deraf fremgår, at »Det Lumbyeske Selskab« den aften spillede en ouverture af *Auber*, operaudtog af *Donizetti*, foruden kompositioner af *Lanner*, *Strauss* og *Lumbye*.

Koncertsalen, der blev ombygget i 1863.

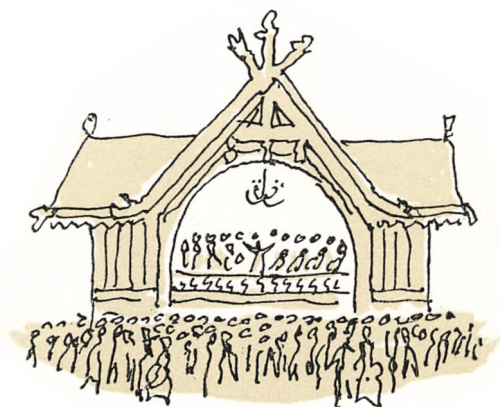
Den første koncertsal.

Denne afdeling bestod af i alt 12 numre, og når dertil kommer, at »Harmoniemusiken« havde andre 12 numre, der fortrinsvis bestod af omfattende operaudtog af bl. a. *Bellini* og *Rossini*, foruden at pauserne udfyldtes af tyrolersangere, så må man indrømme, at der var mulighed for at tilfredsstille selv den mest glubende musikappetit.

Men ikke nok med det. Der var musik mange andre steder i haven, på Rutschebanen, Jernbanen og ved Bazaren, foruden at Karruselbanen havde et orkester »med 6 blæsende instrumenter«. Endvidere Sangerindepavillon og »Vokal- og instrumentalnumre af Guitar- og Mandolinspiller Zella og Brødrene Rosenbaum ved Lardellis Pavillon«.

Tivoli blev altså ikke blot en forlystelseshave med lys og illumination, restauranter og konditorer, akrobater og linedansere, gøgl og karruseller, det blev som sagt i høj grad også et sted, hvor man lagde vægt på musikken, og ikke blot at der var meget af den – for det var der såvist – men også at den var af kvalitet. Og herfor var H. C. Lumbye garanten.

Hans Christian Lumbye begyndte i 1824 som 14-årig sin musikalske karriere som militærtrompeter, og det er tilsyneladende en god måde at starte på, for godt 100 år senere fulgte den lille fynske dreng *Carl*

Harmoniorkestrets åbne musiktribune.

Nielsen hans eksempel. Begge lærte de som trompeterdrengene deres fag fra grunden af, om end nok på en lidt hårdhændet måde. Men begge forstod de senere hver på deres felt at udnytte orkestrets mange muligheder i klange og rytmer.

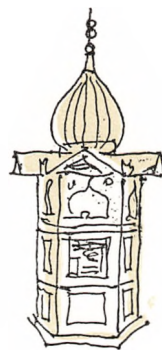
For H. C. Lumbye blev det de moderne wienerrytmer, der rigtigt satte hans kompositionsevner i sving. Det var for sin tid *den avancerede musik*, på samme måde som senere jazzmusikken fra Amerika, der fik hele verden til at swing'e i de ny synkoperede rytmer, og hvor Gershwin og andre moderne komponister fandt deres specielle udtryksform.

Lumbye, som vi måske nu er tilbøjelig til at betragte som blot en munter hyggekomponist, indførte de ny klange i galop- og valsetakter, hvor det tidligere havde drejet sig om fredeligere Francaise'r og Lanciers.

Hans iørefaldende melodier blev snart populære over hele byen, og Lumbyes gode ven, den store balletmester Aug. Bournonville skrev i sine erindringer, at »de genlød fra Balsalen ned til Lirekasserne, blæstes af Vagtparaden og fløjtedes af Drengene på Gaden«.

Højere kunne man ikke nå dengang – havde det været i dag, var han

En af de gamle kiosker, der stadig fungerer i Tivoli.

kommet på hit-listerne over de bedst solgte grammofonplader, og tjent store penge. For nok blev han berømt, men store penge tjente han aldrig. Hans mest berømte komposition, den udødelige »Champagne-galop« fik han 50 kr. for en gang for alle.

Når H. C. Lumbye dirigerede sit orkester, var det som oftest med ansigtet vendt mod publikum og med violinen under hagen. Enten spillede han selv en solostemme, eller han svingede buen som dirigentstok,

Tivolis indgangsportal fra 1879–89.

H. C. Lumbye dirigerede sit orkester vendt mod publikum. Denne blanding af både at være solist, komponist og dirigent møder man i vore dage bl. a. hos Duke Ellington.

mens tilhørerne kunne følge minespillet i hans runde ansigt med de muntre øjne, den militære moustache og de flotte sidekrøller.

Sådan havde wienermusikerne dirigeret, og i denne stil fulgte vore hjemlige efter. Men da den seriøse musik fik mere og mere indpas i koncertsalen, måtte dirigenten nu udelukkende holde sig til sit orkester og sin nodepult. Dog for at publikum alligevel skulle have noget dekorativt at se på, sørgede en af de senere rygvendte dirigenter, *Joachim Andersen*, for at møde frem med en nakkeskilning, der var så fuldendt, at den stadig omtales i ældre koncertberetninger.

Men denne dirigent havde i øvrigt ikke blot dekorative egenskaber. I hans dirigentepoke sørgede han for, at et nyt slægtled af komponister fik hjemsted i Tivoli. Nu var det navne som *Tschaikowsky*, *Grieg*,

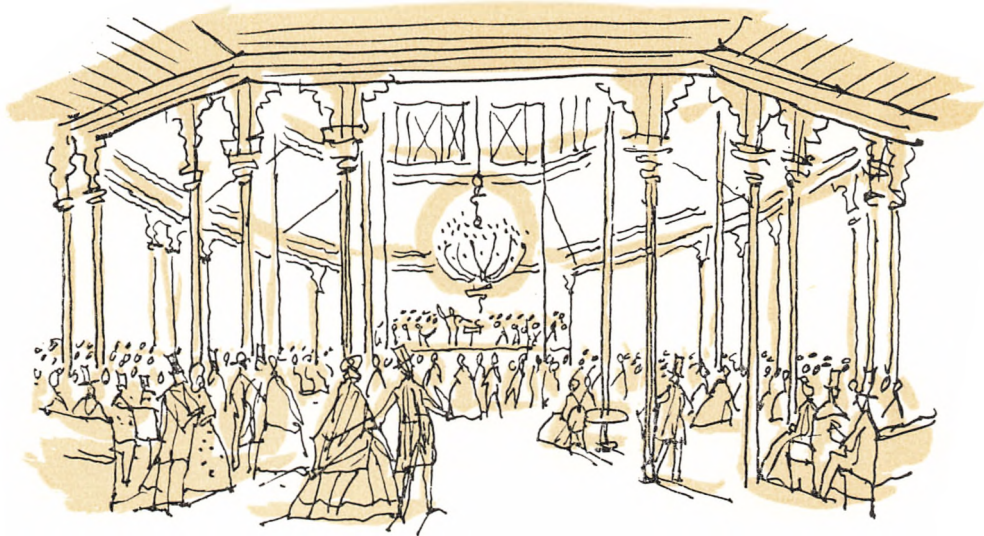

Joachim Andersen dirigerede sit symfoniorkester med ryggen til salen.

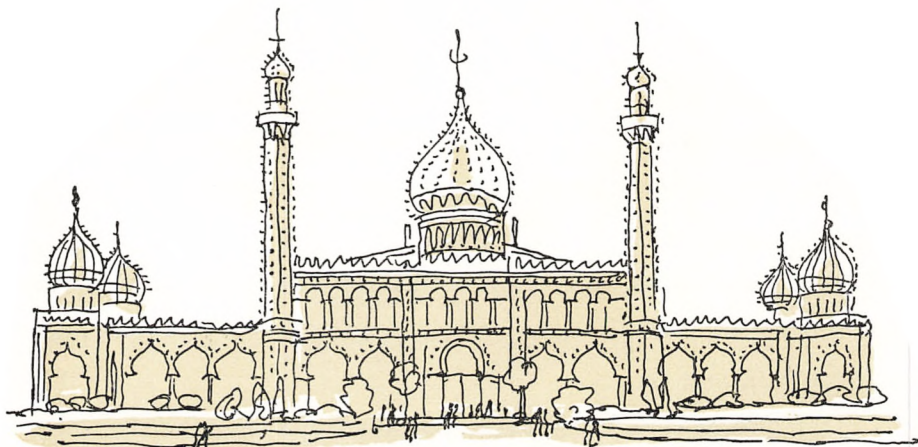
Wagner, Rimsky-Korssakow, Smetana, Brahms, foruden de store gamle Wienerklassikere man fik at høre. Her dirigerede også den unge *Sibelius* i 1900 sin e-moll symfoni, og her opførtes i 1901 *Carl Nielsen's* første symfoni.

En række af tidens største solister, sangere, violinister og pianister blev indkaldt fra alle lande, og Tivoli begyndte at spille en rolle i det internationale musikliv.

Gæstespillene var af mange slags. Og vandt den besøgende kunstner først publikums hjerte, var der ikke grænser for hyldesten. I gamle beretninger kan vi læse, hvordan i 1884 den parisiske stjerne *Anna Judic* blev modtaget i Tivoli. Hun var den store Offenbach-diva, og hendes berømmelse ville i vore dage svare til en af de største film-

Koncerterne i den gamle Glassal fungerede på samme måde som de i vor tid så berømte »promenadekoncerter« i Londons Albert Hall. Man havde lejlighed til at sidde ned i salens yderkanter, mens man frit kunne spadserere omkring på midten.

I 1902 blev Tivolis ny koncertsal bygget efter tegninger af havens direktør, arkitekt Arne-Petersen. Den kom til at fungere, til bygningen i 1944 blev ødelagt af brandbomber. Dens udseende er skiftevis blevet sammenlignet med et østerlandsk fépalads og et indisk gravmæle.

stjerner. Pladsen foran koncertsalen var overfyldt, og selve salen ligeså med hele den kongelige familie på første række. Endeløs jubel og tal-løse da capo'er. Efter koncerten førtes hun i åben vogn og med fakkel-bærende løbere foran af den jublende folkemasse hen til pantomime-teatret, hvor hun steg ud, for atter at vise sig på scenen og synge på ny. Også her var begejstring og stor trængsel, og i folkemasserne noterede man sig kong Georg af Grækenland og prins Valdemar. Aftenen sluttede med et festfyrværkeri, der kulminerede i Judic's navnetræk »i stråleild«.

Man forstår, at Tivoli blev et sted, som selv de største kunstnere gerne gæstede.

Kongefamilien har i øvrigt ofte vist deres store interesse for Tivoli. I 1886 inviterede *Christian IX* hele familiens ungdom til en ekstra-forestilling på Plænen, hvor de to artistpiger søstre *Madigan* op-trådte, og som belønning fik hver et Dagmarkors af kongens hånd.

Efter samtidige billeder at dømme var især den 19-årige *Elvira* – der i øvrigt var født Hedvig Jensen fra Flensborg – en stor skønhed, som også vakte opsigt, når hun optrådte med sit usædvanligt lange lyse hår frit flagrende omkring sig.

Hendes videre skæbne, der blev kendt som det danske »Mayerling-drama«, inspirerede Holger Drachmann til et pompøst digt, og den sørgelige historie er også skildret i prosa og har så sent som i 1966 været grundlag for en prisbelønnet svensk film. En baron og officer forlod sin fornemme familie i Sverige for at følge hende, og deres sidste rejse gik ud i Nørreskoven på Tåsinge, hvor de sammen begik selvmord. Ved deres grav på den lille kirkegård finder man stadig små blomsterhilsener fra besøgende, der endnu bevæges ved den smukke artistpiges sørgelige skæbne.

Elvira Madigan med det lange lyse hår.

I 1903 strømmede københavnernes til Glassalen for at se danserinden *Cleo de Mérode*, hvis berømmelse mindre skyldtes hendes koreografiske evner end historierne om hendes forbindelse med den belgiske kong Leopold. Og dem forstod hun at holde ved live ved bestandig højlydt at fremkomme med dementier.

Forlystelser fandtes overalt i haven, både på landjorden, på vandet og i luften.

Vand-forlystelserne indskrænkede sig til beskeden sejlads på Tivolisøen og til anbringelse af romantiske prospekter langs bredderne, hvor især teatermaler *Carl Lund's* festarrangementer bestandig var højt beundrede. Og i 1877 flokkedes man langs bredderne for at se på »*Svømmeøvelser med kaptajn Boytons apparat*«, hvor kaptajnen ifølge de gamle billeder var iført en slags oppustet gummidrags, der gjorde ham i stand til bl. a. flydende at ligge og læse sin avis med en parasol over hovedet.

Fregatten St. Georg, som løb af stabelen i 1887, men blev skruet i sænk af isen i 1901.

Mademoiselle Godards ballon.

En *vandruttschebane* var også den store succes i begyndelsen af dette århundrede, og midt i søen har der flere gange ligget en *fregat* i naturlig størrelse for anker med musik og muntre forlystelser i lasten. Om aftenen var master og spær illuminerede, og der var almindelig landsorg, da et af de stolteste af skibene, ved navn St. Georg, en skønne vinternat forliste og sank til bunds i søens mudrede vande.

En nyere *fregat*, der også bar navnet St. Georg, forliste i juli 1940 – men på det tidspunkt var der sket landet andre og større ulykker, at denne begivenhed gik mere upåagtet hen.

I luften har det især været strækningen over »Plænen«, der har været udnyttet. Her har trapezartister svunget sig eller sprunget gennem brændende ringe, og her har linedansere balanceret højt oppe over træernes toppe, og udspringersker har taget hoppet de 24 meter ned i et lille vandbassin. Og så sent som 1942 blev kanonkongen *Leoni* skudt ud af sit kanonrør og fløj hen over folkemængden fra Plænen mod koncertsalen.

Allerede tidligt blev *ballonopstigninger* populære i Tivoli, hvor italieneren *Tardini* foretog den første i 1851. Han landedeovre i Skåne, og der fortælles, at de forskrækkede bønder slog kors for sig og ikke turde nærme sig dette gasduftende uhyre, der var faldet ned til dem. Men han fortsatte med held, indtil ulykken ramte ham over Kalvebodstrand, hvor han styrtede ned og druknede.

Derefter var der ikke ballonfart i over 20 år, men så kom en periode, hvor det hørte til sæsonens faste begivenheder. Særlig lykke gjorde *mademoiselle Godard* i 1878, da hun foretog sine luftfarer iført »en klædelig hvid matrosdragt«, samt tyskeren *Rodeck*, der foretog sit »Ridt gennem skyerne« siddende på en sadel i stedet for i en gondol. Og i halvfemserne var det den danske luftskipper *Johansen*, som vandt speciel berømmelse ved sine opstigninger med passagerer. Ballonen var dog bundet med et 3000 meter langt kabel, så man kunne hale den ned igen.

Selv her i jetalderen har man oplevet, at ikke mindst et ungdommeligt publikum, der ellers er forvænt med alle nutidens tekniske vidundere, med betagelse har fulgt en sådan opstigning; den sidste foregik i 1962.

Mens den snærende og hvinende flyvemaskines start er beslægtet med motorbanens larm eller gadens i myldretiden – så er det en hel ny oplevelse at se den store runde kugle med sin lille gondolkurv under sig pludselig skyde i vejret, lydløs som en sæbeboble, for derpå få øjeblikke senere, at svæve stille hen over mennesker, træer og huse.

Blandt luftforlystelserne må også regnes *fyrværkeriet*, der bestandig har været en Tivolispecialitet. Allerede i 1844 efter den første sæson rejste Georg Carstensen til Italien, hvor han opsøgte den ansete fyrværker *Gaetano Amici* og fik ham med til København, hvor han blev

Tivolifyrværkeri.

resten af sine dage og skabte de ildfester og fyrværkerier, som var med til at gøre Tivoli berømt.

Et af hans første festarrangementer havde den stolte titel: »Prospekt af en Facade på Piazza di Sutri i Nærheden af Rom, med Staden Københavns våben i Arkaden«, hvordan det så har set ud.

Men lykke gjorde det, og da kongen senere på året skulle besøge Lerchenborg, blev Amici engageret til at tage derover og fejre anledningen med et festfyrværkeri. Den italienske mester blev da også hædret med et ridderkors, og ude på Frederiksberg ligger Amicisvej, der er opkaldt efter ham. En samtidig digter skrev også disse poetiske linjer:

*Højt Amici Raketten sender,
Tanken smukt den mod Himlen vender.*

En malende skildring af et fyrværkeri i 1865 findes i et brev fra *Johanne Luise Heiberg* til A. F. Krieger, hvori hun skildrer sine følelser ved at opleve det sammen med sine tre plejedøtre.

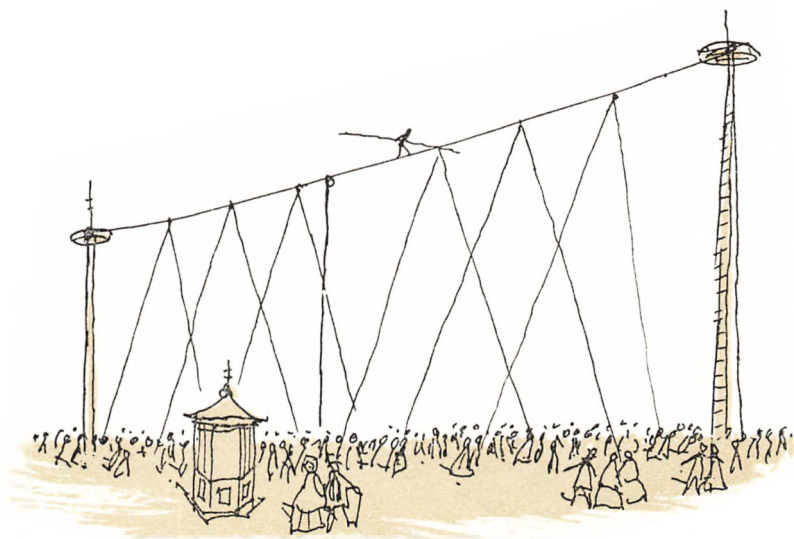
»Hvad der formelig bragte mit Hjerte til at banke, var det glimrende Fyrværkerie, paa en Gang saa skjønt og saa ængsteligt at se paa, saa jeg ganske forstod Annas Angst, der den ene Gang efter den anden udbrød: De falder ned over os! De falder ned over os! Jeg har intet Fyrværkerie set siden jeg var Barn, omtrent paa Annas Alder, men ufor-

glemmeligt har dette i mange Aar staaet i min Erindring og ganske paa samme Maade som i Tirsdags, idet min Følelse for det var Beundring og Frygt. Naar Raketterne saaledes med Lynets Fart susede herfra op mod Himmelen, da gyser det i En ved Tanken om at denne Magt har Mennesket udsendt uden at have Kraft til at holde den tilbage, naar det først har givet den frit Løb. Som det gaar med disse Raketter, saaledes med vore Lidenskaber; have vi først løsladt dem et Øjeblik, da formaar vi ikke mere at standse dem i Løbet.»

En anden og mere makaber skildring, hvori fyrværkeriet dog kun er en drastisk detalje, er skrevet i kolerasommeren 1853 af H. C. Andersen i et brev til Jonas Collin:

»Det er mørk Aften, en Vogn fuldpakket med Liig Kjører henimod Liighuset. Ildsøjler fra Tivolis Fyrværkeri stige pludselig i Vejret ligefor den, Liighestene stejle, ville ikke frem, Liigene ryste eller maaske danse de, thi i en Kælder ved Siden af er der Dans, og en lystig Polka toner ud paa Gaden.»

Linedans foran Kunstnerplænen.

Også *illuminationerne* må regnes med til de himmelvendte glæder.

De kulørte lygter havde fra første færd af hørt til »Vauxhall-Tivoli«s faste attraktioner og været med til at skabe Carstensens popularitet allerede ved de tidligste festarrangementer i Kongens have. Dog var der lidt kritik nu og da, når olien dryppede fra de små lygter ned på de promenerende damers fine kjoler. Men allerede i 1855 fik Tivoli et gasanlæg, og så begyndte man at anvende denne nymodens luftart både til belysning og illumination.

Selv ikke alt for bedagede tivoligængere vil kunne huske, hvorledes man i skumringstimen kunne se adrætte mænd klatre rundt på bygningernes facader, på tårne og spir for med små fakler at tænde de tusinder af små gasblus. For det var først efter Verdenskrig II, at de sidste flakkende gaslys blev afløst af de elektriske lamper.

Mens det trods alt var begrænset, hvad man kunne forlyste sig med i luften og på vandet, så bød landjorden tilsyneladende på ubegrænsede muligheder.

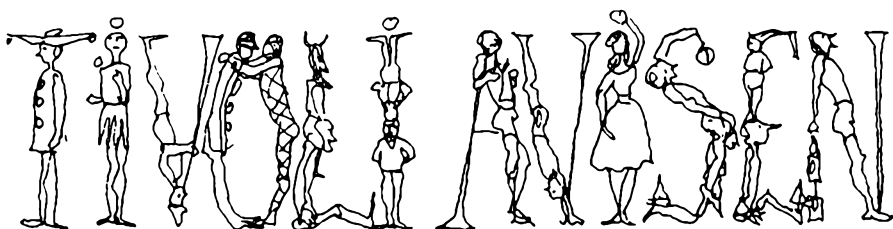
Kunstnerplænen i Tivolis første tid. I baggrunden den første rutschebane.

For det første var der *Kunstnerplænen*, der i øvrigt ikke var plæne ret længe men en tribune, hvor artisterne optrådte. Der var stærke mænd med flotte overskæg og spillende muskler, og der var yndige artistpiger med stramme snøreliv og lyserøde tricots.

I Bazarbygningens fotografibutik købte københavnernes billeder af *Miss Zuila* og *Miss Lulu* eller af *Mlle. Petrusca*, *Miss Totta* og *Mlle. Darburak*, hvis det da ikke var den stolte linedanser *Broyazzi*, akrobattruppen *Frank-Maselly* eller den franske balancekunstner *Lozanda* med det krøllede hår og den kækt svungne moustache.

Kunstnerplænen blev i øvrigt også brugt til friluftskoncerter både de seriøse og de mere letbenede, og Tivoligarden har haft sine første koncerter her om eftermiddagen. Og nu i mikrofonens dage har berømt-heder kunnet optræde her for et publikum, der var betydeligt større end i nogen koncertsal. Således sang og horntrutede *Louis Armstrong* på *Kunstnerplænen* i 1965.

Et morsomt indtryk af artisternes mangfoldighed har man i et »hoved« på Tivoliavisen, det lille muntre blad, der blev trykt inde i haven og somme tider solgt i 7–800 eksemplarer og kostede 4 skilling stykket. Her har den opfindsomme tegner formået at danne bogstaverne af kunstnerplænen og pantomimeteatrets optrædende. Og foruden Harlekin og Pjerrot ser man jonglører, akrobater, en danserinde, dværge og en stærk mand.

I vore dage arrangeres der på feriestederne ofte små, muntre konkurrencer, hvor børnene på Plænen optræder med dans, sang og akrobatik. Men i gamle dage gik det vildere til, da var der veritable *bestevæddeløb* i en bane, der gik rundt kunstnerplænen, og hvor man kunne gyse ved at se togaklædte herrer balancerende på ryggen af hver sin usadlede og galoperende hest. Der var også cykelvæddeløb med de dengang så sensationelle og højmoderne »væltepeter«.

En lang årrække var der hver sæson *karavaner* af fremmede folkeslag. Der var en nubisk trup med elefanter og giraffer, der var beduiner, indianere og cowboys, der var kamelridende og dansende persere, der var tyrkiske haremsdamer mellem orientalske tæpper og viftepalmer, og der var en hel kinesertrup med tryllekunstnere og skuespillere.

Også et lille abebur fandtes i det gamle Tivoli.

Der fortælles, at en af de største vanskeligheder ved disse trupper og karavaner var at få dem hjem igen. De befandt sig almindeligvis så godt i tivoliatmosfæren, at de absolut ville blive.

Et *cirkus* havde Tivoli også fra sin første tid. Den elegante bygning, (se side 11), der foruden de optrædende og orkestret kunne rumme 1000 tilskuere, var konstrueret af Carstensen selv og gjorde sig bl. a. bemærket ved det store og frit svævende telttag. Det var ophængt i nogle sindrige snorearrangementer, hvad der må have krævet stor tek-

Et fyrværkeri lod sig passende betragte fra en af Tivolis små overdækkede bænke, hvor man ikke risikerede at få raketstokke i hovedet.

nisk viden og fantasi. Men det var i øvrigt netop to af de egenskaber, der var med til at gøre Carstensen til den rette Tivoliskaber.

Her optrådte først et beriderselskab, men her holdtes også et af de berømte *nordiske studentermøder* i 1845, hvor man også festede efter tidligere på aftenen at have været ude på Frederiksberg for henholdsvis at bringe Oehlschläger og Grundtvig studenternes hyldest.

Dog bortset fra disse skandinaviske følelsesudbrud, var det de internationale akrobater og skønne skoleryttersker, som ellers til daglig satte sindene i bevægelse. Oven i købet tre gange dagligt, for så mange forestillinger gav man i de tider hver dag til 4 skilling pro persona.

Sangerindepavillonerne hørte også til Tivolis attraktioner. Et af de populære steder var »Øen«, som var den gamle bastion Holchs Ravelin, og hvor de besøgende måtte af med en skilling i bropenge. Men for-

Mange slags artister har i årenes løb optrådt i Tivoli. Her er en gammel plakat, hvor »Kæmpen og Dværgeren David og Goliath« er afbildet sammen med en almindelig Tivoligæst iført stok og høj hat.

»Øen med Sangerindepavillonen«, hvor i vore dage Dansetten ligger.

uden den musikalske underholdning i pavillonen var der også andre attraktioner på øen, idet man havde udstillet en 9 alen lang udstoppet krokodille i en tempelbygning i ægyptisk stil.

I »Slukefter«, der havde sin beliggenhed lige inden for indgangen, var specialiteterne foruden de frodige sangerinder, æblekage og punch.

Den første pavillon, der allerede var klar ved åbningen i 1843, gjorde sig bemærket ved at være bygget omkring de forhåndenværende træer, der stod som søjler inde i huset. På en tribune sad de krinolineklædte syngepiger, mens den ene efter den anden stod frem og afleverede deres viser, og når man skulle være rigtig dristig, blev der løftet en flig af skørtet, så man kunne se det nederste af krinolinens spanskrørsstils. Men så var man også meget vovet, og pavillonen var derfor ikke et sted, hvor man kunne tage damer med.

Omgangstonen skal have været temmelig fri og drastisk, så gæsterne skulle helst være af den mere robuste type. Og der findes en gammel beretning om, hvordan *H. C. Andersen* en gang opsøgte en af disse sangerindepavilloner – men han var tilsyneladende ikke robust nok.

For det mærkelige er, at selv om man skulle synes, at Tivoli, denne eventyrhave lige måtte være efter hans hjerte, så har den ellers så åbenhjertige fortæller været påfaldende tavs om sine oplevelser her. Bortset fra dagbogsoptegnelsen om besøget på beneficeaftenen, som resulterede i, at han gik hjem og skrev eventyret »Nattergalen«.

Måske har haven i dens første tid ikke været ham honnet nok. Vi ved, at det finere borgerskab så med en vis skepsis på Tivoli, selv om både Frederik VII og grevinde Danner kom der – men grevinden så de højere rangklasser for øvrigt også på med skepsis.

Måske har H. C. Andersen haft oplevelser, der har kyst den frygtssomme digter.

Der findes ingen samtidige autentiske billeder af de tidlige sangerindepavilloner, men denne fri gengivelse af et Hans Tegner-billede viser sikkert nogenlunde korrekt, hvordan der har set ud i »Slukefter« i tresserne. Ligesom på »Bakken« i dag, sad sangerinderne ved siden af hinanden oppe på en tribune.

Vi ved i hvert fald om den førømtalte sangerindeoplevelse, der dog kun er blevet kendt fra en dagbog, som hans unge ven og rejsefælle Nikolai Bögh har skrevet i 1873 og hvori der bl. a. berettes om en lille pinlig episode.

»H. C. Andersen har kun været 3 gange paa Tivoli, den første Gang han var der, kom han ind i en Sangerindepavillon, men saa begyndte Sangerinderne at henvende Sange til ham, og saa flygtede han ud, men interesserede sig dog saa meget for det, at han løb bagved Pavillonon og kiggede ind ad Vinduerne, til en streng Tivolibetjent kom og viste ham bort: 'Staa ikke der og kig! Enten skal De gaa ind, eller ogsaa maa De gaa Deres Vej'.«

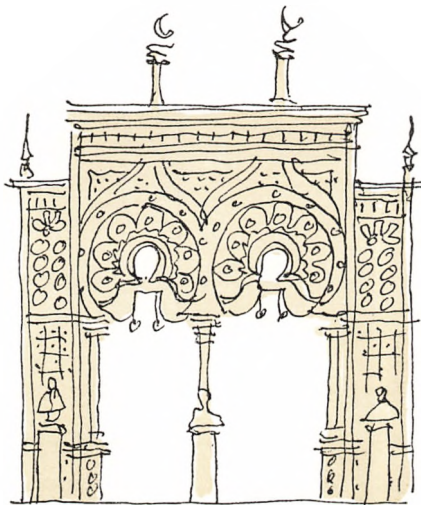
Og den stakkels digter er sikkert gået sin vej. Det var et lille ulysteligt eventyr, som han bagefter ikke engang betroede sin dagbog, for hvilken han dog ellers røbede selv de mindste små fortrædeligheder og trivielle oplevelser.

Men ikke desto mindre var H. C. Andersen bestandig en stor beundrer af Georg Carstensen, og i »Mit Livs Eventyr« omtaler han ham som »et sandt Genie«.

H. C. Andersen er nok hastigt gået sin vej...

Indgangen til koncertsalen, som den så ud på H. C. Andersens tid.

Også i sit digt om København skriver han disse linjer om Tivoli:

*Og i Sommeren brændende tør
Har du en kølig Park ved din Dør
Tivoli, der kan Du rigtig more
Unge og Gamle, de Smaa og de Store.*

Selv uden for sommertiden lyder de H. C. Lumbyeske tivoliklange:

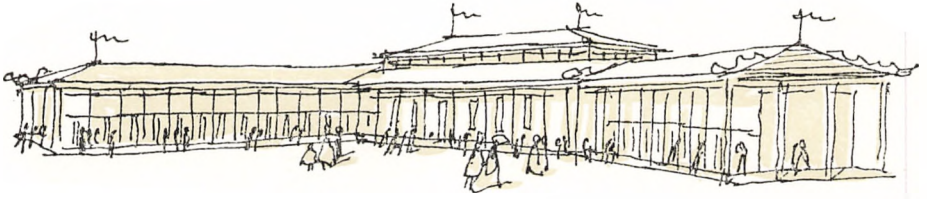
*Midt i Vinteren ruller Du op
Karneval med Champagne-Galop*

Og han slutter med disse gode ønsker:

*Kjøbenhavn med det gode Humeur,
Gud holde ved at det aldrig døer!
Kjøbenhavn ved Vinter og Sommer
Hjerteby for alt godt, hvad kommer!*

Men ellers må man vel nok indrømme, at meget inspirerede er disse strofer ikke.

Så er der mere af digteren i de linjer, som han skriver i dagbogen den 6. september 1873, tre år før hans død.

Tivolis første Bazarbygning, nedbrændt i 1862.

»Idag i Tivoli, hvor jeg næsten aldrig kommer, saa jeg mellem Rækkerne af danske udmærkede Mænd ogsaa min Buste, der sad paa min høire Skulder en broget Sommerfugl, var det en Festhilsen, en Allegorie, eller skulle det sige, at jeg iaar gik ud af Verden, der sad ogsaa paa min venstre Haand en stor sort Spyflue, mon ogsaa det var en Allegorie?«

En sommerfugl på busten, hans berømmelses symbol, men en spyflue på hans levende hånd – det skulle altså blive den lille triste slutvignet på H. C. Andersens tivolioplevelser.

Tivoli ville ikke være typisk dansk, hvis der ikke bestandig var lagt vægt på, at man kunne få noget at *spise og drikke*.

Og det kunne man lige fra den allerførste dag, og det ikke blot den noget særegne kombination af punch og æblekage i »Sangerindepaviljonen«, men i den store ny Bazarbygning var der en fornem restaurationsal, der særlig blev berømt for sin forlorne skildpadde.

Den nuværende Bazarbygning, der ligger på samme sted og bl. a. huser Restaurant *Nimb*, er i dag en prøve på Tivolis mest overdådige tyrkerstil. Men om Carstensens første bygning berettede man, at den var udført *»efter en tegning, som den chinesiske Kejser havde sendt Entrepreneur«*. Let og elegant i linjerne virker den i hvert fald, sådan

som vi kender den fra gamle billeder. Men allerede i 1862 nedbrændte den kinesiske bazarbygning.

På siderne var der en kolonnade, hvor man kunne spadsere og se på butikker, der forhandlede blomster, cigarer, kager og frugt. Og hvis man pludselig frøs om hænderne eller følte trang til at give sin dame en udsøgt gave, så var der også et udvalg af handsker.

Det kræsne og mere velstillede borgerskab kunne få rig lejlighed til at tilfredsstille deres gastronomiske lyster i restauranterne, hvor *Bazaren*, *Divan I* og *II* hørte til de førende. Men for de jævne tivoli-gæster, og det var de fleste, fandtes der telte og pavilloner, hvor man serverede »vand på maskine« til den medbragte madkurv.

Drikkevanerne var beskedne hos det jævne borgerskab i midten af forrige århundrede, til trods for at priserne lå på det niveau, som vi i vor beskatningshærgede tidsalder finder usandsynlige. Og hvad den stærkere spiritus angår, havde man oven i købet den fordel, at den gode rom var et nationalprodukt, idet den kunne hentes direkte fra landets daværende vestindiske kolonier. Så der har nok ligget en mild romduft over de små pavilloner, hvor teen for en billig penge blev krydret med et par stænk af det stærke.

Men der blev også udskænket det rene kildevand! I en romantisk pavillon, der var i gammelmromersk stil, kunne man få vand, der var

Allerede fra første færd blev »Tivolistilen« anslået. Små yndefulde og sommerlette pavilloner blev anbragt mellem buske og træer.

direkte hentet ind fra Kirsten Piils Kilde i Dyrehaven og kostede 1 skilling pr. glas.

Hvad spiste man ellers i de gamle tider?

I *Tivoli Program nr. 85* (4 skilling) for 15. august 1853 kan man læse: *I Divanen nr. 2* serveres med forskellige kolde Retter, samt Caffé og The hos *D. Capozzi*.

I *bazaren nr. 7 og 8* erholdes frisk Brød og Melk flere Gange daglig.

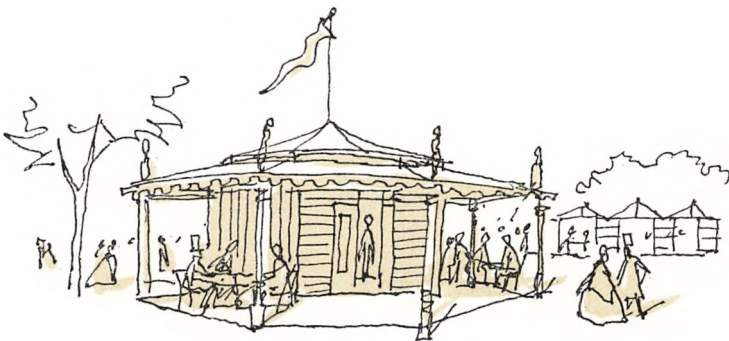
Conditor Boutiken i Bazaren nr. 16, 17, 18, 19 hos *B. T. Lohse* anbefales med Iis-Limonade, Kager, Liqueurer og andre Drikkevarer.

I *The-pavillonen nr. 1* hos R. Nielsen beværtes med Kaffe og The samt alle Sorter Drikkevarer.

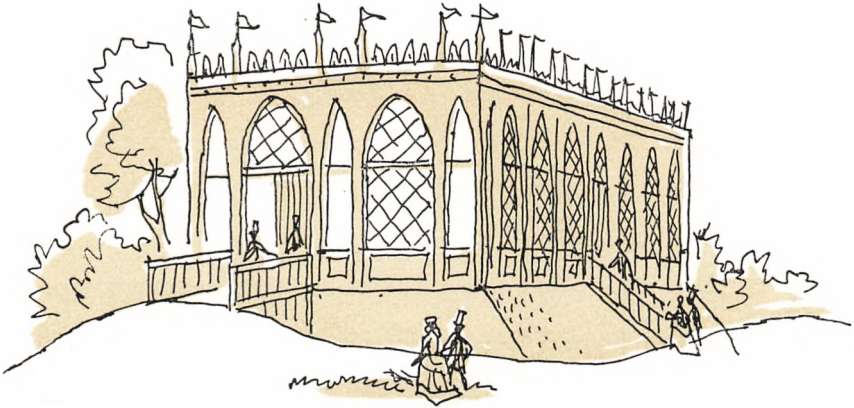
Allerede fra den første tid fandtes *Krebshuset* ved Kunstnerplænen, og her var man specialist på hummer, krebs, fisk og alskens skaldyr.

Og i *Rasmus og Bolette Petersens »Skovpavillon«* fik man smørrebrød, og prisen for *et stykke rejemad*, det ord der i vore dage klinger som Tivolis kulinariske kendingsmelodi, var i 1872 4 skilling.

Allerede fra første stund blev der skrevet digte til Tivolis ære, og en skillingsvise fra 1843 betitlet: »En høist mærkværdig nye Vise om det

Den lille yndefulde skovpavillon, der var berømt for sit smørrebrød.

Den første Divan I, hvor man i endnu højere grad end i dag ser det bakkede terræn, den ligger på.

splinternerne Tivoli med samt dets Yndigheder», omtaler også de materielle nydelser side om side med de mere åndelige, hvis man da hertil kan regne nydelsen af en danserindes formskønne ben. I fjerde vers står der:

*her kan du rutche saa deilig
her faaer paa Maskine du The
Og kommer du rigtig beleilig,
saa hører du her nummer tre.*)
Og der er min Kæledegge
Hun hedder Madam Jean Du
Hun har saadan himmelske Lægge
Og Kugler hun bærer af Bly
Ja, her er Gudernes Bolig
Ja her har Fru Venus sin Fart
Hvor er her dog skjønt i Tivoli
O Gud, hvor er der dog rart.*

*) En af Lumbyes mest populære melodier.

En morsom skildring af hvordan Tivoli kunne virke på en jævn provinsbo, der første gang oplevede dette fænomen, har vi i *Adolph Rosenkildes* populære *Anders Tikjøb*, der fortæller om den jyske degns oplevelser i København for godt 100 år siden.

Han er kommet til byen efter en lang og begivenhedsrig rejse fra hjembyen Ebeltoft, han har opsøgt sine københavnske venner, og allerede den første aften fører de ham til Tivoli. Og her gør han store øjne:

Nej, en saadan Trængsel har jeg endnu aldrig drømt om. Fruentimere skreg og Mændene bandede. Vi bleve malede rundt som Ærter i en Møllekværn, og da jeg var bleven snoet og drejet en tre fire Gange smuttede vi ind i Haven. . . et uendeligt Hav af broget Menneskevrimmel, der var belyst og saa utallige Flammer og Blus i de prægtigste Farver, at man skulle troe, at alle Himmels Stjerner, Sole og Maaner vare faldne ned paa Jorden . . . Den brusende Musik strømmede ud til os igjennem det skønne Glashus, hvor indenfor en stor Mængde Spilmænd med ustandselig Iver arbejdede på Basser, Violer, Trompeter og Trommer, mens en svær Mand stod i Spidsen og kommanderede det Hele med en Pind i Haanden!

Degnen fra Ebeltoft, Anders Tikjøb, der besøgte Tivoli for hundrede år siden. Efter tegning af Otto Bache.

*Skuespillerinden og etatsrådinden
Johanne Luise Heiberg, der første
gang besøgte Tivoli i 1865.*

Anders Tikjøb drikker gammel rom, han kører karrusel, og han spiser smørrebrød, og han oplever fyrværkeri og taber sine venner af syne, indtil han til sidst er så overvældet af indtryk og oplevelser, at han falder i søvn, og en opsynsmand finder ham, da haven skal lukkes. Han har haft en anstrengende, men uforglemmelig aften.

Mens Anders Tikjøb repræsenterer den jævne landlige tivoligæst, der bliver begejstret, men også overvældet og fortunlet, så foreligger der også en beskrivelse fra en repræsentant for de ellers så skeptiske højere rangklasser. Det er det kongelige teaters primadonna, etatsrådinde *Johanne Luise Heiberg*, der atter fortæller, denne gang om sit første besøg i haven. Hendes mand teaterchefen og den frygtede kritiker havde gang på gang udtalt sig hånligt om Georg Carstensen's litterære meriter, hvad der vel nok var en af grundene til at ægteparret ikke plejede omgang med ham eller hans have.

Men i 1865, 22 år efter havens åbning, besøgte fru Heiberg haven med sine tre plejedøtre, sin tjener og nogle venner. Hun skriver herom:

»Jeg selv havde hidindtil kun set al den Herlighed hvorom Bladene hvert Aar berettede, i min Phantasie og ofte tænkt: man burde dog en Gang see, hvad mon der er i den Retning, og hvad saa mange Fremmede højlig berømmer. Det er virkelig et smukt Syn at see det store

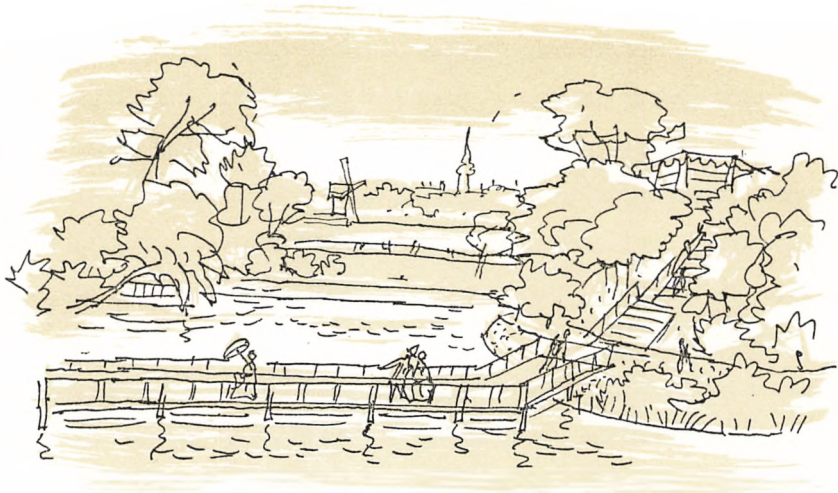
Rum oplyst af utallige Lamper, smagfuldt slynget imellem hinanden, snart anbragte højt oppe i Træernes Toppe, snart hvilende paa Græsset, hvis farve antager et underligt phantastisk Skjær; et smukt Syn at see den bølgende Masse af Mennesker – der var 1400 – bevæge sig uden Støj og Raahed frem og tilbage med en forunderlig Stilfærdighed og alvorlige Miner –«

Etatsrådinden er beundrende. Fortumlet som den jyske degn er hun ikke, men venligt observerende.

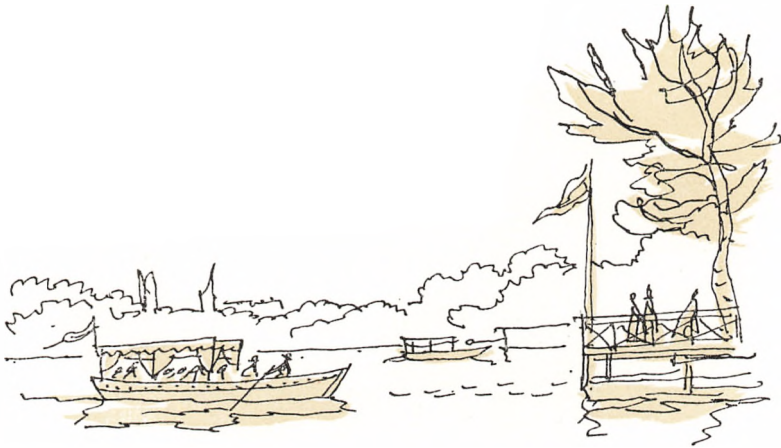
Også mange udlændinge har skrevet om Tivoli.

Den unge engelske digter og kritiker *Edmund Gosse* besøgte København første gang i 1872 og har beskrevet byen og de mennesker han traf i sin bog »To besøg i Danmark«.

Han boede som gæst hos den fornemme prælat, Holmens provst, Dr. Fog, og en af de første søndage tilbragte han med først at høre den

Tivolisøen fra den tid den hed Stadsgraven, og hvor man tydeligt kan see de gamle bastioner, der krones af en stubmølle i nærheden af stedet, hvor Rådhuset i dag har sin plads. Efter tegning fra 1881.

Gondolfart på Tivolisøen.

90-årige Grundtvig i Vartov, derefter til begravelse på Nørrebro, og efter al denne alvor gik man i Tivoli.

»Naar man traadte ind i Tivoli fandt man de slyngede Stier og de stive Alléer myldrende fulde af spadserende, alle Rangklasser mellem hinanden. For Enden af Hovedpromenaden laa en vidtstrakt Sø, paa hvis flade fantastiske Både gled langsomt rundt med lyksalige Klynger af Borgerfolk. Springvande, Plæner, Terrasser og Billedstøtter, en stor Bazar, en Koncertsal, et Teater, Telte med Gøglere og Charlataner og Smidighedskunstnere og saa videre udgjorde Stedets Tiltrækning, og naar Mørket faldt paa og Lamper i tusindvis tændtes allevegne, laa det som i et Straaleskær af Munterhed og Glæde.«

Den engelske digter taler om de lyksalige borgerfolk, der i 1872 sejlede omkring på Tivolisøen. Men det har ikke altid været idyl og lyksalighed. For Tivolis område har en historie, der går langt tilbage og ofte har været temmelig ulyksalig.

Ved udgravninger omkring søen er det ofte hændt, at man er stødt på dystre erindringer om, at denne plads har været andet end hjemsted for muntre forlystelser og fyrværkeri.

En konge, som Tivoli omfatter med særlig sympati, er Frederik III, der i 1649 sejrede over Københavns belejrerere. På et samtidigt flyveblad kan man se den sejrige konge og i baggrunden en gengivelse af befæstningsanlæggene ved Vesterport med de angribende hære.

Ja, måske nok en slags makabert fyrværkeri, som man mindes om ved fundet af gamle kanonkugler, der har ligget i jorden siden *Københavns bombardement* i 1807. Eller de endnu uhyggeligere fund af menneskeknogler og hele skeletter, der stammer fra *svenskekrigens* dage i 1659.

Allerede før Carstensen gik i gang med sit værk, stod der på volden et skilt med teksten »Her maa ikke gravs efter gamle Been!« Men trods meget gravearbejde i årenes løb og mange opgravne ben, fandt man endnu så sent som i 1964 et skelet ved jordarbejderne henne i hjørnet ved »Dansetten«.

Det er minder om den dystre og kolde vinter, da Gustav Adolfs hær belejrede København fra alle sider, og hvor også isen havde lagt sin tætte ring omkring havn og voldgrave, så Frederik III erklærede at han ville »dø i sin rede«.

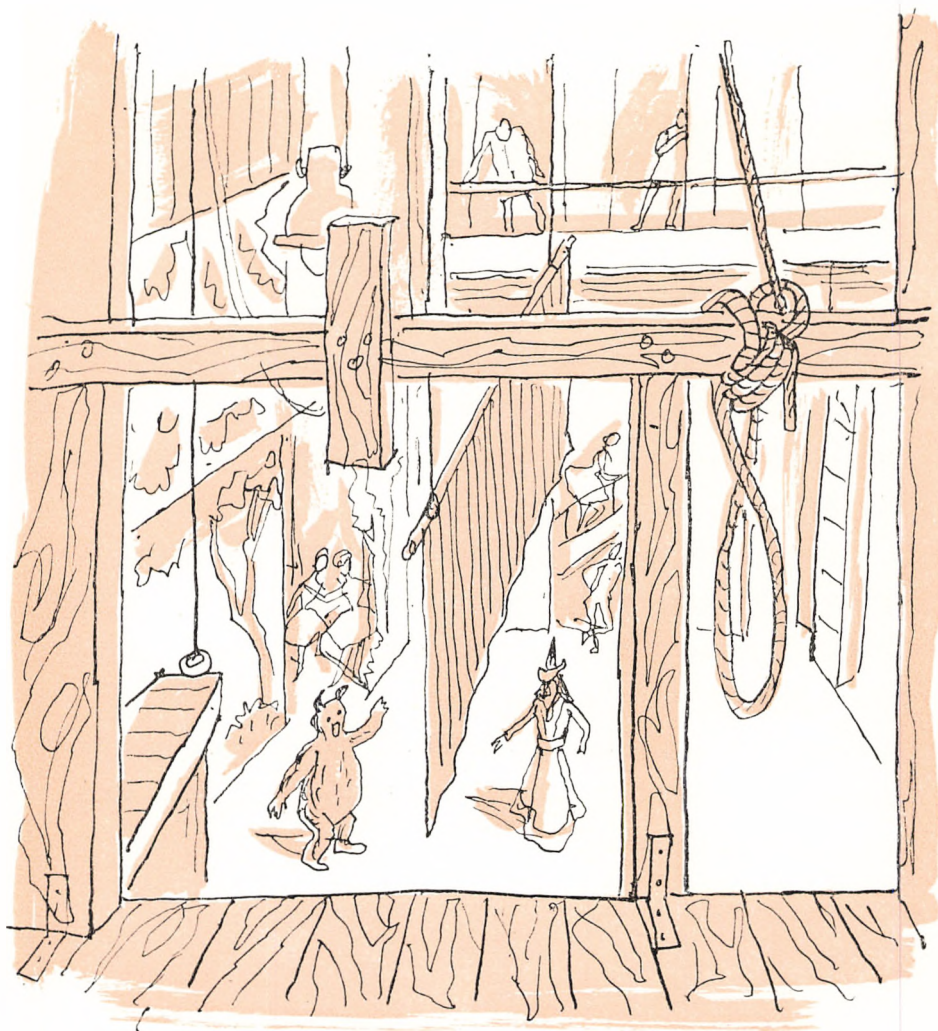
Historikerne kan berette, at da hovedangrebet satte ind natten mellem 10. og 11. februar, gik det særlig hårdt til ved bastionen ud mod Kongens Enghave – netop stedet omkring Tivolisøen.

Her var det lykkedes angriberne at komme over vandet og få rejst deres stormstiger. Men forsvaret oppe på voldene var så stærkt, at efter en desperat kamp blev fjenden med store tab jaget på flugt. Og navnet *Stormgade* bag ved Tivoli minder stadig om begivenheden.

Sejren blev fejret med en takkefest og det gentog sig i København hvert år på samme dag, indtil det ophørte, da et svensk-dansk venskab blev besejlet ved Gustav II's bryllup med Christian VII's søster Sofia Magdalena.

Dette nordiske kongelige familieskab har blomstret lige til vore dage, og hver gang der er højtidelige begivenheder i familien, benytter også Tivoli lejligheden til festligheder. Og dansk-svenske kampe har siden kun været henlagt til fodboldbanen.

Så det lille glimt af en dyster fortid vil kunne vise, at verden trods alt lader sig ændre til det bedre – i hvert fald i den lille del af verden, der ligger omkring Tivolisøen.

En scene fra »Guldnøglen« set oppe fra snoreloftet, hvor maskinmænd står rede til at hejse sofitter og bagtæpper op og ned. Columbine og flere maskinfolk står ude i kulissen, og midt på scenen står trolmanden sammen med den tykke djævel, der i virkeligheden er den fornummede Pjerrot.

**PANTOMIME
THEATRE**

Fremstillingen af Pierros Rolle har i mange Aar været en Yndlingsfor­nøjelse for Københav­nere, og det var Skade, hvis de skulle miste den.

ADAM OEHLENSCHLÄGER 1840

I København alene lever det tusindårige pantomimiske spil, som allerede Cicero morede sig over.

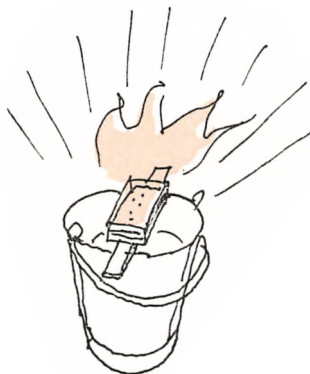
CARL ROOS 1927

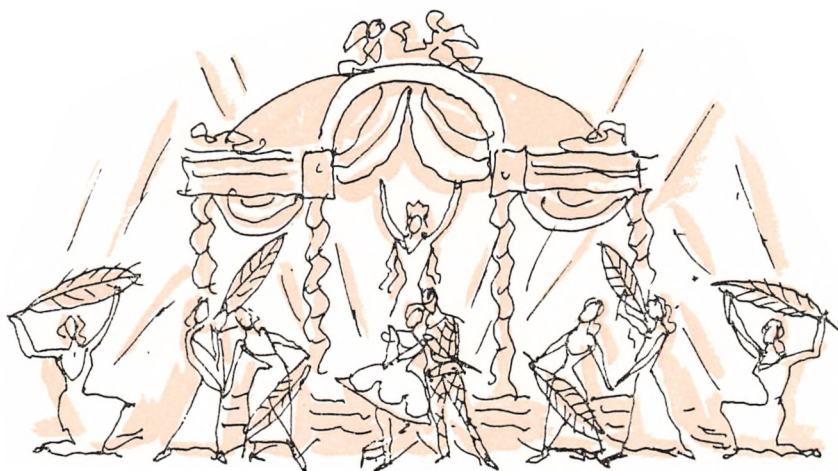
Det er det eneste i sin art i den vide verden.

HARALD ENGBERG 1959

Det er, fordi jeg ganske simpelt er pjerrotoman, jeg sidder her så ofte. Hver gestus betyder noget. Hvert skridt er nøje beregnet, som fulgte fødderne usynlige kridtstreger aftegnede på scenens gulv.

TOM KRISTENSEN 1962

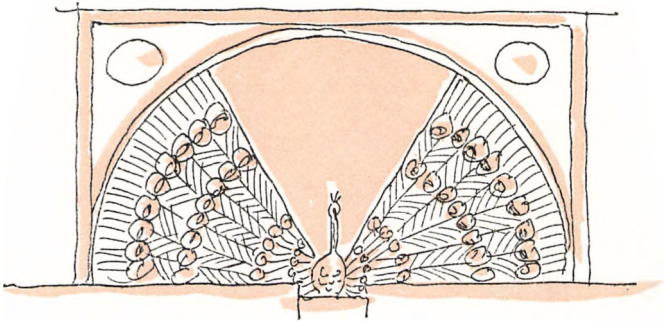

ANTOMIMETEATRET skal omtales med lyserøde farver!

Det skal være en kulør, der minder om de bengalske blus.

For enhver forestilling slutter altid med den lykkelige apo-
teose belyst fra kulisserne med disse gammeldags lys. De giver det rette
himmelske rosenskær over Harlekin og Columbine. For ingen moderne
lamper eller lyskastere har kunnet opnå den samme let flakkende far-
vetone.

Derfor står maskinmændene i dag som for over hundrede år siden
bag de malede søjler og anbringer de flammende blus, hvis gnister
falder sydende ned i en vandspand.

Fortæppet flækkes på midten.

Det er blot en af de mange traditioner, der føres ubrudt tilbage til de gamle maskekomedier.

Pantomimeteatret i Tivoli er i dag både absurd teater af en slags, som modernister ynder, og samtidig repræsenterer det den strengeste traditionalisme, der glæder historisk interesserede og konservative ordensmennesker. Foruden at det er højtelsket af børn og barnlige sjæle.

Det er en kinesisk bygning, hvor der opføres pantomimer af italiensk-fransk oprindelse. Og dog anser vi med rette det hele som noget så dansk!

Fortæppet går ikke i vejret eller drages til siderne som på andre fornuftige teatre, det flækkes på midten, foldes sammen og forsvinder i gulvet!

Først lidt om tradition og historie.

Teaterhistorikerne kan fortælle om antikens pantomimer, der både formede sig som farverige shows, rene akrobatnumre, ballet og striptease. Selve ordet *pantomime* stammer fra græsk og betyder noget i retning af »den, der kan fremstille alting ved mimik og fagter alene«.

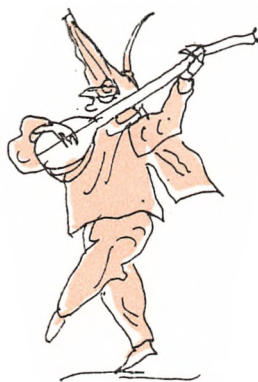
Der var nemlig ifølge de gamle beretninger heller ikke ret meget, som man undlod at fremstille. De optrædende var i stand til med gestus og mimik at skildre selv de mest drastiske situationer og alle slags former for fri livsudfoldelse. Og det skete så åbent og utilsløret, at hvis det var blevet omsat i ord, ville selv den mest lemfældige censor omgående have strøget det.

Det var altså robuste og grove løjer, der blev mimet på de små scener og i markedernes gøglertelte. Men som tiden gik, og middelalder og renæssance rullede forbi, og da samtidig kirke og øvrighed kom til at udøve en stadig strengere censur på de udtalte ord, ændrede pantomimerne karakter. Og det blev fra *Italien* fornyelsen kom på dette som på så mange andre områder.

Det kom også til at gælde for Danmarks vedkommende.

For den, der har det med at dyrke historiske tilbageblik og lyst til at fabulere, er der grund til at foreslå en lille omvej før aftenens forestilling i Tivoli.

Målet skulle så være Kongens Nytorv, hvor man standsede op ved *Ludvig Holberg*, der sidder i bronze foran Det Kongelige Teater og

*Veneziansk komediant på 1600-tallet.
Efter stik af Callot.*

ligner en af sine egne komediers Jeronimus eller pantomimens Kassander. På hans tid begyndte pantomimerne at få fodfæste i København, og på »Komediehuset«, hvor den lærde professors egne stykker blev opført, var der også gæstespil af tilrejsende mimere og gøglertrupper.

Holberg har tydeligvis studeret disse komedianters drevne løjer, og teaterhistorikere har fundet mange lighedspunkter mellem hans stykkes personer og de klassiske pantomimers figurer. Og selvste Harlekin sætter Holberg ind i sin komedie »De usynlige«.

Men der er flere mindelser på pladsen.

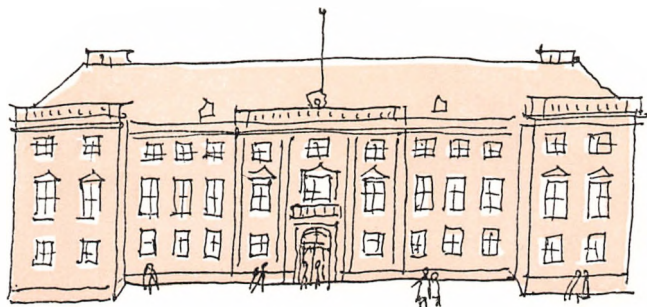
På hjørnet af torvet og Nyhavn ligger et fornemt gammel barokpalæ, som de færreste vel nok har anden forbindelse med, end at de måske i ny og næ passerer gennem dens gård for at komme til en af *Charlottenborg-udstillingerne* i den bageste og nyere tilbygning.

Udenfor på torvet larmer biler og busser, og fra Nyhavn klinger melodistumper fra jukebox'erne og de elektriske guitarer.

Men i vinteren 1748-49 rullede forgyldte kongelige karrosser ind gennem porten, og tjenere med porte-chaise'er afleverede deres fornemme herskab ved trappen inden for til venstre.

Ludvig Holbergs statue foran Det Kongelige Teater.

Det gamle barokpalæ Charlottenborg, hvor Kunstakademiet har til huse.

Det var publikum, der skulle overvære pantomimens officielle modtagelse i Danmark.

En italiensk operatrup havde sin sæson i palæets riddersal, og den 24-årige dronning Louise hørte i første række til dens beundrere, hvorfor også det højere københavnske borger- og adelskab strømmede til forestillingerne.

Det var såvist heller ikke nogen helt almindelig gøglerturné, man fik at se. Kapelmesteren var *Christoph Willibald Gluck*, hvis operaer senere også har været hørt her på torvet. Dog nogle huse længere henne, hvor Det Kongelige Teater har haft sin plads siden.

De obligate skandalehistorier om de optrædende stjerner havde endvidere en vis international glans, idet bl. a. en af kunstnerinderne *Teresa Imer* kunne tælle den celebre *Casanova* blandt sine elskere. Hvad vi andre kan læse om i hans memoirer.

Teresa var gift med truppens førstedanser og balletmester *Angelo Pompeati*, og teaterhistorikerne har i arkiverne fundet teksten til hans pantomime »Den af Elskov vanvittige Harlekin«, som man mener blev opført i 1749 – og som vi den dag i dag kan opleve på pantomimeteatret i Tivoli.

Pantalone i den italienske pantomime – og han bliver til Kassander i den danske.

Her møder vi for første gang rigtigt den berømmelige kvartet, som senere bestandig skal være hovedpersonerne i pantomimerne: *Harlekin*, *Columbine*, *Pjerrot* og *Kassander*.

Af disse fire har de tre første ikke forandret sig noget videre siden de tider, da de allerførst kom til verden i Venezia, hvor gøglertrupperne skabte det, som i dag benævnes *Commedia dell'arte*.

Kassander, den dejlige *Columbines* far, hed tidligere *Pantalone* og var kendelig på sin lange næse og gedebukkeskæg, som vi ofte møder ham på gamle stik fra 16- og 1700-tallet.

Men af en eller anden grund er han i tidens løb blevet gjort til rokokko-københavnner og ligner nu den sure borgermand *Jeronimus* fra *Holbergkomedierne*. Han er den knarvorne fader til den yndige *Leonore*, komediernes sidestykke til pantomimens *Columbine*.

Columbine er blot pantomimens yndighed og blikfang. Hun er det bestandig kvindelige uro-element, der sætter intrigen i gang. Hun er

øjenlyst og glæde. Selve navnet er yndigt: Columbine, lille due. Mere komplicerede er de to resterende karakterer, Harlekin og Pjerrot.

Harlekin er den mest gådefulde. Dette væsen, der dækker sit ansigt bag en sort blank maske, og som bestandig er i uro, ved man ikke rigtigt, hvad man skal stille op med. Hvor kommer han fra, og hvem er han? Hvorfor ser han sådan ud, og hvorfor har han tilsyneladende så gode forbindelser med både troldmænd og féer?

Sådan spørger vi voksne, der med skepsis ser på fænomener, som vi ikke har udtømmende forklaringer på. Ganske vist har de fleste af os jo en gang accepteret ham, da vi oplevede Harlekin som børn. Da var han lige så naturlig og mærkelig, som så meget andet af alt det, man så omkring sig. Han var da ikke mere underlig end sådan noget som en blå gardist med bjørneskindshue eller en grønlanderpige i perlekrave og skindbukser, som man oplevede på Børnehjælpsdagen.

Senere fik man forklaring på, hvorfor gardisten og grønlanderpigen så sådan ud, og at der fandtes mange af dem – men Harlekin var der kun *én* af, og man vidste ikke, hvem han egentlig var.

På tidlige billeder af Harlekin fra 15-1600-tallet ser man, hvordan hans senere så elegant ternede og farvestrålende skrud, først kun bestod af kulørte lapper, der var hæftet på bukser og trøje.

Den franske rokoko-Pjerrot (efter maleri af Watteau) er tynd og lyrisk,

Selve navnet Harlekin har beskæftiget forskerne, og den lærde professor Carl Roos har i en afhandling berettet om nogle middelalderdæmoner og flyvende ånder, der huserede i 1200-tallet. Et sådant gespenst, der var bevæbnet med en stor kølle, blev i Frankrig benævnet en Harlekin. Og det er dette uhyre, som i tidens løb skal have udviklet sig til den klassiske Harlekinfigur, som finder berømmelse både i markedernes gøglertelte og ved fyrsters hoffer.

At han springer omkring i bestandig uro med pirouetter og spjæt, får man altså her en forklaring på: det er ganske simpelt hans fortid som luftånd, der endnu sidder og kribler ham i kroppen.

Det samme gælder hans sorte maske. Det er ikke en almindelig karnevalsmaske, som han smider når tiden er inde – Harlekin demaskerer sig aldrig, for han er af dæmoners æt, og så er djævlemasken konstant.

Men dæmon er han alligevel ikke, selv om han bliver hjulpet af smådjævle. Han er bestandig »den af elskov vanvittige Harlekin«, og han kommer ud for alle former for genvordigheder blandt sine medmennesker. Men de gode ånder og féer står på hans side, så han får bestandig Columbine til slut – dog selv i slutapoteosen bærer han sin mystiske maske.

*mens den danske Pjerrot er velnæret
og robust.*

Pjerrot er mere ligetil. Han er den enfoldigt fiffige tjener, der bestandig kommer galt af sted. Han får prygl og falder på enden, men har dog mange glæder. Han slikker af syltetøjet, og han drikker af vinflaskerne, og han sværmer for Columbine, og han er hele tiden på nip-pet til at krydse Harlekins planer. Men selv om det altid mislykkes for ham, ender det alligevel med, at han med et lykkeligt udtryk i ansigtet knæler for det heldige par og alle féerne i den bengalske belysning.

Hvorfor han ser ud som han gør, har historikerne også søgt at efterforske, og har fundet hans stamfædre bl. a. hos de gamle bajadser hos Molière. At han er hvid både i ansigt og dragt, skulle have sin tradition helt tilbage til antikens maskekomedier, hvor komikerens officielle navn ligefrem var »den hvide gøgler«. Og at han er uden hår på hovedet, har også sine århundredgamle traditioner, idet – igen ifølge professor Roos – oldtidens nar var raget og hårløs over hele issen.

Pjerrots karakter og væsen har været yderst omskiftelig. Somme tider var han den sprælske badutspringer, somme tider den dumme bondekarl, og en overgang blev han i Frankrig til den romantiske og let feminine figur, der sang serenader, og som Watteau malede og Verlaine digtede om.

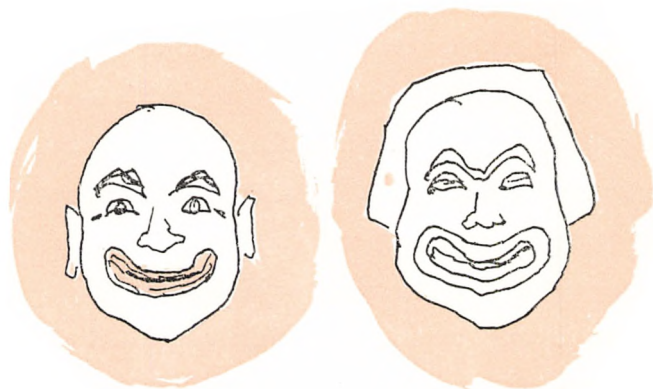
Det er således et fornemt gammelt dynasti, vi har at gøre med i pantomimens fire hovedpersoner. En fyrstelig familie hvis aner går længere tilbage end de flestes.

I pantomimen forekommer der protokol, ceremonier og traditioner, der er århundredgamle. Harlekins pirouetter finder vi grunden til i middelalderen og Pjerrots kronragede isse endnu længere tilbage.

Hvordan har så denne fyrstefamilies kår været i Danmark?

Det begyndte beskedent. Efter de mere tilfældige italienske og tyske gæstespil, var det tre gøglerfamilier, der for alvor slog sig ned her i landet, og de bar de klingende og glørværdige navne *Casorti*, *Price* og *Pettoletti*. De var med til at skabe de første pantomimeteatre, først i telte ude på Dyrehavsbakken og senere i små teaterbygninger ude på Vesterbro.

Her møder vi allerede en række titler på de stumme komedier, som vi endnu kan opleve i Tivoli. Der er klassikerne »Harlekins Skelet eller

I de antikke komedier og pantomimer betjente aktørerne sig af masker, hvor munden var udkrænget og overdrevent stor. De samme træk møder vi i dag i Pjerrots malede maske.

Pjerrot i en af hans populære roller sammen med den forklædte Harlekin som den mekaniske statue.

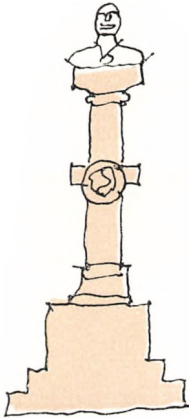

Beenrad« og den måske nok hyppigst spillede »Mekanisten eller Harlekin forestillende Statue«. Endvidere de forjættende titler: »Harlekin Kok eller Pjerrot, der opdager Kvindens Træskhed« og »Pjerrots Hvervning eller de tre flygtede Liebhavere«.

Det blev også Casortis trup, der kom til at give drengen *Hans Christian Andersen* en af hans tidligste teateroplevelser, da de i 1814 kom til Fyn. Han fortæller selv derom i »Levnedsbogen« (disse åbenhjertige erindringer, som først blev udgivet i 1926).

»Nu kom Casortis til Odense, de dandsede paa Linie og gave Pantomimer ligesom her paa Vesterbroe. – Da jeg engang hjemme dandsede hele »Harlequin Formand for Tærskerne« truede min Moder mig med, at dersom jeg ikke lod disse Nykker fare, da skulle hun see at føre mig til Casortis og saa fik jeg ikke andet end Olie at spise, for at blive lind og smidig i Kroppen.» Trods disse trusler rejste drengen Hans Christian straks efter til hovedstaden for rigtigt at lære at danse. Men som bekendt fik han fortrinsvis lært sin pen at blive lind og smidig.

Casorti var den første berømte danske Pjerrot, hans datter *Theresia* skal have været en yndig Columbine, og *James Price* den fremragende Harlekin. Så populære blev deres forestillinger, at selv den stive og værdige Frederik VI måtte ud og se dem i deres lille teater.

Tivolis første Pjerrot, N. H. Volkersen er hædret med et mindesmærke, der blev opstillet i 1896 på bakken foran Pantomimeteatret.

Det er med fuld ret, at man taler om den casortiske pantomime som den, der i dag går over scenen i Tivoli. Men den kunstner, der i særlig grad nævnes med ære og veneration, er *N. H. Volkersen*.

Han blev Tivolis første og største pjerrotfremstiller, og han skabte den type, som alle Pjerrot'er senere har søgt at efterligne. Det gjaldt ikke mindst hans specielle plastik, den luntende elefantagtige gang, der pludselig i sine sving og falden-på-enden viste en smidighed, der kendetegnede den gamle artist og akrobat. Det var ikke blot mimikeren, med det komiske talent, det var gøgleren med den strenge kropslige træning og specielle teknik. Ikke mindst hvor det gjaldt de elegante fald, der i artistsproget betegnes nok så stilfuldt som »kaskader«.

Det var også Volkersen, der lancerede det eneste ord, der lyder i det ellers så stumme sprog, hans overraskede: *Oho*, som han ledsager med en pegefinger på panden, når noget er ved at gå op for ham, og som hver gang er af lige uimodståelig komisk virkning.

Det var også Volkersens fortjeneste, at han gjorde den fransk-italienske pjerrotfigur til dansker. Han blev rund, bamset og godmodig, ikke

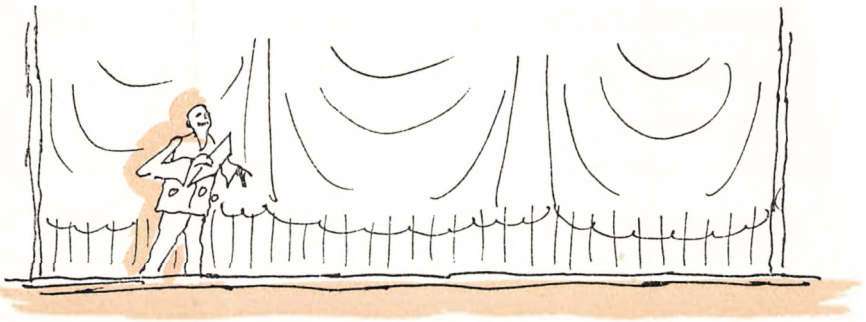
melankolsk som den franske eller sprælsk som den italienske. Sådan spillede han ham i 50 år, og sådan har de fleste af hans efterfølgere trofast fulgt ham.

Pjerrots lune er ægte barnligt, hurtigt til glæde og hurtigt til skuffelse, og trods alle fortrædeligheder er han bestandig en uforbederlig optimist, der stadig tror om sig selv, at han er en stor fifikus. Og madkurven og den gode læskedrik spiller en væsentlig rolle i hans tilværelse – jovist er Pjerrot blevet dansker.

Det var også Volkersen, der første gang sagde nogle ord foran teatrets tæppe. Det skete ved et tilfælde, der ifølge de gamle beretninger formede sig således: En aften da man spillede »Røverne eller Pjerrots Heltmod«, kom en danserinde for nær ved en fakkell, så der gik ild i hendes tarlatanskørt. Hun styrtede forskrækket ind over scenen, hvor Volkersen fulgte efter med et tæppe, som det lykkedes ham at kvæle flammerne med. Tæppet faldt, men publikum var blevet uroligt, råbte og skreg, så Pjerrot Volkersen måtte frem foran tæppet for at berolige dem. Så lød det nede fra publikum: »Sig noget, Pjerrot!« hvorpå Volkersen på sit københavnske råbte: »Ta'en med ro! Hun fejler inte

Volkersen som Pjerrot i »Harlekin mekanisk Statue«, efter billede fra 60-erne.

Pjerrot »siger noget« efter hver forestilling.

noget – hun elsker mig bare så varmt, at hendes kærlighed slår ud i flammer!«

Siden den aften har hver forestilling sluttet med et kor af »sig noget, Pjerrot«. Og det har han endnu altid rettet sig efter.

En anden gammel beretning fortæller noget mere om de gode gamle pantomimikeres væsen og væremåde. Mens Volkersen var den utrættelige Pjerrot gennem et halvt århundrede, var *Harald Hesse* hans trofaste Harlekin lige så længe.

Som gage havde han i begyndelsen fået 30 rigsdaler om måneden, men en dag blev han kaldt ind til Georg Carstensen, der fortalte ham, at det nu ville blive forhøjet til 40. Derover blev Harlekin-Hesse så henrykt, at han foran skrivebordet i direktionskontoret slog en række dobbelte saltomortaler for at udtrykke sin glæde og taknemmelighed. Pantomimens sprog var gået ham i den grad i blodet, at dette akrobatiske udtryksmiddel var hans naturligste.

Det ligger nær at spørge: hvordan bærer man sig ad med at opbevare og bibeholde dette sprog, der kun giver sig udtryk i minespil, gestus og saltomortaler? Hvordan er pantomimernes tradition bevaret?

Svaret må blive, at det oprindeligt ligesom i de ældste tider er overleveret fra Pjerrot til Pjerrot, Harlekin til Harlekin og Columbine til Columbine.

Det var et teater, hvor hovedaktørerne kun spillede en og samme rolle hele livet igennem.

Pjerrot Volkersen havde 50 år til at udbygge sin figur og finde ny finesser. Han skulle ikke som sine skuespilkolleger på det Kongelige Teater den ene aften spille en Molière-figur og den anden en Holbergsk. (I øvrigt fortælles at flere af de betydeligste kunstnere på Kongens Nytorv hørte til hans beundrere og studerede Tivoli-mimikerens teknik).

Derfor kom Pjerrots og de øvriges figurer til at ligge så fast, og derfor kunne man i alle detaljer videregive dem til efterfølgerne. For man fortsatte med at spille sin rolle lige indtil ens ben blev for stive til de nødvendige »kaskader«.

Selv Columbinerne var i de gamle tider en fast stilling som prima-donnaen bibeholdt selv op i den modneste alder, mens man i vore dage har gjort hende til den purunge teenager.

Vore dages Columbine må derfor hyppigt udskiftes, men det var en af de stabile gamle, som vi i dag kan takke for, at hendes rolle har bevaret sin stil og tradition. Det var *Anna Kjærrumgård*, som havde været ved teatret i 50 år og deraf danset Columbine i de 35. Og selv om det ikke er længere siden hun døde, end i 1939, så havde hun fået sin undervisning af jomfru Pettoletti, hvis mor var en Casorti.

På hendes ældre dage benyttede balletmesteren Poul Huld sig af

Harlekin var af solidere statur i gamle dage.

hendes store hukommelse til at få nedskrevet så meget som muligt af de gamle pantomimers scenegang og de enkelte optrædendes mimik og gestus så »casortisk«, som det kunne tænkes.

Det blev altså en af grundene til, at vi i dag i Tivoli som det eneste sted i verden kan opleve den oprindelige pantomime, der både har sin egen tone af borgerligt lune fra midten af forrige århundrede forbundet med den gamle italienske maskekomedies specielle stil.

Kyndige teaterhistorikere som *Torben Krogh*, *Henry Hellssen* og *Harald Engberg* har bl. a. indgående beskæftiget sig hermed, og udenlandske forskere rejser i dag til København for at studere dette levende stykke teaterfortid.

Så er der pantomimens stumme sprog.

Når Columbine strækker hænderne frem mod kulissen for derpå at løfte dem over hovedet og bøje sig forover, forstår hvert barn at hun siger: »Han er gået bort – for at skjule sig«.

Børn har som bekendt bedre sprognemme end voksne. Derfor forstår de også straks, hvad der siges uden ord i pantomimerne.

Men vi voksne, der som regel må fundere længere og tungere over sagerne, er lidt langsommere til at følge med. Og et specielt sprog er det, pantomimen benytter sig af, et gammelt og fint nuanceret sprog, hvis tradition går århundreder tilbage.

Det er ikke blot »jeg elsker dig«, der udtrykkes ved at lægge begge hænder på hjertet eller »jeg hører noget«, hvor man bøjer hovedet til siden og holder hænderne bag ørene, eller »jeg er bedrøvet« med hæn-

*Ældre tiders Columbine.
Efter gammelt fotografi.*

derne foran det bøjede hoved – den erfarne mimiker påstår, at det med de traditionelle gestus lader sig gøre at beskrive en så kompliceret situation som: »jeg vil stjæle – en rødspætte . . .«

Her har en af pantomimeteatrets Columbiner påtaget sig at stå model for at vise en række af de almindeligste udtryk:

Du

– og jeg

– vi skal her

– sidde

– jeg beder dig

– penge

– Djævelen

– løbe

– stjæle

Harlekin

- er væk

- jeg får en idé

- jeg hører

- Doktoren

- er syg

- han er gået bort

- for at skjule sig

- kysse

- bedrovet

- bange

- sove

Jeg elsker dig

- vil du gifte dig med mig

- jeg hører noget

- det regner

- den gamle

- kommer

- skal hænges

- jeg fryser

- jeg er fri

- der er ingen

- snakke

- spise

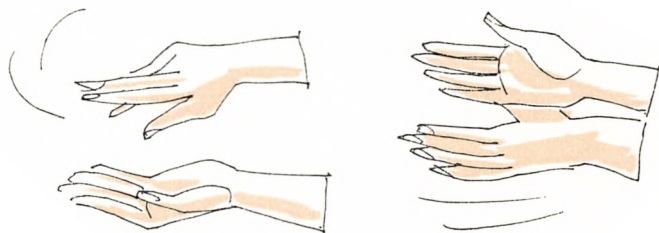
Det fortælles at skuespillerne udviklede deres stumme sprog på de parisiske markeder, da politiet engang i fortiden fandt på at forbyde al tale i de muntre harlekinader.

De latinske folk har imidlertid alle dage benyttet både arme, ben og mimik, når de skulle meddele sig til hinanden, så det faldt dem næppe så svært at klare sig uden stemmens brug.

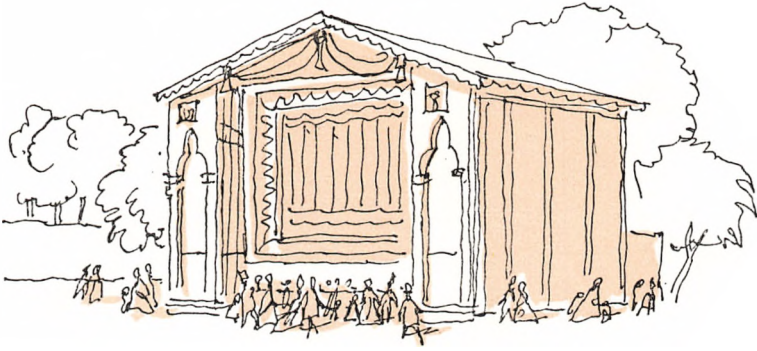
Det modsatte havde nok været værre, nemlig hvis man havde forbudt dem at bruge hænderne. Der findes en klassisk anekdote, der går ud på, at en gruppe røvere fra forskellige nationer var blevet fanget og nu under kraftige pressioener skulle tvinges til at røbe deres diverse hemmeligheder. Den ene efter den anden af de forskellige folk fra de nordligere egne gav efter, men en syditaliener holdt tappert stand og fortalte intet. Og da man bagefter spurgte ham, hvordan han havde båret sig ad med at være så heroisk ikke at sige noget, svarede han blot: »Jeg kunne jo ikke – de havde bundet mine hænder på ryggen!«

En Harlekin ville have været lige så hjælpeløs.

Da Tivoli åbnede sine porte første gang i 1843, stod der et lille yndeligt teater færdigt og nymalet på den samme plads, hvor påfuglesce-

Gamle mimikere påstår, at de alene med håndbevægelser er i stand til at skildre en så usædvanlig begivenhed som denne: jeg vil stjæle – en rødspætte.

Det gamle pantomimeteater efter samtidigt litografi.

nen står i dag. Carstensen havde altså været lige så heldig i sit valg af stedet, som det viste sig, at han også var det af arkitekten Harald Stilling.

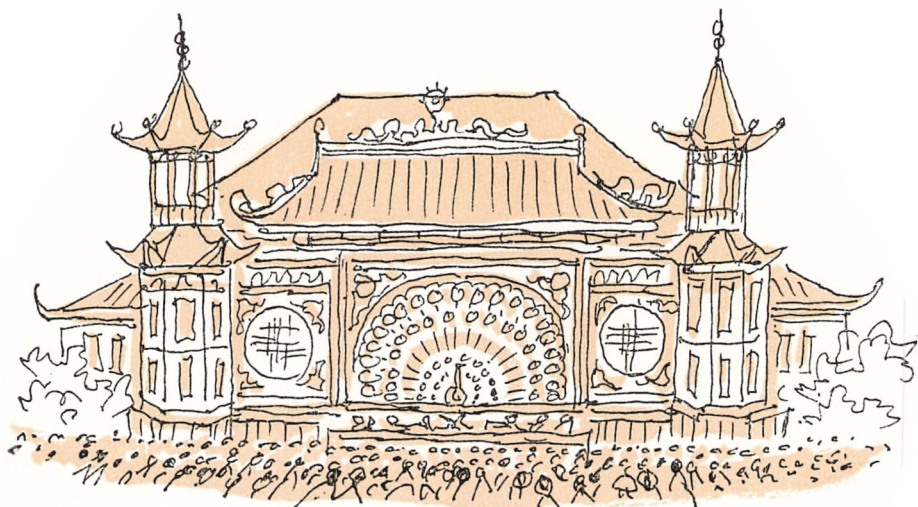
Den første bygning var let og elegant, og ligesom de fleste andre af hans huse og pavilloner i den stil, som man også i musiksproget benævner *a la turque*.

Farverne var lyse og lette, træerne omkring var sommergrønne, og det eneste mørke var musikerne foran scenen, de var i sort antræk og med høje hatte.

Den første tid opførte man fortrinsvis artistnumre med stærke mænd og akrobater. Men selv om Columbine ikke straks viser sig, så har der været andre eksempler på kvindelig ynde, hvor en samtidig poet, som tidligere citeret, hylder en af de optrædende damer, fordi han er betaget af hendes »himmelske lægge«.

Men allerede i 1844 møder vi pantomimerne med så forjættende titler som »Det forstyrrede Maaltid eller Elskeren med Træbenet«. »Den fortryllede Duel« og »Pjerrots uheldige Ægtestand«.

Det var det kongelige teaters arkitekt *J. V. Dahlerup* sammen med *Ove Petersen* der med humør og veloplægthed fandt på at tegne det

Pantomimeteatrets nuværende bygning er fra 1874.

lille teater i kinesisk stil. Og mens han i sit arbejde med det store teater inde på Kongens Nytorv var bundet af alle slags konventionelle hensyn, både af praktisk art og af den Napoleon III-stil han havde valgt, så nød arkitekten tilsyneladende her at lade fantasien spille uden store hæmninger.

Fortæppet fik lov til at være en påfugl, der foldede sin hale sammen og dukkede ned i kælderen, og farverne var de kulørteste lakker man kunne finde. Der var forgyldning og spejlglas, drager og lampetter.

Pantomimeteatret stråler for øvrigt i dag i farver som måske aldrig før, idet kulørerne igennem mange år var bleget og havde fået lovlig meget patina, så de trængte til en opfriskning. Det blev overdraget den rette mand, arkitekten *Hans Hansen*, der efter et grundigt studium af kinesisk arkitekturs farver gav bygningen en koloristisk fornyelse.

Det skete i 1951, efter at teatrets kulører havde haft hele 75 år til at degenerere. Derfor gik man grundigt til værks, og Hans Hansen gav sig til at studere de kinesiske farveproblemer fra grunden af. For

også gamle professor Dahlerup havde i sin tid arbejdet grundigt med sit kineseri, så selv eksperter fra det kinesiske rige kunne sige god for hans teater.

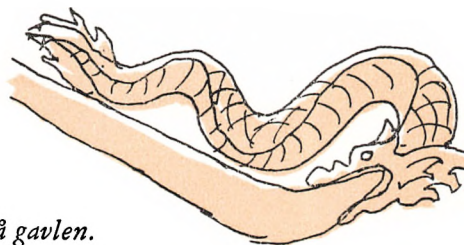
Kinesisk farvelære bygger som så meget andet på yang-og-yingprincippet, det mandlige og det kvindelige. Solen er således hankøn og derfor rød, mens jorden er kvinde og hendes farve er gul. Rød er også glædens farve, mens sort er tilintetgørelsens og sorgen er hvid.

I arkitekturen spiller de samme principper ind. Den mandlige røde farve bruges til bemaling af de bærende elementer, mens den gule og blå er kvindelige og de angiver de ting, der bliver båret, bjælker og dragere, altså en meget chevaleresk måde at fordele kønnenes opgave på. Og disse principper vil man se er gennemført på pantomimeteatret: den røde hanfarve bærer på de blå og gule hunkulører.

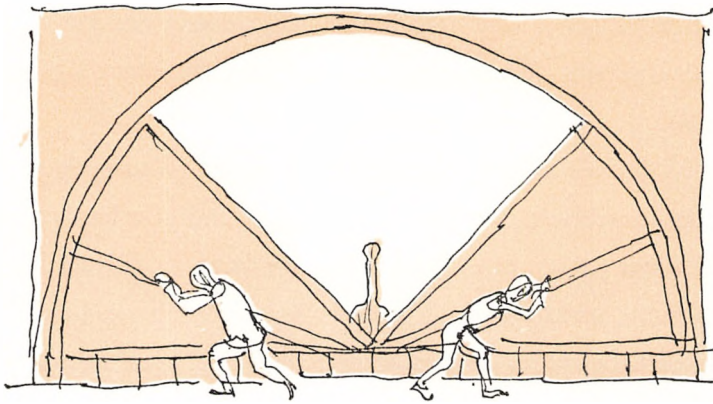
Der er også mange skrifttegn på teatrets facade. Lige over scenen står et citat fra filosofen Mencius »det glæder én at glæde andre«. Og på lygterne er der tegnet for »langt liv«.

Der er også strøet lykketegn ud over teatret, bl. a. i de store runde ornamentet på fronten. Der er endvidere drager, der vogter mod ild, og som sikrer rigdom.

Det var specielt disse ildbeskyttende væsener, som man sendte taknemmelige blikke, den morgen i 1944 da Tivolis fjender havde kastet deres brandbomber, og de mange gamle bygninger gik op i flammer, mens det lille kinesiske teater stod urørt.

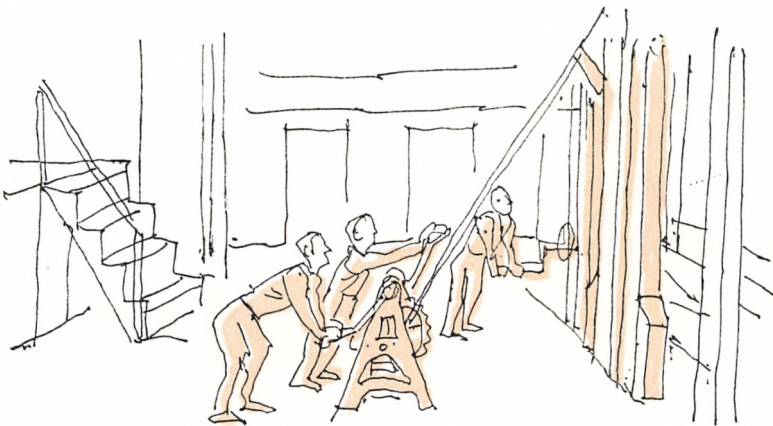
En af de farvestrålende drager på gavlen.

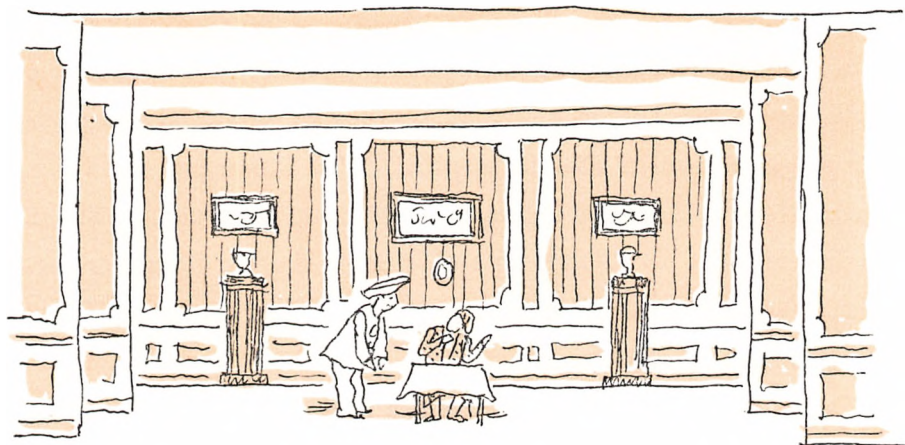
Påfuglens hale foldes sammen ved håndkraft.

Enhver forestilling begynder med, at påfuglen folder sine vinger sammen og synker i jorden, en effekt der hver gang er lige virkningsfuld, og som ingen anden scene i verden har mage til.

Sådan har det været fra de gamle tider, og den, der får lejlighed til at se, hvordan det går til bag kulisserne, kan konstatere, at det mekaniske arrangement også er yderst gammeldags. Hele fem mand er

De tre maskinmænd, der trækker påfugletæppet ned.

Kassanders stue med hvide empirepaneler og lyserøde vægge.

i gang, to folder vingerne sammen og må hurtigt bukke sig og løbe ud til siden, for nede i kælderen er der tre håndfaste herrer, der samtidig for fuld kraft drejer på de håndsving, der fører fuglen ned i dybet.

Pantomimeteatret i Tivoli er et kulisseteater.

De flade kulisser glider ud og ind fra siderne, og bagtæpperne går op og ned i sammenfoldelige knæk. Møblerne på stuens bagtæppe er malet på, det gælder ikke om at skabe realistisk illusion – vi er i en uvirkelig teaterverden.

Pjerrot med det malede ansigt og Harlekin med sin maske hører til mellem de malede kulisser. De ville kun virke »unaturlige« i naturalistiske scenerier. Hvad man nu og da har lejlighed til at konstatere i pantomimer af nyere dato eller med ændrede dekorationer til de gamle.

Her er tale om teaterfigurer, og ikke om mennesker vi kan møde ude i byen. Derfor er pantomimestuer heller ikke som vore hjemlige.

Derfor er der heller ikke noget mærkeligt i, at dens vægge pludselig glider ud til siderne eller går til vejrs, mens vi ser på det. For enhver

kan nok forstå, at nu skal Kassanders familie ud på gaden, så er det jo kun så ligetil, at det er huse, som kommer frem i stedet for stuens vægge.

Sidekulisserne er almindeligvis flade og forestiller skiftevis: stue, øde klippeegne, skovparti eller feens palads. Men Kassanders hus i den gade, hvor han bor med Columbine og Pjerrot, er en undtagelse fra reglen. Her har man flottet sig med et sætstykke, der forestiller dørpartiet, og som stilles skråt frem fra kulissen af en maskinmand, der har dette som sin specielle opgave.

Denne beskedne effekt, der som alle sceneskift foregår for åbent tæppe, er derfor af stor virkning, et udstyrsnummer i klasse med, at der anbringes et livagtigt klippestykke eller en træstub i en landskabsscene.

Man lærer noget om betydningen af at være sparsommelig med de kunstneriske virkemidler. Det er det samme som i Pjerrots komik, der når den er finest er neddæmpet til de enkleste effekter, små sideblikke,

Den lille sidekulisse med døren ind til Kassanders og Columbines hus, skydes frem og holdes på plads af en maskinmand, der også åbner og lukker døren.

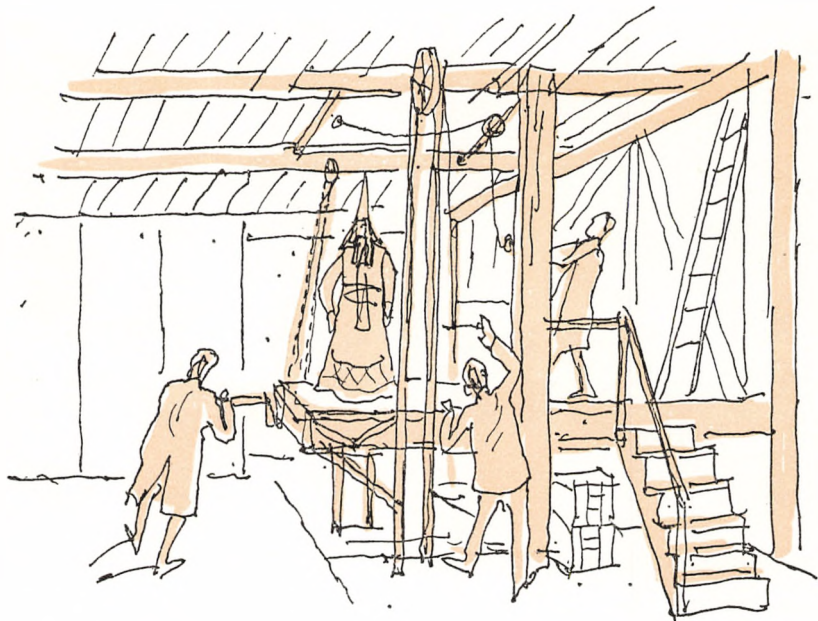

Pjerrot går ind ad døren til sit herskab – ingen ser den skjulte maskinmand, der åbner og lukker for ham.

overraskende håndbevægelser, stivnet forbløffelse eller hans pludselige: *Oho* eller *Av!*

Pantomimeteatrets dekorationer er naturlige og passer logisk til forestillingerne. Det er kun rimeligt, at personerne, der kommer ind mellem de smalle åbninger i sidekulisserne til Columbines stue, straks går ned til åbningen mod publikum. For bagsiden er jo spærret af et malet tæppe. De møbler og skilderier, der ikke skal benyttes i scenen, er malet på bagtæppet, så når der står en rigtig stol og et bord og en lysestage, er man straks på det rene med, at de betyder noget i stykket.

Mere unaturligt er i virkeligheden scenegangen i det såkaldte realistiske teaters naturtro stuer, der er indrettet efter princippet, at man blot har taget den ene væg væk. Her går personerne også frem mod publikum og lader handlingen foregå der, selv om der dog er mange andre muligheder for at tale og gebærde sig i stuens øvrige dele.

Troldmanden skal til vejrs, og han står på den lille platform, der skal hejSES op. Manden foroven trækker lemmen i gulvet til side, så der bliver fri bane, og de to andre drejer håndsving og haler i tove.

Men Casorti for sig og Ibsen for sig. Columbine ville ikke befinde sig vel i Et Dukkehjems skæbnetunge omgivelser, ligesom Nora ville virke helt forkert i Columbines flade kulissestuer.

Ligesom påfuglearrangementet har Pantomimeteatret et maskineri, der betjenes på samme måde, som det er blevet gjort på sådanne teatre i århundreder, nemlig først og fremmest ved håndkraft.

Når således troldmanden skal komme op af sin lem i gulvet, så er der igen tre mænd nede i kælderen for at hjælpe ham op og ned. Det er ikke noget med blot at trykke på knapper og så lade de elektriske installationer om resten.

Troldmanden dukker op, høj, skægget og med sin magiske hat. Med

Feen med sit palmeblad.

megen pondus og store armbevægelser redder han Harlekin ud af en af de mange kniber, som han bestandig kommer i. Et andet assisterende væsen fra det overnaturlige er feen, der kommer med sit palmeblad, som hun bestryger Harlekins briks med, så den kan agere tryllestav og standse forfølgerne eller tilkalde hjælpsomme småtrolde. Det er også hende, der i slutapoteosen står øverst i gruppen, og i teatrets interne rangforordning har hun titel af *overfé*.

Feerne kan enten komme op gennem lemmen i gulvet eller svæve ind fra kulissen. Men en af de fineste er den maritime fé, der kommer sej-lende ind på bølgerne i scenens baggrund. Hun sidder i et musling-

Troldmanden dukker op gennem scenegulvet.

Feen, der kommer sejlene ind i pantomimen »Kassander som Skræder«.

formet fartøj, der trækkes af to svaner, og det standser præcis ud for en firkantet sten, som hun stiger ned på, når hun skal udøve sin fortryllende virksomhed.

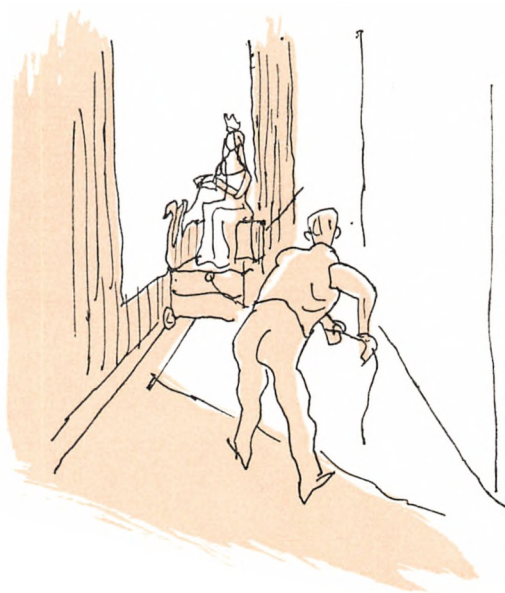
Som teaterhistorisk kuriositet kan nævnes, at dette svanefartøj også har tradition, der går langt tilbage i pantomimens historie, så når Richard Wagner i »Lohengrin« også fandt på at bruge en svane som sejl-båd for sin helt, har han måske hentet sin inspiration fra de gamle gøglertupper. Som bekendt har komponisten med dette påfund voldt sine operainstruktører mange kvaler, når de på forskellige måder prøvede på at få skik på dette nummer, og især i den periode hvor man søgte at gøre svanen så naturtro som muligt. (I de nyeste Bayreuth-opførelser nøjes man med lyseffekter.)

Men visse vanskeligheder har Pantomimeteatret aldrig haft, for selv om de gamle papsvaner ser nok så flade og kraftesløse ud, så tvivler dog ingen på, at de er i stand til at sejle den fnuglette fé ind på scenen. Dog kan det røbes, at der skal en muskelstærk maskinmand ude i kulissen til at trække den rullende svanebåd på plads. Og hvis ikke orkestret spillede så kraftigt, ville man høre, at fartøjet ikke kom lyd-

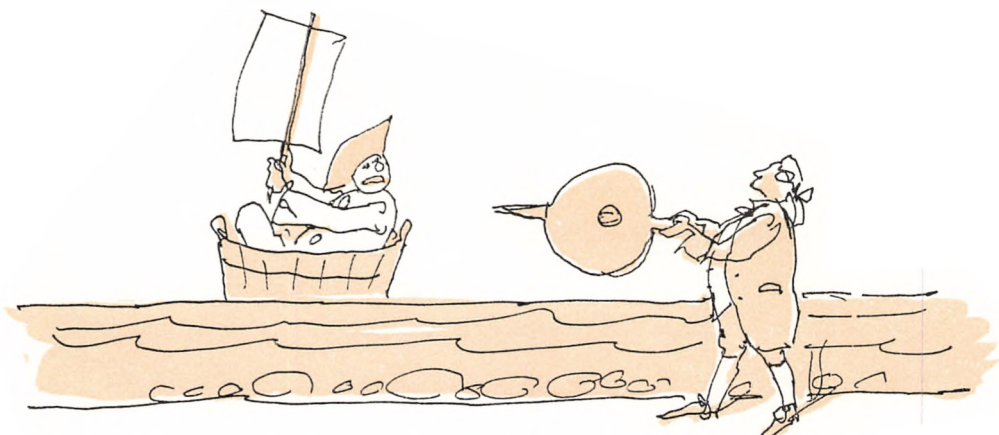
løst glidende, men at hjulene på den tunge kasse gungrede kraftigt i de gamle gulvbrædder.

En anden berømt marinescene er Pjerrots sejlads i en vaskebalje, mens Kassander leverer medvind ved hjælp af en overdimensioneret blæsebælg. Det resulterer i, at baljen kommer ud i frygtelig søgang, og når den atter ses på scenen bag de malede oprørte bølger, er stormen så orkanagtig, at Pjerrot blæser ud af sit skib og ryger til vejrs under trommehvirvler og larm fra orkestret.

Kun den, der har adgang til teatrets rekvisitrum, kan få lejlighed til at konstatere, at den forulykkede Pjerrot kun er en udstoppet figur med stor ring i ryggen, hvortil et snoreværk er gjort fast. Og her ligger han sammenfoldet på en kasse og venter til næste forestilling, hvor han atter skal skabe gys og forskrækkelse hos tilskuerne.

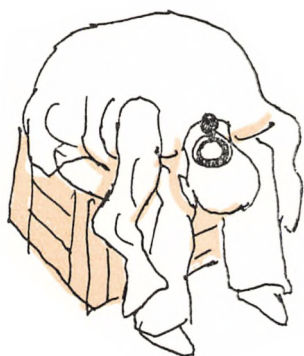

Der skal hånddelag og øvelse til for maskinmanden, der i det rette glidende tempo skal trække svanefartøjet ind over scenen.

Pjerrot går til søs i en vaskebalje, og Kassander blæser på sejlet.

Det helt store gys forekommer imidlertid senere i »Guldøglen«, hvor Pjerrot og Kassander har skudt Harlekin, så han i mange småstykker er rullet ud på scenegulvet. De to personer mimer meget tydeligt, at de er yderst foruroligede ved situationen, og Pjerrot venter, at øvrigheden vil komme og straffe ham ved at binde en strikke om hans hals og hænge ham op i en galge. De finder imidlertid ud af, at han nok må kunne sættes sammen igen, og Pjerrot bærer de enkelte legemsdele hen til en stengrotte i baggrunden, hvor han stabler dem op på rette måde. De løse arme og hænder har han en del besvær med, de svinger og slår både ham og Kassander, og hovedet er han også meget urolig

Pjerrotfiguren i rekvisitrummet efter himmelflugten.

Pjerrot sætter hovedet tilbage på Harlekin.

ved at røre ved. Men langt om længe får han det sat oven på kroppen – og se, Harlekin begynder at bevæge sig og springer frem svingende med sin briks!

Mange pantomimeelskere har »Guldnøglen« som deres favorit, den er en af de klassiske trolderiforestillinger, hvor der bestandig sker forvandlinger, og et stort apparat er i gang både i kulisserne og over og under scenen. Ikke mindst når den tykke sorte trold for åbent tæppe forvandles til den hvide Pjerrot, og en dinglende benrad bliver til Harlekin.

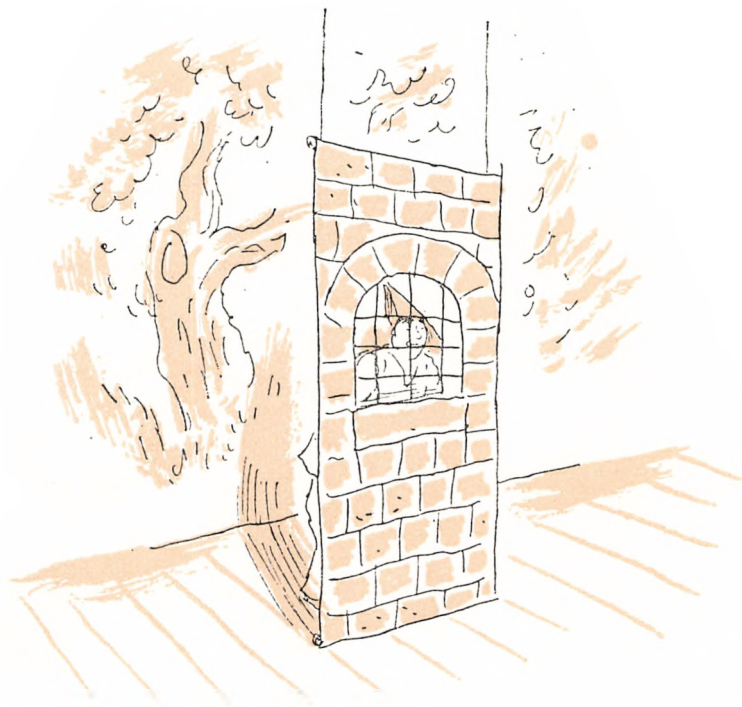

Troldmanden får den ildsprudende hånd med guldnøglen til at stige op fra gulvet.

Pjerrot kommer i alle pantomimerne bestandig galt af sted. Han kan være på jagt efter det flygtende par, Harlekin og Columbine, men Troldmanden løfter sin stav, og straks ruller en fængselsmur ned fra himlen, og den stakkels Pjerrot er uhjælpeligt låset inde, og hvor meget han end prøver, kan han ikke komme ud.

Vi tilskuere ved egentlig nok, at det er et stykke bemalet lærred, der er hejset ned i et par snore. Men også vi er i trylleriets magt og accepterer Pjerrots fataliteter som noget, der ikke kan være anderledes i denne specielle situation. Vores fantasi er gjort aktiv. Vi har det som børn, der kan få gamle papkasser til at blive til racerbiler eller skinbarlige rumkabiner.

Pjerrot er fængslet og kan ikke komme ud.

*Harlekin svinger den lille skovtold
rundt ved benene – og straks er der
tegnen en farlig tryllering!*

Og det er måske en af de dybeste hemmeligheder ved Pantomime-teatrets tiltrækning. Vi bevæger os i en skinverden af leg og symboler. Lærrestykker kan blive til store bølger eller en fængselsmur. Harlekins guitar kan forvandles til en gammel kone. Den lille sorte skovtold kommer løbende med et stykke kridt i hånden, og Harlekin tager ham i benene og svinger ham rundt, så den lille kan tegne en hvid kridtcirkel på gulvet, og vi forstår alle, at indenfor den er der nu bare trol-deri. Derfor er det kun naturligt, at Kassander og Pjerrot forskrækkede må stoppe op og hoppe omkring, som fik de elektriske stød fra den for-tryllede cirkel.

Harlekins guitar forvandles pludselig til en gammel kone.

I *Pantomimeteatrets rekvisitrum* og *garderobe* kan man opleve noget af den forventningsfulde stemning, der må have været bag kulisserne i de gamle gøglertrupperes teatre, og som man ikke i samme grad kan finde i de større sceners velorganiserede og gennemkatalogiserede magasiner.

Her ligger det hele tilsyneladende hulter til bulter, men dog med en utvivlsom orden i kaos. Og den, der kender de gamle pantomimer, vil kunne opleve scene for scene ved at gå mellem tøjstativer, hylder og skabe. Her kan man med ærbødighed lægge en følsom hånd på Colum-

I *garderoben* og *systuen* findes *kostumerne* til de løbende forestillinger. Det er en broget blanding fra *Columbines* hvide tyllskørter og *Kassanders* mørke rokokofrakker til *Harlekins* skelettricot og *trolldmandens* kappe med dødningehoveder.

I rekvisitrummet vil pantomimekendere møde mange erindringer fra de gamle spil. Der er bl. a. kæmpens hoved fra Spåkvinden, det afskudte harlekinhoved fra Guldnøglen og pressejernet fra Kassander som Skræder.

bines æterisk hvide tyllskørt, og her kan man med respekt se på Kassanders statelige frakke, som bestandig kommer ud for malører. Når Pjerrot skal hjælpe sin herre frakken på, bliver det til den store scene, der hver gang gør lige stor lykke.

Det er en af den slags scener, hvor de agerende i årenes løb har fundet på så mange morsomheder – eller *lazzi* som det hedder i den klassiske pantomime-terminologi – at disse tilsyneladende så enkle løjer ofte bliver til komiske højdepunkter.

Det ender naturligvis også med, at de begge falder på halen, som de bestandig gør det i enhver pantomime, og en kassanderfrakke kommer i sæsonens løb ud for megen modgang og slid. Den er derfor syet i fineste skrædderkunst og af førsteklasses klæde.

Pjerrots hvide dragt, der også adskillige gange under forestillingens gang kommer i berøring med scenegulvet, hænger ikke mellem de øvrige agerendes i garderoben. Den bliver hver gang bragt til hans påklædningsværelse i nyvasket og nystrøget stand. Også denne tilsyne-

ladende så løst og tilfældigt hængende dragt må sys og prøves til på det omhyggeligste for at få den klassiske facon.

Harlekindrægten er den dyreste og koster omkring et par tusind kroner. Hver lille trekant, der er af smidigt elastisk uld, må sammen med pailletterne sys på med stor omhu.

Men teatrets forestillinger er ikke blot de gamle pantomimer.

Hver aften er der to forestillinger, og nr. 2 er altid en ballet af nyeste årgang. Her har moderne koreografer, forfattere, komponister, teatermalere og iscenesættere i årenes løb frembragt adskillige originale og seværdige værker.

Karakteristisk for en forestilling af den art, var balletten, som blev skrevet for at hylde byen København ved dens 800-års jubilæum i 1967. Her havde *Niels Viggo Bentzon* skrevet musikken, og det var med klange, som H. C. Lumbye aldrig havde drømt om, og som heller aldrig

De er også dansere med fint renommé.

Øverst oppe på det store kongelige teaters facade var indtil for nylig anbragt en gruppe med tre af muserne, der også har udstrakt deres virksomhed til det lille teater i Tivoli.

før havde lydt fra orkestergraven. Tivolis egne folk havde forfattet, iscenesat, dekoreret og hittet på, og et af påhittene bestod i, at man så en veritabel rummand stige ud af sin raket og i vægtløs tilstand svæve op i det lufttomme rum. Men det ville Casorti måske nok have nikket forstående til som en ny udgave af Pjerrots himmelfart i »Guldnøglen«.

Ved en sådan lejlighed får teatrets unge mulighed for at vise, at de ikke blot er mimikere men også dansere. De yndige feer, som man i pantomimerne kun har oplevet stående i dekorative attituder i slutnings-tableau'et, ser man nu svæve frem på de eleganteste tåspidser i pirouetter og entrechats.

København har som bekendt et fint internationalt ry som balletby, og de kongelige dansere bliver ofte genstand for alskens ære og gunst. Men danserne i Tivoli har også fint renommé, og når balleteksperter mener at kunne finde en vis kongelig stil over dem, er dette ikke så mærkeligt, for der har gennem adskillige år været en nøje forbindelse mellem de to scener.

Pantomimeteatrets leder i en lang periode var *Poul Huld*, der selv var udgået fra den kongelige ballet. Og i nutiden har man set det særsyn, at pantomimeteatrets leder *Niels Bjørn Larsen* i en længere periode samtidig har været Det kongelige teaters balletmester og i dag også er dets førende karakterdanser. Han er fra barnsben opvokset med Bournonvilles strenge traditioner men har også taget del i vore dages mere sprælske modernismer. Dette har givet ham de rette forudsætninger for at forstå pantomimeteatrets specielle stil og tone, og han har også vist sig både at kunne forny og være traditionens vogter.

Kort sagt, det gamle teater er i dag i gode hænder.

Men også blandt de anonyme personer, der har deres arbejde ude i kulisserne, i kælderen eller på snoreloftet finder man stil og tradition. Man kan således prøve på at spørge en af dem, om han dog ikke synes, det var nemmere ved det daglige slutningstableau at anvende nogle lyskastere ude i kulisserne i stedet for de besværlige bengalske blus, som skal hældes ned i nogle små beholdere og anbringes oven på en vandspand, før de antændes. Som svar får man uvægerligt, at nok var det nemmere, men det kunne der alligevel ikke være tale om, for sådan har det altid været, og det ser da også dejligere ud end bare en sådan elektrisk lyskaster, som man benytter alle andre steder. (Endvidere kan han føje til, at der hver sæson benyttes hele 40 kg af dette stof.)

Men det er heller ikke så mærkeligt, at man også her føler samhørighed med teatrets traditioner, for ikke mindst folkene i kulisserne er ofte i særlig grad knyttede til stedet. Jubilæer er ikke noget sjældent, og nævner man det gode navn *Olsen*, så betyder det ikke mindre end et helt dynasti, hvor tre generationer har arbejdet på teatret.

Teatrets Columbiner har bestandig udgjort en buket af yndige kunstnerinder. I øjeblikket hedder prydblomsterne: *Dida Kronenberg, Hanne Gemzøe og Susanne Heinrich.*

Endvidere bærer den statelige overfé, som vifter med palmeblade til Columbine og Harlekin, navnet *Ann Berit.*

De letfodede Harlekiner er for tiden: *Jan Borell, Jørgen Krogh og Vicente Gregory.*

Pjerrots fremstillere, der med talent fortsætter traditionerne fra de store gamle, er: *Knud Hilding og Johan Thiersen.*

Den vredladne Kassandra skal spilles med den rette myndighed, selv når han laver de nødvendige falden-omkuld. Dette gøres med stil og sikkerhed af *Torkil Lauritzen* og *Helmuth Larsen*.

En meget vigtig del af teatrets stab er de mimiske kunstnere, der spiller de øvrige mindre men dog vigtige roller. Ikke mindst her finder man den fornemme stil og tradition selv i de mest barokke løjer.

Det er navne som *John Wolk*, der er begyndt som ung Harlekin og nu har fortsat i rækken af ældre karakterfigurer. Det samme gælder *Poul Lotinga*, der har kunnet fejre sit 50 års jubilæum ved teatret. *Poul*

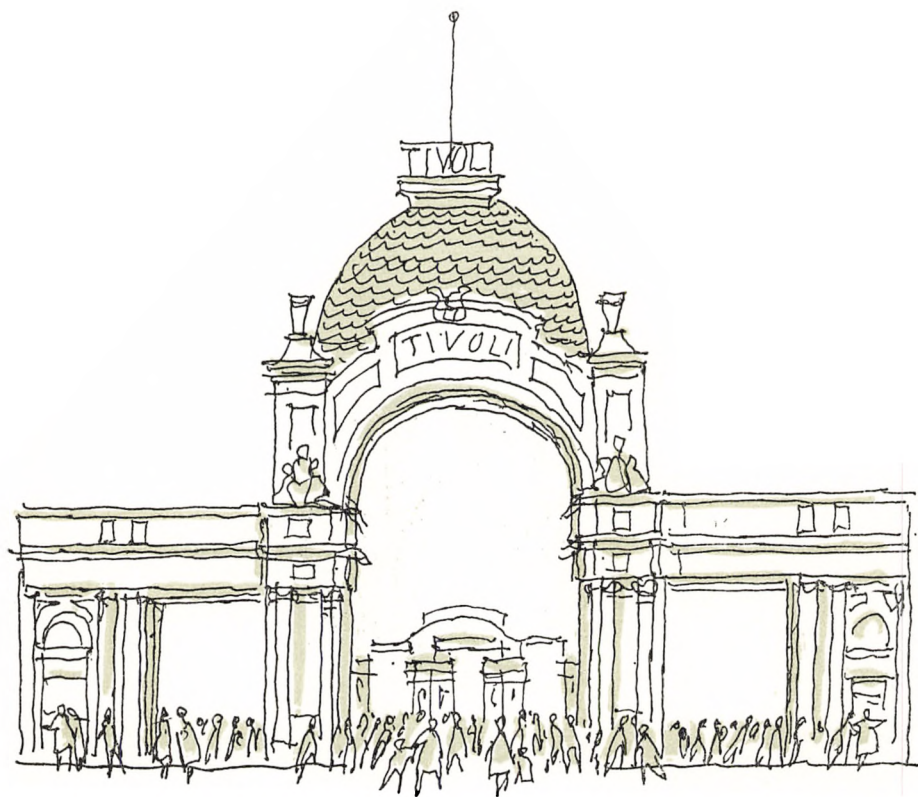
Brockdorff er også en meget alsidig kunstner, idet han foruden at have været Harlekin og Pjerrot, også kan spille amagerkone og andre farverige figurer. Og *Jon Valgeir* hedder den kunstner, der ofte skjuler sig bag troldmandens sorte skæg og folderige kappe. En særdeles vigtig person i det daglige arbejde er in-

struktøren *Erik Bidsted*, der foruden at have været en højtelsket Harlekin også gennem årene selv har spillet en lang række af balletternes mandlige roller.

Til slut et citat. Det er pantomimekenderen, professor Carl Roos, der skriver:

Jeg har engang kaldt pantomimen en af juvelerne i det danske teaters krone. Den er tillige vores særeje. Harlekin-pantomime som i Tivoli spilles ikke andre steder. Lad talenterne deroppe, de være nu store eller små, få del i takken fordi de trofast bevarer traditionen!

NOTED

Tivoli bliver så at sige aldrig færdig –

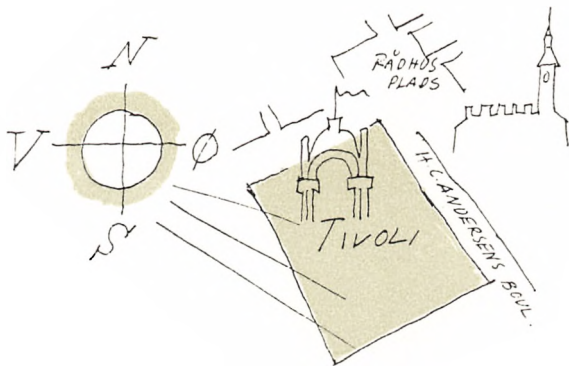
GEORG CARSTENSEN

Tivoli is the finest amusement park in the world, and a unique institution.

J. B. PRIESTLEY

Mange mennesker kommer til Tivoli for at få gode råd om, hvordan man laver sådan noget. Og selvfølgelig kan Tivoli ikke sådan pludselig laves, men behersker man lyset, lyden og farverne og samtidig sørger for parkkarakteren, så er man nået langt! Så langt er ingen nået endnu.

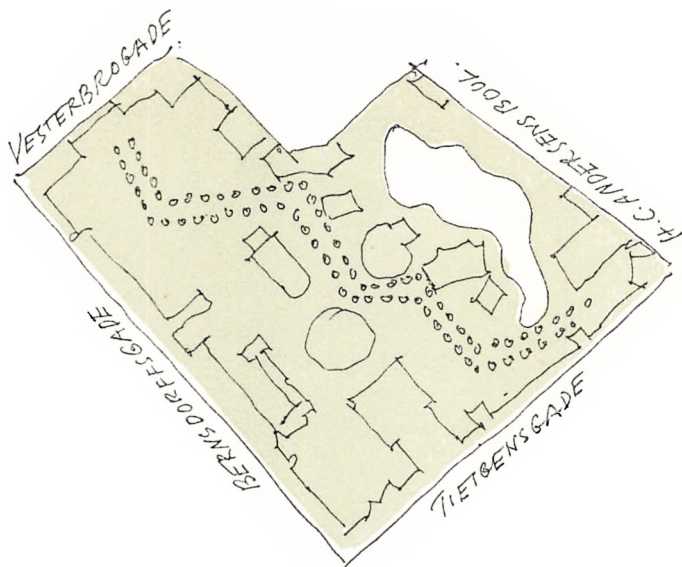
SIMON HENNINGSEN 1967

IVOLI ligger vest for den gamle by og nær ved den oprindelige Vesterport, hvor Rådhuspladsen nu er placeret.

Ekspertter har kunnet fastslå et fællestræk, der går igen for de fleste storbyers vedkommende: at det som oftest er de lysere og mere åbne bydele, der ligger i vestlig retning, og at det også er her, at man finder forlystelsesstederne.

Hvorfor dette er tilfældet, har man i tidernes løb søgt mange forklaringer på. Og for Tivolis vedkommende ligger det nær at antage, at det gamle voldparti var særlig velegnet til eftermiddags- og aftenpromenader. Her opsøgte man den synkende sols sidste stråler længe efter, at de var forsvundne inde i byens snævre gader.

På kortet over Tivoli ser man tydeligt alleens siksak linjer, der stammer fra de gamle bastioner.

I ældre beretninger støder vi bestandig på udtrykket »at gå på Tivoli«. Man gik nemlig ikke ind i en have, men man var fra gammel tid vant til at gå op på volden, og selv senere, hvor højdeforskellene ikke var så mærkbare, holdt den gamle fornemmelse sig, at på Tivoli var man til vejs.

I en gammel beretning fra Tivoli fra 1893 står der også, at man har »en Udsigt til Amager og Frederiksberg, ligesom man i al Mag kan staa og se hvad Klokkeren er paa Taarnurene i Kjøbenhavn.«

Måske var det først, da bjergrutschebanen blev anbragt, at man fik fornemmelse af større højder end havens gange. Og så begyndte man at gå i Tivoli, som vi gør det i dag.

Selv om vi ikke går op og ned i de store højder og de dybe grave, men kun færdes i et blødt bakket terræn, så kan enhver, der ser nøjere

efter, konstatere, at tivoligæsterne den dag i dag går rundt i det, der oprindeligt var gamle fæstningsværker. For ser man nøjere til, er det tydeligt, at havens væsentligste promenader følger de oprindelige bastioners karakteristiske sik-sak-linjer.

Det er disse stadige ud-og-ind der, sammen med det blide op-og-ned, gør turen gennem Tivoli så fuld af variation og overraskelser. Man spadserer frem i alleen mellem træernes rækker og illuminationernes buer, men det bliver kun i et kort perspektiv, så drejer alleen til siden, og man oplever en helt ny udsigt, indtil man ved næste drejning begiver sig ind i et nyt perspektiv.

Disse knækkede linjer er Tivolis hovedakse, og herfra udgår alle de mindre spadseregange med deres friere krøller og sving.

Bakkepartiet ved Pantomimeteatret.

Straks inden for Tivolis hovedindgang oplever man det bevægede voldterræn. Pantomimeteatret og dets tilskuerplads ligger nede i en lille dalsænkning, mens spadseregangen går oppe på højderyggen.

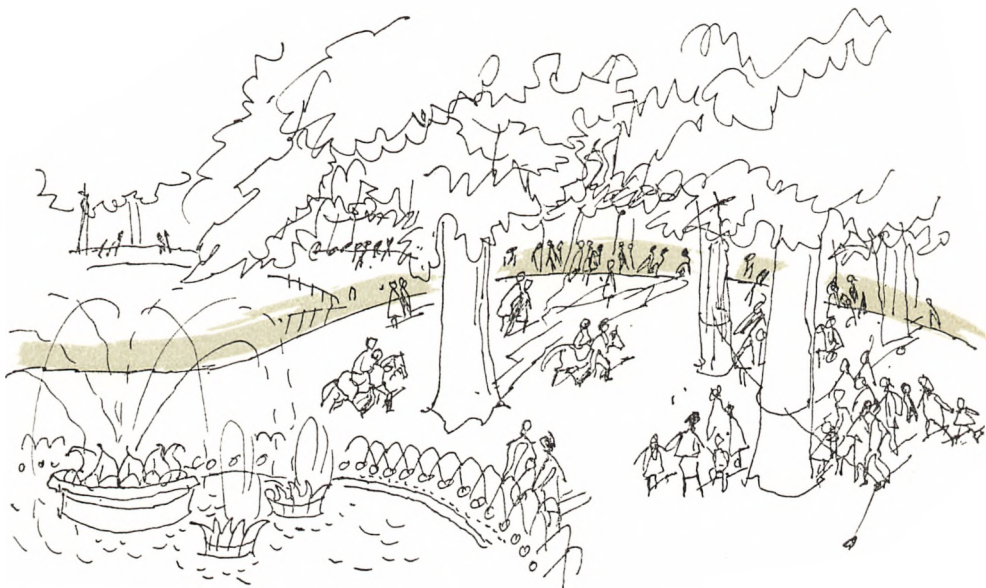
Det er med klog beregning, at teatret er placeret netop her, hvor den skrånende tilskuerplads hæver sig amfiteatralsk og giver plads til en tilskuerskare, der på store aftener kan beløbe sig til 5-6000.

Pantomimeteatret kan derfor prale med at have plads til et publikum af større antal end noget andet af byens teatre.

Det er blot en af de ting der gør, at Tivoli ikke ligner nogen anden park, for det hører ellers til en af de grundregler, som de gode gamle havearkitekter opererede med, at et stateligt anlæg bør have en lige midtakse, som regel en statelig allé, der kunne skabe det rette *point de*

Spadserestierne og bevoksningen følger de gamle bastioners siksaklinjer.

Bakkepartiet ved Plænen og springvandet, hvor børnene om eftermiddagen kan få rideture på de små ponyer.

vue, som endte i en monumentalbygning, et springvand eller et skulpturarrangement. Og nok har Tivoli sådanne bygninger, springvand og skulpturer, men man kommer hurtigt ind på livet af dem, uden større forberedelse.

Næste bakke-dal-parti er omkring »Plænen«, der i øvrigt ikke er nogen plæne. Det var den i gamle dage, men nu er det en tribune for artistoptræden og koncerter.

Også her ligger tilskuerpladsen i en stor skålformet forsænkning, mens promenadegangere passerer udenom. Oppe på »volden« går man forbi Divan I og II, mens Glassalen ligger nede i den næste dalsænkning.

Dette kuperede terræn og alleernes brudte linjer gør, at Tivoli på samme tid virker hyggelig og intim – men også for den, der første gang besøger haven, overraskende stor og vanskelig at finde rundt i. Derfor

ser man ofte turister stå og studere deres Tivoli-kort, som var de spejdere på orienteringsprøve i et vanskeligt terræn.

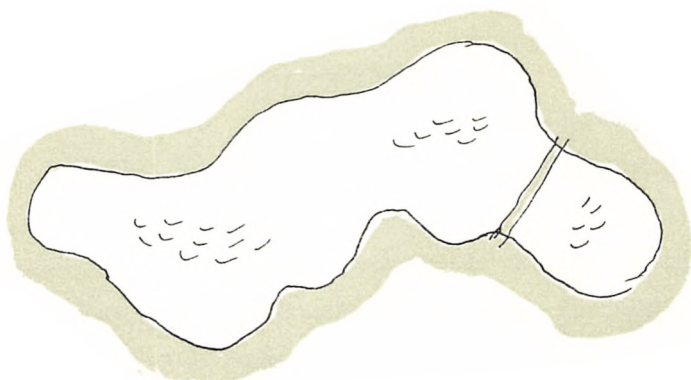
Tivolisøen er ikke et helt almindeligt dekorativt vandarrangement, der blot er til for at pynte i parkanlægget.

Den har ligesom så meget andet i haven sin egen specielle historie. Med sin svungne form er den de sidste rester af de gamle voldgrave der på stedet, (i Ørstedsparken finder man f. eks. flere rester), og der berettes oven i købet, at ifølge gamle love og anordninger har toldvæsenet haft ret til at undersøge de små både, der sejlede rundt på søen, for smuglergods.

Ganske vist stammer bestemmelsen fra de tider, da søen var i direkte forbindelse med havnen og derfra med det åbne hav, og indtil for nylig kunne man konstatere, at ved visse vind- og strømretninger steg der saltvand ind i søen, da der fandtes en slags underjordisk kanalforbindelse med havnen.

Den er imidlertid for nylig stoppet til, så selv mini-undervandsbåde vil ikke mere kunne øve nogen som helst form for smuglervirksomhed i Tivoli.

Derimod har søen oplevet andre former for dramatik, ikke mindst

Tivolisøen med broen over til det, der i gamle dage var »øen«.

Tivolisøens form har endnu rester af de gamle svungne voldgrave.

som tidligere omtalt, i Svenskekrigens dage, da mangen god soldat måtte lade livet under forsøg på at sætte over voldgravens vand. Og der berettes også engang i forrige århundrede om en af pantomimeteatrets navnkundige Columbiner, der i sorg og skuffelse endte sine dage i Tivolisøens mudrede bølger.

Nu er bølgerne i øvrigt ikke mere så mudrede, for samtidig med at man har stoppet de undersøiske kanaler, har man foretaget grundige rensninger og endvidere taget sig af søens fiskebestand, som foruden de mange ænder hører til havens fauna.

Tivolisøens omgivelser har i årenes løb ændret karakter. Det er nu

Den idylliske Tivolisø, hvor der under Københavns belejring for 300 år siden blev udkæmpet blodige slag.

blevet havens stille og romantiske afdeling, velegnet til promenader i adstadigt tempo og rolige omgivelser.

Men ældre Tivoligæster kan huske, at det i tidligere tider var anderledes, og at Søen dengang var omkranset af uro og støjende forlystelser.

Således var der engang en populær vandratschebane, der bestod af en flad pram, der med megen larm og hvinen susede ned ad en stejl rampe for med et vældigt plask at ramme søens stille vand. Dette kom derefter i kraftig bølgegang, og båden blev vippende og skvulpende staget i land. Når passagererne var landsat, blev den hejst til vejrs igen for atter at brase ned i vandet. Og sådan hele dagen og aftenen igennem, for det var en meget elsket og gysefuld forlystelse.

Nu er forlystelsescentret koncentreret om den lille del af Søen, der ligger ved den Kinesiske Pavillon, hvor en bro fører over til det, som tidligere var »Øen« (og som for godt 100 år siden så ud omtrent som på billedet side 38). Her findes nu de små både, som tøffer omkring i et fredeligere tempo end det, der f. eks. gælder for radiobilerne, og de kan vel betragtes som motorbådenes sidestykke på landjorden. Mens bilerne kan fare af sted med anselige hastigheder, ville Tivoli næppe drømme om at sætte tilsvarende speed-både ind på Søen. Man nøjes med de stilfærdige og langsomme rundture på det lille begrænsede areal.

Broen, der afgrænser afdelingen med de små motorbåde.

Den øvrige del af Søen befærdes kun af havens føromtalt ænder samt et par enkelte redningsbåde, der kan træde i funktion, ifald en træt gæst skulle gå over bord, hvad der nu og da er hændt.

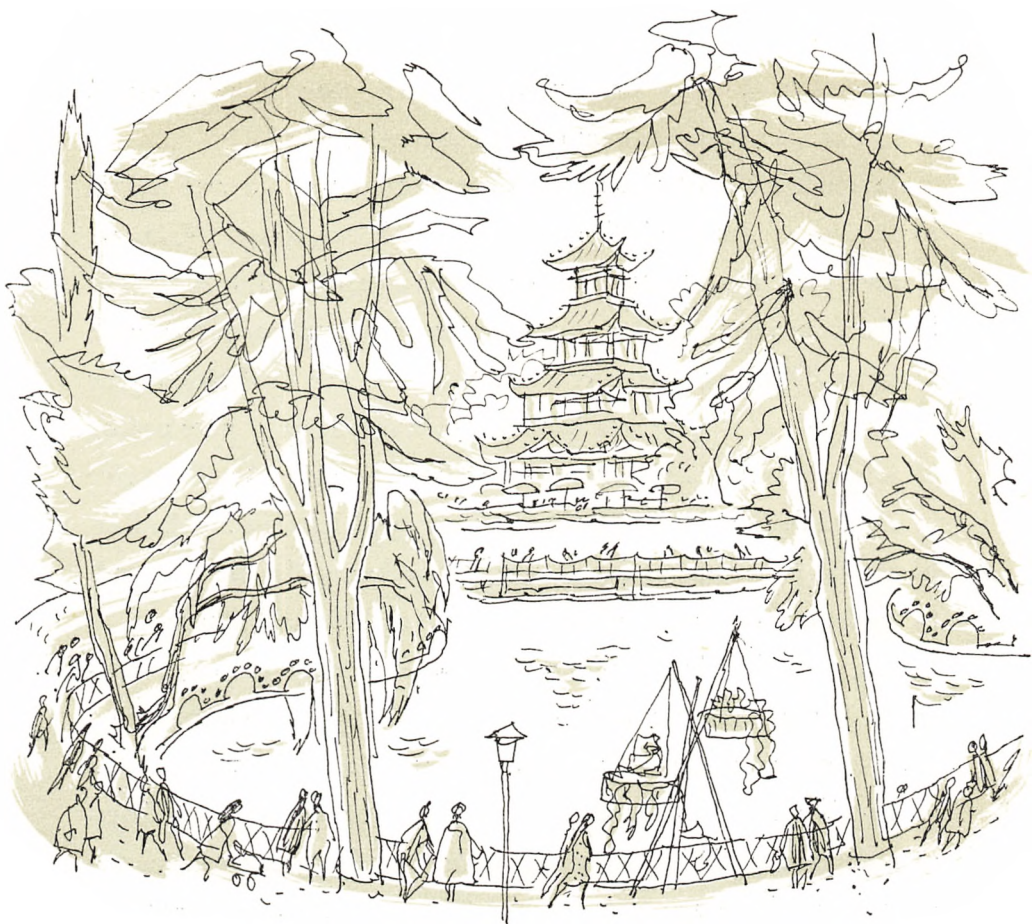
Når man siger, at Tivolis bebyggelse er temmelig uensartet, har man i hvert fald ikke sagt for meget. Men noget er der fælles for den, og *Kjeld Abell* har engang udtrykt det sådan: »*Det afgørende for om en bygning er i rigtig tivolistil er, om den kun kan tænkes i Tivoli*«.

Men særlig uensartet er nu den bebyggelse, som man har udsigt til fra Søens bredder, for her indgår ikke blot Tivolis egne bygninger, men her ser man også Rådhusets tårn og takkede profillinje, nabobygningen, det gamle kunstindustrimuseums neorenæssance, samt Glyptotekets store glaskuppel og pyramidetag. Dertil kommer så Tivolis eget højt-elskede Kinesiske Tårn samt den hjemlige »Færgetroen«.

Denne sidste er pudsigt nok havens eneste »danske« bygning, og skal man bruge *Kjeld Abells* definition, så er netop den, så hyggelig og indsmigrende den end ser ud, næppe i den rette tivolistil.

Færgetroen ved Tivolisøen.

Det nordlige hjørne af Søen med det Kinesiske Tårn.

Blandt Tivolis seværdigheder er også *blomsterne*.

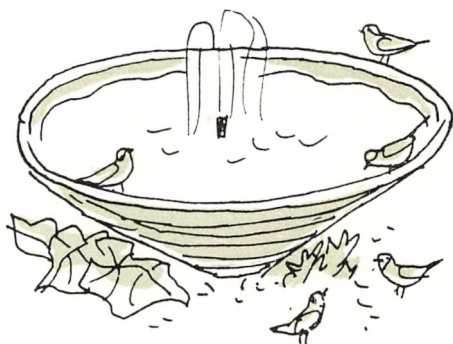
Haven har i årenes løb samarbejdet med en række af landets mest ansete havearkitekter, hvis opgave det har været at planlægge og arrangere. Og deres ideer er så ført ud i virkeligheden af en stab af gartnere med en fantasifuld overgartner i spidsen.

Spørger man om tørre tal, så oplyses det, at gartnerens antal er 15 om sommeren og en halv snes stykker om vinteren, foruden mere løshjælp og assistance. Der anvendes 48.000 forårsblomster, 46.000 tuli-

paner og lige så mange sommerblomster. Laver man en nellikefest, så går der ekstra 50.000 blomster til ved sådan en lejlighed.

De specielt blomsterinteresserede styrer først og fremmest ned til *Parterrehaven*, det lille indhegnede anlæg ved Søen, som *G. N. Brandt* lavede i 1942. Her er sommeren igennem et overstadigt flor af såvel de kendte som de mere sjældne stauder, der breder sig mellem de plaskende fontæner. Disse springvand er i små flade kar, som *Poul Henningsen* konstruerede af træ, og som han selv sagde blev lavet af pure nød og elendighed, da man under krigen ikke kunne få cement. Resultatet blev imidlertid de fine, glatte beholdere udført i godt gammeldags bødkerhåndværk, hvor man glæder sig over det mørke træ, der passer så godt til vandet og det grønne, og som kun bliver smukkere med årene.

Den, der sidder her en solskinsdag, kan konstatere, at mange besøgende ikke blot kommer her på en flygtig visit for at se på kulører og snuse blomsterduft og finde motiver for farvefilmene i kameraet. Men man opdager, at forbavsende mange har en mere aktiv blomsterinteresse, de gennemgår bed efter bed på det grundigste, noterer sig navnene på stauderne og kommenterer dem livligt. Og man tænker på, at

Et af Parterrehavens springvand.

Blomster og abonniner i Parterrehaven.

det i grunden også kun er naturligt her i et land, hvor en ualmindelig høj procentdel af befolkningen er haveejere og har »grønne fingre«.

Det vil måske overraske mange, der kun kender Tivoli fra flygtige besøg, at haven også har sine skjulte stier og kroge, hvor kun et fåtal søger hen. Det findes bl. a. i partiet mellem Divan'erne og Søen. Her gror de gamle træer op ad bakkepartier med det tætteste buskads. Her færdes de, der søger ensomhed – og det kan man altså også både søge

En tæt bevokset bakkeskråning op imod bagsiden af Harmoniorkestrets gamle pavillon. Sådan menes det, at en stor del af det ældste Tivoli har set ud.

og finde i Tivoli. Det kan være to, der gerne vil være uforstyrrede og synes, at nu er tiden inde til at få talt ud, det kan også være studerende, der vil læse til eksamen i fred og ro og fri luft, det kan være kontorfolk fra nabolaget, der spiser den medbragte frokostpakke, og det kan være den trætte, der føler trang til at slappe af for en kort stund, når frokosten har været lidt for anstrengende. Og et lille blund lader sig godt praktisere, når blot man ikke placerer sig i vandret stilling.

Det er sikkert kun et meget lille fåtal, der kender til de to små hemmelighedsfulde rotunder med bænke og stensætning og tæt bevoksning af buske og træer rundt omkring. En smal hulvejsagtig sti fører derind, og det hele ligner arrangementer af den slags, som man kunne finde i syttenhundredtallets romantiske haver.

Om begrebet havekunst har *Steen Eiler Rasmussen* skrevet nogle kloge ord. Han kalder den »det langsomme skuespil« og siger: Det må slås fast, at det er en kunst. Den indtager en særstilling blandt andre kunstarter ved at arbejde med et levende materiale, der ændres og udvikler sig gennem lange tidsrum. Mange tror, at det kun drejer sig om et slags arrangement, ligesom når man møblerer en stue. Men det er helt forkert. Det må snarere sammenlignes med iscenesættelsen af et drama, der måske kan komme til at strække sig over århundreder.

En af havens små hemmelighedsfulde rotunder. Indgangen og den smalle sti finder man i budskadsset i havens vestlige del. Et gammelt piletræs nedhængende grene danner tag og får det hele til at føles som et levende lysthus. Herinde skjuler sig også en buste af Georg Carstensen. Om piletræet fortælles det, at det stammer fra en kvist, som en sømand har hjembragt fra Napoleons grav på St. Helena. Og sammenhængen mellem Napoleon og Tivoli skulle være, at de begge har fødselsdag den 15. august.

Man behøver ikke at tage langt ud i skoven for at finde en stille sti med høje træer og en velplaceret bæk.

Det langsomme haveskuespil Tivoli har haft adskillige iscenesættere i sin tid. Nogle har nøjedes med at møblere og arrangere, andre har gøglet uhæmmet, og andre igen har dyrket det forsigtigt smagfulde. Men ingen har ændret skuespillets karakter. Anlæggets store linjer er bibeholdt, og træerne står i de gamle rækker og grupper.

Nogle af dem er endda århundredgamle, og nede ved Søen står grupper af ærværdige tjørne, som kan prale med, at de i deres unge dage har været militær ejendom, og først senere i deres levetid er kommet med under Tivolis domæne. De er i deres tid både blevet inspiceret af Københavns kommandant og Georg Carstensen, og de har kunnet more sig med at følge damemodernes skiften fra krinoline over tournure til dagens lårkorte. For skuespillet Tivoli har bestandig været et udstyrsstykke, der også lagde vægt på festlig kostumepragt.

Havens træer behandles også med behørig respekt. De er alle skrevet i mandtal i Københavns kommunes arkiver, og skulle det ske, at et træ er blevet så alderdomssvækket og alvorligt sygt, at det ikke står til at redde, må der indhentes speciel tilladelse til fældning.

I Tivolis arkiver findes også en oversigt over havens træer, hvor hvert enkelt er forsynet med mål, højde, bredde, art, lokalitet, alder samt karakter og specielle anmærkninger.

Der er gået særdeles grundigt til værks. Således får en 8 m høj kastanje øst for Glassalen kun karakteren *g* og med følgende anmærkning: *Veludviklet træ, men med reducering af kronen ved fjernelse af visse grene. En del barksveden. Barksår.* Mens et elmetræ øst for børnekarrusellen er vurderet til *ug* og omtales med hæder som: *Kandelaberformet sundt træ, meget smukt udviklet.* Og sådan er over 100 træer gennemgået og beskrevet. Så Tivolis bevoksning er såvist ikke en tilfældig samling vildtvoksende gevækster!

Tivolis publikum kan indeles efter dagens og aftenens klokkeslæt.

*Tivolis 200-årige
tjørne nede ved søen.*

Den abstrakte skulptur er i virkeligheden en børnerutschebane.

Først på formiddagen efter leverandørerne, rengøringsfolkene og gartnerne kommer *børnene*. Lige fra barnevognstadiet og den første stolpen til den mere ubændige legealder. Og Tivoli har indrettet sig for alle tre stadier, og statistikken viser, at 15% af de besøgende er småfolk.

Der er mange åbne siddepladser både i sol og skygge for de unge mødre med barnevogn – eller for det specielle nutidsfænomen: bedstemødrene, der passer deres selverhvervende børns børn.

For børnene på næste stadium, de første usikre skridts og den vildere springen omkrings, er *legepladsen* stedet. Her er sandkasser og skulpturer af glatte sten, som man kan klatre på, og de overvåges af elegant uniformerede småbørnspædagoger.

På legepladsen kravler børnene på moderne stenskulpturer af Henry Heerup

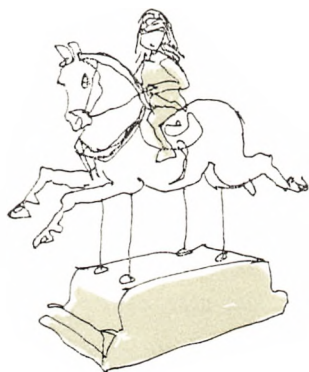
En af karrusellerne for de mindste.

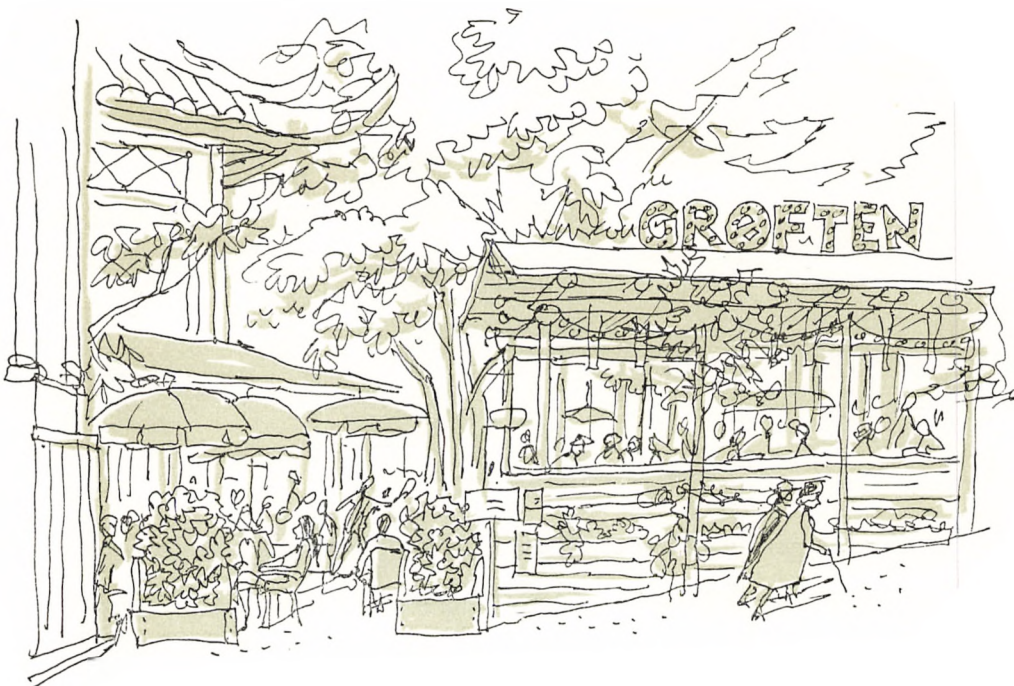
Her har problemet for Tivoli været, at legepladsen både skulle være for børnene om dagen men også se festlig ud, når de små gæster havde forladt den. Derfor allierede man sig for nogle år siden med en række ansete yngre kunstnere, der gik til opgaven med humor og fantasi. Det var navne som *Henry Heerup*, *Henrik Starcke*, *Gunnar Westman*, *Torsten Johansson*, *Søren Georg Jensen*, *Spjæt Christensen*. Det blev bl. a. til landets største jernskulptur, der indeholder en rutschebane.

Af mere gammeldags børneforlystelser har Tivoli tre-fire karruseller foruden et af den slags roterende foretagender, som man begiver sig ud på for at skrigе og gyse. Til denne kategori, men dog i blidere udgave hører også *Pariserhjulet*, hvor man fra sit sæde under en kulørt ballon oplever haven fra ny og højere synsvinkler.

Midt på dagen begynder turisterne og

– men man kan også ride på en mere gammeldags best.

»Grøften« ligger for foden af bastionen omkring Pantomimeteatret. Dens indendørslokaler, der er smykket med mange morsomme gamle tivoliminder, er en del af teaterbygningen.

frokostgæsterne at komme. Så er det spisestedernes store tid – og det gælder ikke blot de trestjernede restauranter, for i Tivoli kan man indtage sin frokost på mange forskellige måder.

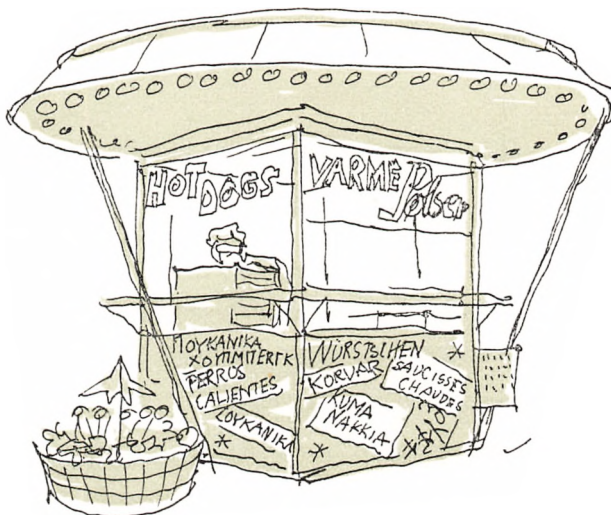
Man kan som sagt sidde på en bænk med sin frokostpakke, eller i fald man hører til de kalorietællende, spæge sig med et æble eller et par bananer, som også kan købes i havens boder.

Man kan også have sin opulente madkurv med og dække op på et af bordene i en af de dertil indrettede afdelinger og i øvrigt selv hente sin øl og sin kaffe.

Eller man kan spise i et af de mange selvbetjeningssteder. Eller nøjes med varme pølser og *hot dogs* ved en af boderne.

Men så er der altså også de store gamle restauranter med kulinarisk ry, hvor man går for at nyde sæsonens specialiteter. Og dem, hvor man går for at kigge på mennesker også. Der er således den, som kunstnere og journalister og Tivolis egne folk favoriserer, eller den hvor besøgende filmstjerner, rumpiloter og kongeligheder har sin gang. Og hvad angår disse sidste, så er der tilsyneladende en stiltiende overenskomst mellem Tivoli og dens publikum, at i haven og dens restauranter får man lov at være nogenlunde incognito.

Måske har man selv oplevet at være i Tivoli med besøgende udlændinge fra et af de lande, hvor kongeligheder ikke i samme grad er fredet vildt. Og har man diskret kunnet vise dem, at derhenne ved sidebordet sad de og de kronede hoveder, har man samtidig oplevet den fremmedes forbløffelse – hvorfor stirrer folk dog ikke – hvorfor sørger Tivolis public-relationafdeling ikke for, at bladene får dette at vide – hvor er pressefotograferne?

Her fås LOYKANIKA, CALIENTES, KUMA NAKKIA, SAUCISSES CHAUDES, KORVAR – kort sagt PØLSER!

Den beskedne indgang til et af Tivolis ansete spisesteder, Divan II. Både Divan I og II hører til havens ældste, idet de begge stammer fra åbningsåret 1843. De har dog været ude for betydelige ombygninger og udvidelser i årenes løb.

Ved sådan en lejlighed bliver selv den indfødte endnu engang klar over, at Tivoli har sin egen omgangsform og stil. Det er, som den engelske forfatter J. B. Priestley engang har skrevet: »Tivoli var fra første færd anlagt for at kunne tiltrække alle samfundslag, og denne tradition sammen med meget andet af værdi, er omhyggeligt bevaret.«

I Tivolis 23 restauranter har man optalt, at der findes i alt 9.300 siddepladser, og deraf er hele 1.800 forbeholdt gæster med madkurv.

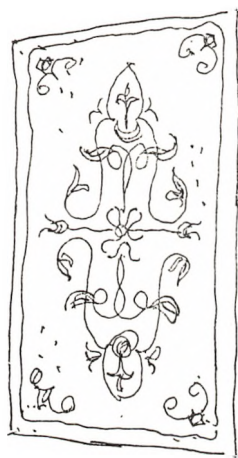
De to ældste eksisterende restauranter er *Divan I* og *Divan II*, der begge stammer fra åbningsæsonen 1843.

Ordet *Divan* forbinder man almindeligvis med en liggesofa uden

arme eller rygstød, et møbel der fører tanken hen på middagssøvn eller reservegæsteseng. Men det omfatter meget andet, det er ifølge leksikalske undersøgelser også navnet på en østerlandsk sultans statsrådssal samt et rygeværelse indrettet efter orientalsk mønster med magelige stole. Endvidere er det en speciel form for persisk digtsamling. Og Goethe, der lod sig inspirere mange steder fra, men dog aldrig besøgte Tivoli, da han døde 11 år før dets grundlæggelse, skrev en digtsamling med orientalsk erotisk grundtone ved navn »Westöstlicher Divan«.

Såvidt den filologisk historiske side af Divanerne. Af udseende er der i dag hverken noget specielt persisk-erotisk-poetisk eller sultanagtigt over dem. Af ydre er de uanselige, omgivet af gamle træer og beplantninger, og i årenes løb har de gennemgået mange ændringer og udvidelser. Men stadig kan de fremvise enkelte partier, der er fra Carstensens første dage, og sammen med *Belle Terrasse* i Glassalen (ses på s. 139) hører de til havens aristokratiske foretagender. Også erfarne gastronomer siger god for både dem og adskillige andre af havens mange spisesteder.

Men trods disse foretagenders diverse mesterkokke og deres produkter, er Tivolis gastronomiske kendingsmelodi dog en så ukompliceret spise som »et stykke med rejer«. Havens åbning falder sammen med reje-højsæsonen, og berejste personer kan berette, at disse specielle små delikatessevæsener kun kan fås med den rette smag ved de danske kyster og enkelte steder ved Adriaterhavets. Derfor skal

Rester af de 125-årige dekorationer i Divan I.

»Konditoriet« ved Parterrehaven og Divan I i baggrunden.

alle udlændinge smage disse nationale produkter, og de indfødte benytter lejligheden til at forstærke deres hjemstavnssfølelse, samt diskutere hvorvidt franskbrød eller surbrød er rejernes bedste underlag.

Som eftermiddagen rykker frem, er det *kaffe med kagers* tur, og da i særdeleshed de kvindelige stamgæster er eksperter i begge dele, er der konkurrence mellem de af havens foretagender, der specialiserer sig heri, og den vært, der ville servere den brune drik i forkert farvetone eller kager uden den rette fylde og festivitas, fik hurtigt sit klientel formindsket.

Passerer man en solskinseftermiddag forbi »Konditoriet«s overfyldte terrasse, hvor kaffen suppleres med særlig opulente flødeskumsbagværk, får man den rette fornemmelse af, at her holder man ferie fra kalorietabeller og grå hverdagskese.

Alle de mest moderne former for *isprodukter* har man lejlighed til at studere, lige fra dem, der ser sukkerstangsagtige ud og farver den nydende orangegul fra næse til hage, over de blødere ispinde til de overdådige vaffelopbygninger, der krones med syltetøj og bjerge af flødeskum. Noget andet, der både er meget klistret og meget yndet, er det lyserøde, vatagtige produkt, som unge damer et par steder i haven står og fabrikerer af luft og sukkerstads, og som på nudansk hedder *candy floss*.

Men mellem den megen modernisme findes de gode gammeldags lækkerier, som også vore forældre og bedsteforældre satte pris på. I *Vaffelbageriet* skilter man med varme pandekager med jordbærsyltetøj, rigtige lagkager, kringler og varm chokolade med flødeskum.

Vaffelbageriet i sin gamle træbygning med udskæringer og snitværk.

Om eftermiddagen kommer også alle *abonninerne*.

Ganske vist findes der også talrige abonnenter af hankøn, og indehaverne af sæsonkort forekommer i alle aldre. Men Tivolis abonnenter er nu engang et folkefærd for sig, og haven ville ikke være, hvad den er, hvis ikke disse statelige og vejrbestandige damer fandtes. De færdes så hjemmevant, fordi de føler sig som hørende til familien Tivoli. De går deres bestemte rundture, og de sidder så vidt muligt på deres bestemte pladser, hvorfra de interesserede men lidt nedladende betragter havens øvrige og mere tilfældige besøgende. Den faste stab af abonnenter var ved sidste optælling omkring 17.000, så også rent talmæssigt er de en anelig gruppe.

Mens man er ved tal, kan det nævnes, at haven i sin åbningsæson i 1843 havde et totalbesøg på 174.608, mens det største sæsonbesøg hidtil har været i 1959, da man nåede op på omtrent 4½ million besø-

Lige inden for Tivolis hovedindgang sidder stamgæsterne, hvor de sammen med Georg Carstensen kan kontrollere de ankommende.

Ligesom de gamle statelige trægrupper hører også grupperne af abonnener til havens faste udstyr.

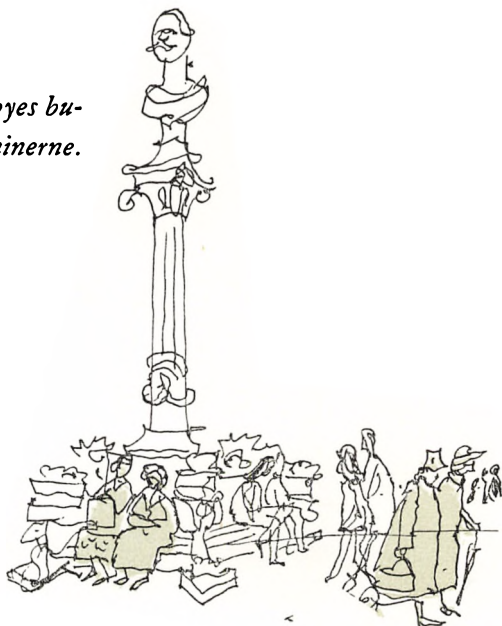
gende. Ellers regner man i øjeblikket med et gennemsnitsbesøg på godt 30.000 om dagen. Det største besøg, der er noteret på en enkelt dag var, da Tivoli fejrede sin 100-års dag i 1943, da var tallet helt nøjagtigt 112.802! Da var der trængsel – men det var også i krigens tid, da man benyttede alle lejligheder til at samles i så stort tal som muligt ved glædelige begivenheder.

Tivoli fik i de år en speciel status som det traditionsrige sted, hvor man søgte hen, hvor man mødtes under mørklægningslamperne, og hvor man hørte musik, der med forkærlighed dyrkede de nationale toner.

Derfor var det også forståeligt, at Tivoli blev en torn i øjet på besættelsesmagten og dens medløbere, og resultatet så man også den nat i 1944, da brandbomberne hærgede koncertsalen og glassalen – men mere herom senere.

I øvrigt er Tivoli-abonnementet af gammel dato. Allerede i 1845

Bænkene omkring H. C. Lumbyes buste er en yndet plads for abonninerne.

solgte man 1135 kort, og priserne var høje: 8 rigsdaler for en enkelt person, 12 rigsdaler for en herre med en dame, og ville herren have to damer med skulle han betale 16. Men abonninerne favoriserede man allerede 1849, da man udstedte et dekret, hvori det hed sig, at abonnementskort à 5 rigsdaler kunne fås for *aldrende damer, der skønnedes at være mindst 40 år.*

Altså for at være abonnine og opnå de dermed følgende økonomiske fordele, måtte man officielt lade sig indrullere i alderdommen! Som altså dengang begyndte allerede ved de fyrre!

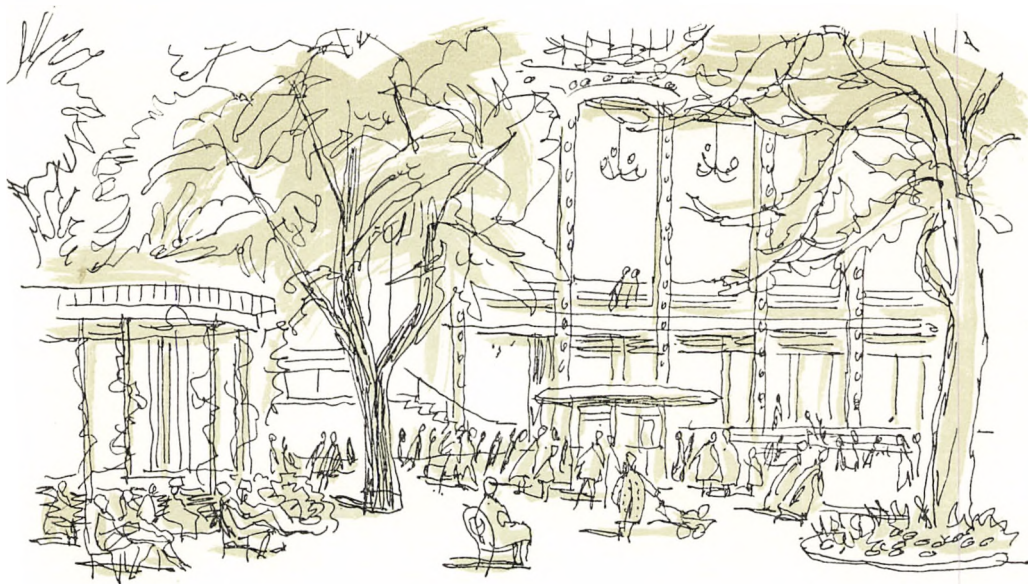

I vore dage behøver abonniner ikke at være aldrende, man træffer ganske unge piger, kontordamer fra kvarteret eller søde barnevognsmødre.

Sådan så en ung mor nu ikke ud på Carstensen's tid!

Ingen steder i Orienten ses noget så orientalsk som Tivolis bazarbygning.

Solskinseftermiddag foran koncertsalen.

Tivoli har også tænkt på soldyrkerne.

Den store terrasse foran koncertsalen åbner sig mod eftermiddags-solen, mens der samtidig er en række glas-læskærme mod skyggesiden. Her på de hundredvis af hvide havestole og bænke er der fuldt hus på de dage, da solen er i sit gode lune.

Sådan har tivoligæsterne bestandig nydt sommervejret – blot med den forskel at der ifølge de gamle billeder bestandig hørte en solparasol til den elegante dames udstyr. Og i dag vil man forgæves selv hos den ældste abonnine lede efter en sådan genstand. Men til gengæld ville en af de oprindelige parasoldamer nok i hast tage sit lugtesalt frem af tasken ved synet af nogle af deres solbadende nutidige medsøstre og deres sparsomme sommerbeklædning.

Men lad ikke Tivoli fremtræde som en evig solbeskinnet turistplakat! Også for haven gælder det, at det danske sommervejr må betragtes som usikkert fjorten dage før og efter nymåne.

Man soler sig, ser på grønne træer og lytter til glade bvin fra ballongynge.

Regnvejr er derfor ikke et ukendt fænomen – men selv en sådan dag med stille nedbør er Tivoli et besøg værd. Der dufter af alt det friske grønne, farverne er vasket rene, man hygger sig indendørs eller på de overdækkede terrasser med udsigt til haven netop som *have*. Og ser på ænderne, der benytter vejret til de rundture, som de til daglig ikke har den rette fred og ro til at foretage.

Det kan også regne i Tivoli.

*Efter klokken 2
kommer spillerne.*

Hvad enten det er solskin eller regnvej, eller det er dag eller aften findes der talløse indendørs forlystelser. Der er så mange, at selv den mest robuste besøgende ikke kan overkomme at prøve alle blot ved et enkelt besøg i haven.

For den, der har spillelidenskab i blodet, er der de mange automater, som står i rad og række i store haller og venter på deres ofre. Her snurrer og klirrer hjul og roterende tal, her hører man de små skarpe klik, hver gang en spillemønt glider ind i maskinen, og her rasler det, om end betydeligt sjældnere, når den atter lader nogle mønter glide i skålen forned.

Her er almindeligvis fuldt hus straks fra kl. 2, hvor der startes.

*De populære
»énarmede tyveknægte«.*

Det Muntre Køkken kan prale med at være monteret med ægte kongeligt dansk porcelæn (der dog ikke er nået så langt at det er glaceret og blankbrændt) og tivolistatistikken kan berette at der hver sæson forbruges ca. 60.000 stykker.

Både dette sted og Radiobilerne har tilsyneladende også en særlig tiltrækning for havens mest prominente gæster, for selv om disse er fredede af pressefotografer i restauranter og andet steds indendøre, så vil avislæserne i årenes løb have set adskillige billeder af filmstjerner og kongeligheder i sådanne biler eller i fuld gang med at knalde spisetallerkener og suppeterriner.

Radiobiler.

Forlystelsesafdelingen, hvor også »det Mystiske Hus« og skydebanerne findes, ligger i havens sydlige del.

Man kan også blive fotograferet på speciel facon, samt aftegnet og silhuetklippet. Fotoatelieret hedder *Fotokomik*, og den der skal afbildes anbringer sit hoved i udskæringen på en malet figur, og man kan

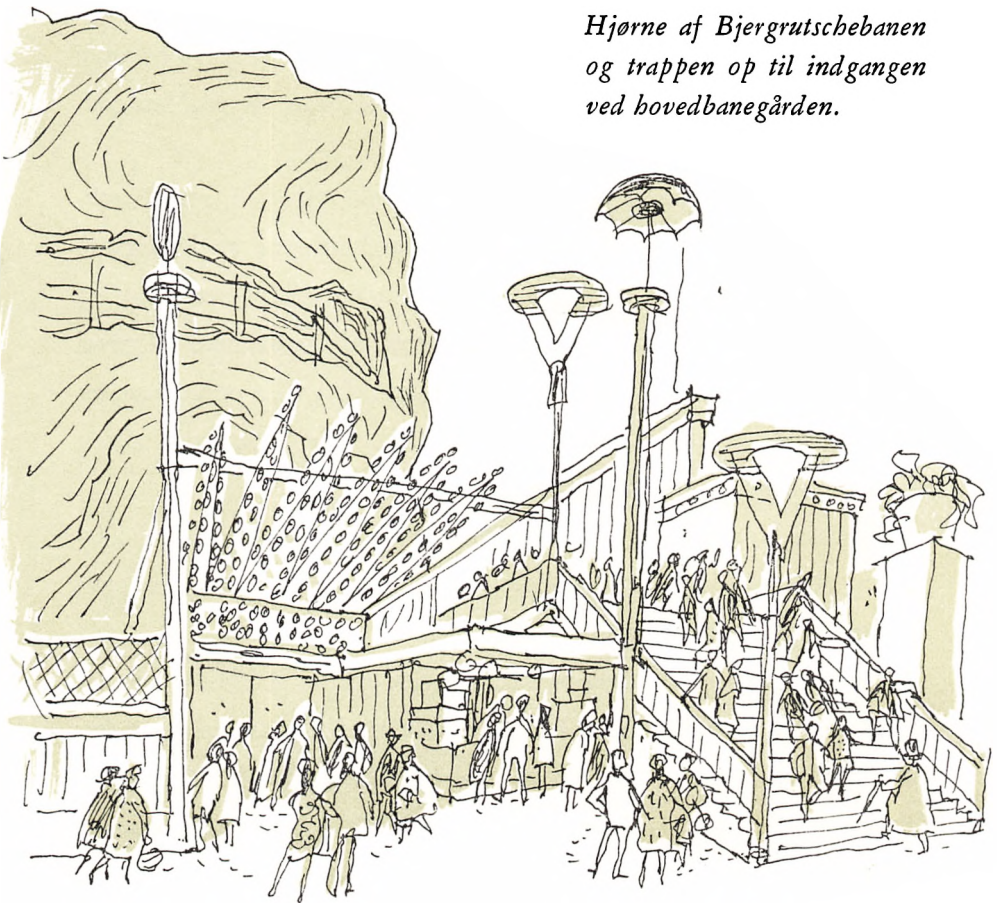
Man kan fotograferes som den lille havfrue.

vælge mellem at fotograferes som cykelrytter, cowboy, den lille havfrue eller som baby i barnevogn eller på potten.

Man kan også opleve at se sig i alle spejlkabinetternes variationer, og man kan fare vild i *Det Mystiske Hus* og gå i stuer med skråt gulv og skæve vægge, hvorved man kan få yderst psykodeliske fornemmelser uden brug af hverken spiritus eller narkotika.

Bjergrutschebanen er som bekendt noget af det første, de tilrejsende får øje på, når de træder ud fra hovedbanegårdens ankomsthall. Og er det ved sommertid, kan de både se de små tog og høre passagerernes hvin.

*Hjørne af Bjergrutschebanen
og trappen op til indgangen
ved hovedbanegården.*

Det var et hårdt slag, der ramte københavnernes – og det var også meningen – den dag i juni 1944 de erfarede, at over halvdelen af Tivolis bygninger var blevet bombede og nedbrændt. Deriblandt både Koncertsalen og Glassalen.

For mens de fremmede militærorkestre, der gav koncerter på Rådhuspladsen og andre steder i byen kun mødte demonstrativ ligegyldighed, havde der aften efter aften samlet sig store skarer i Tivolis koncertsal og ved dansen i Glassalen. Musikken var med til at skabe det fællesskab, man havde lært at skønne på i de år.

Men snart efter katastrofen var man i gang med planer om genopbygning, og mens man hurtigt blev klar over at Glassalens fine gamle bygning skulle genopføres i nøjagtig samme skikkelse, blev det bestemt, at koncertsalen skulle have en ny udformning.

Den ødelagte bygning var i den gode gamle tyrkerstil, som Nimbbygningen er det i dag, og selv om man var klar over, at det blev et voveligt foretagende at søge nye veje, for ingen er så konservativ og skeptisk over alt nyt som tivoliublikummet, så havde man alligevel mod til at forsøge noget, der var anderledes. Man ville gerne have en større og mere moderne bygning, der dels kunne benyttes om vinteren og dels også bruges til teaterforestillinger.

Opgaven blev overdraget arkitekterne *Hans Hansen* og *Fritz Schlegel*, og dem lykkedes det at skabe en bygning, der fra den dag den stod færdig i 1956 straks opnåede at blive populær.

Den blev accepteret såvel af konservative gamle abonnenter som af unge og rabiante modernister. Lyriske skribenter har sammenlignet den både med et veneziansk palads og med en sydamerikansk hjuldamp. Og festlig ser facaden ud med de høje spinkle buegange og de tusinder af lys. Men til syvende og sidst ligger dens kvaliteter i, at den fungerer

Når man svinger forbi Plænen og Bazarbygningens orientalisme, finder man Koncertsalen for enden af havens midtakse.

på rette måde. Det ydre er en naturlig indramning af det vigtigste, det indre, dog heldigvis tilsat en passende portion artisteri og lune.

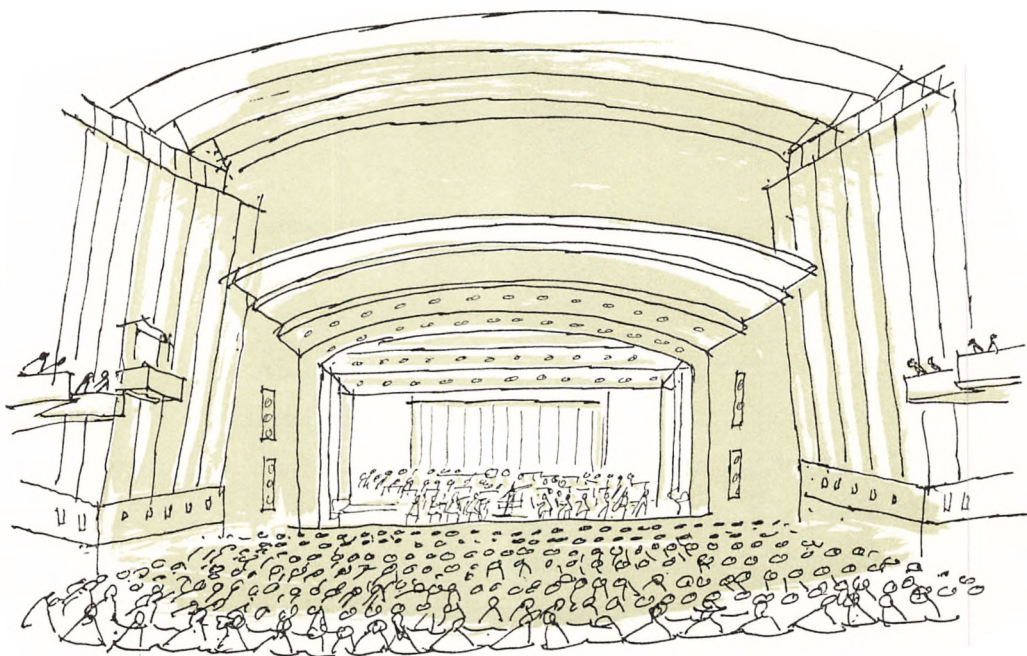
Men indvendig har det store rum fået netop den form og den vægbeklædning, der byder de bedste akustiske forhold, her er gode siddepladser, publikum kan hurtigt komme ud og ind, orkestret har gode forhold og belysningen (der dæmpes i salen under koncerten) er god og festlig. Kort sagt, Tivoli har en koncertsal, som enhver storby vil kunne være stolt af.

Tivolis koncertsal kan rumme 2000 tilhørere. Der er balkoner og i den ene side en kongeloge. Til daglig er der 54 orkestermedlemmer, men til de ugentlige symfonikoncerter er tallet 75.

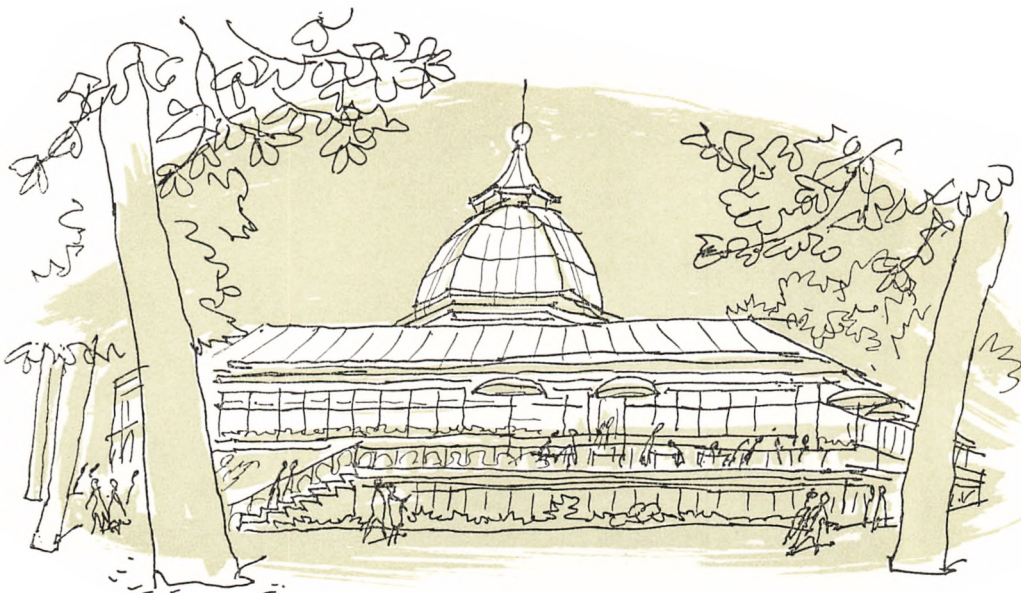
Antallet af koncerter er omkring 250 i sæsonen, og næppe en eneste af verdens musikstjerner har undladt at skinne på Tivolis koncerttribune.

Ikke mindst de svenske sangstjerner har bestandig været yndede gæster. *Jussi Björling* betragtede Tivoli som stedet, hvor han først rigtig slog igennem og var en fast gæst i haven, ligesom Sveriges andet store verdensnavn *Birgit Nilsson* også hyppigt er at finde på programmet.

De daglige dirigenter er for tiden Eckart-Hansen og Henrik Sachsenskjold, og også blandt gæstedirigenterne findes en lang række af de

Når orkestret spiller i Koncertsalen dæmpes lyset over publikum.

Glassalen set fra søen og med Belle Terrasse i forgrunden.

største navne. I 1967 kunne man således høre den gamle mester *Leopold Stokowski*.

Det er derfor ikke for meget at sige, at Københavns musikliv om sommeren er flyttet til Tivoli.

Varietéén i Glassalen samler også på stjerner. Her møder man dem, der for tiden lyser klarest på den internationale entertainer-himmel, og blandt varietéens trofaste gæster er navne som *Josephine Baker*, *Eartha Kitt*, *Marlene Dietrich*.

I Glassalen kan man opleve varié-verdenens største diva'er i al deres glans og pragt.

*Promenadeorkestret
med sin violinspil-
lende dirigent.*

Den, der ved aftenstid vandrer rundt i Tivoli, mens musikken toner fra alle sider af haven, og lys, lygter og lamper glimter og skinner overalt, kan måske nok tro, at her er han kommet til et sted, hvor al udsmykning og musikalsk udfoldelse har frit spillerum, og enhver kan gøre, hvad han lyster.

Men sådan forholder det sig ikke. De, der har nøjere forbindelse med Tivoli ved, at der findes restriktioner og regler, der nøje må overholdes. Og hvad angår musik og lys, så er der de to strenge begrænsninger, at al mekanisk musik og alle former for neonlys er forbudt. Der findes ingen højlydte juke-boxe, og der er ingen skærende lys, således som man kender det fra andre forlystelsesparker verden over.

Men musik lyder der som sagt alligevel alle vegne fra. Foruden symfoniorkestret og Glassalens orkester, har Tivoli adskillige andre orkestre, hvoraf et par oven i købet spiller hele to steder.

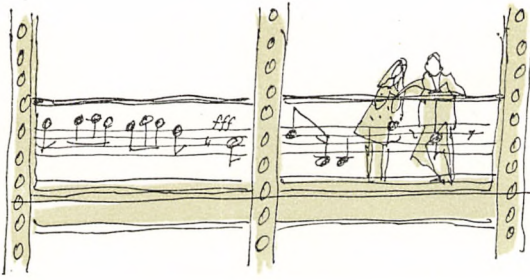
Der er således det populære *Promenadeorkester*, der holder til i sin åbne pavillon ikke langt fra havens indgang.

Men to gange i aftenens løb ser man musikerne hanke op i deres instrumenter og gå de få skridt over til Pantomimeteatret, hvor de installerer sig i orkestergraven.

Harmoniorkestret har ligesom Koncertsalens orkester sine stolte traditioner med en række kendte og velmeriterede dirigenter, og det har også sit stampublikum, der samles omkring det lille runde tempel ved skråningen ned mod Søen, hvor ikke mindst H. C. Lumbye's musik dyrkes.

*Publikum begynder i god tid at sikre sig siddepladser foran Harmoni-
orkestrets lille rundtempel.*

På Koncertsalens balkon har arkitekten anbragt en dekorativ række noder på gitterværket, det er begyndelsen af H. C. Lumbyes Champagnegalop.

Et andet begejstret publikum, hvis alder i dag ligger under de 20, samler sig om poporkestrene i *Dansetten* i havens fjernere del henimod Glyptotekindgangen, samt danseestraden bag Koncertsalen. Her passerer de gamle Tivoli-habituéer forbi og ryster på hovederne, for sådan en støj lavede Lumbye nu ikke.

Så er der Tivoligarden.

Mellem havens mange bygninger i den specielle tyrkisk-kinesiske stil, ligger en enkelt høj nordisk bjælkehyttevilla og ser mørk og vejrbidt ud. Det er *Tivoligardens* kaserne, og der er en pudsigt kontrast mellem dette alvorlige domicil og de ungdommelige soldater, der vrimler ud og ind iført deres rød-hvide uniformer.

Men i øvrigt er denne blanding af farvestrålende leg og streng alvor også noget der er karakteristisk for Tivoligarden. Og deri kan man måske finde en af hemmelighederne ved den yndest, de nyder, også for

En af gardens små trommeslagere.

*Tivoligårdens kaserne set fra
Tietgensgade.*

dem, der betragter selve militærlegen og eksercits som en vederstyggelighed. De små gardister har nemlig de ægte artisters alvor og disciplin, de føler sig som professionelle og ikke som børn, der leger – dvs. det gør de nok alligevel også, for når børn leger rigtigt godt, er det netop med stor alvor og indlevelse.

Deres orkester har kvalitet, og den, der oplever de små alvorlige trommeslageres solo'er ved en af gardens koncerter, kan ikke undgå at blive lidt lunet om hjertet.

Garden har også sine mere end 100-årige traditioner, og det første drengekorps blev oprettet af Georg Carstensen i 1844.

I dag tæller Tivoligarden 90 drenge i alderen fra 9–16 år. Der er et musikkorps på 50, trommer-og-fløjter 17 og fanevagt på 23 drenge. Der er excersits og musikøvelse året rundt, og i sæsonen medvirker garden 50 dage med koncerter og parader.

At det ungdommelige korps er populært langt ud over landets grænser, viser de mange indbydelser, de får til at medvirke ved forskellige udenlandske arrangementer, og deres rejser er gået til Sverige, Norge, England, Frankrig, Tyskland og selv så langt som til Japan og U.S.A.

Plænen er et sted, hvor der foregår mangt og meget. Man kan opleve, at der er mannequinopvisning, at Pingklubben viser ballet, at Louis Armstrong blæser på sin guldtrumpet, at besøgende alvorlige sangforeninger eller lårkorte pigegarder giver koncerter.

Her er midtpunktet ved alle festlige lejligheder, og i Tivoli er der ofte fester. Men først og fremmest er Plænen artisternes hjemsted. Her optræder alle de fremmede fugle med de eksotisk klingende navne. Det er akrobater, jonglører, trampolinspringere, klovner, der kommer væltende ind, og som viser sig at være yderst adrætte og akrobatiske, der er kunstskytter og knivkastere og kunstcyklister, kort sagt alt hvad der findes i den brogede artistverden.

Tivoli har så mange sære dekorationsgenstande, at man almindeligvis kun noterer sig deres pudsige eller ejendommelige former og farver i forbigarten. Og næppe mange lægger mærke til, at denne figur har et lille skilt, der meddeler, at den er skænket København af byen Seattle. Den er altså en genuin indiansk totempæl.

Men som et fast nummer på programmet er som regel det store luftnummer, som kan ses af alle selv på de store aftener, når de mange tusinder står omkring Plænen. Her stopper selv den mest blaserte spadserende op, når orkestret bliver tavst, kun de dumpe trommehvirvler lyder, mens mesterakrobatens tre dobbelte saltomortale fra sin trapez til den fremsvingende kollegas hænder. Eller når en hel familie på seks har grupperet sig på en enkelt cykel, der kører balancegang på linen højt over havens trætoppe.

Trapezkunstnere slår den tredobbelte saltomortale under publikums spændte opmærksomhed.

Smøgen ligger op imod klippevæggen på Bjergrutchebanens ene side. I den smalle passage, der er fremkommet her mellem væggen og bebyggelsen ud mod Tivolis vestmure, ligger over en snes meget forskelligartede foretagender.

Der er naturligvis her som overalt, hvor der forekommer bebyggelse i Tivoli, steder hvor man kan få føde og drikke uden at behøve at bevæge sig ret mange meter. Der er boder, hvor man kan købe souvenirs og kunsthåndværk, der er et lille kunsttempel på en førstesal, hvor ansete modne folk af faget optræder sammen med unge uprøvede kræfter. Der er også et lille teater med optrædende hvide mus.

Den ene af de to indgange til Smøgen ved aftenstid.

»Smøgen« med de store træer og de gamle butiksskilte.

Men en af Smøgens tidligere attraktioner, Loppeteatret, er ikke mere. Det havde ellers opnået international berømmelse, ikke mindst da millionbladet »Life« i en stort opsat artikel om Tivoli, bragte en helside af teatrets loppeprimadonna, hvor man i farvefotografi så hende forstørret talløse gange og dansende på line.

Det hører imidlertid nu historien til. Allerede i de senere år havde det vist sig mere og mere vanskeligt for cirkusdirektøren (som i øvrigt var en dame, der uden for Tivolisæsonen drev forretning på de kanariske øer) at skaffe sig ny artister. Og grunden må søges deri, at den mo-

En af Smøgens små restauranter med selvbetjening og i baggrunden den uadvendige trappe op til det som tidligere hed »La Blonde« og bærer navnet »Visevershuset«.

derne hygiejnes almindelige fremskridt har gjort, at den kvikke og adrætte menneskeloppe, der ejer den rette intelligens og dressurvillighed, er ved at uddø i Europa. Og om føje år vil den europæiske loppe indgå i rækken af uddøde fortidsdyr på linje med dinosaur og mammut.

Smøgen i dens nuværende udgave er af nyere dato, og dens udformning og dekoration skyldes kunstneren *Erik Nordgreen* i samarbejde med havens arkitekt. Ikke mindst i rette tivolistil er ophængningen på

den stejle klippevæg af springende karruselheste, gamle velocipeder, alle slags skilte, hattenmagerens, skomagerens, barberens, paraplymagerens og andre håndværkeres fine, gedigne stykker gammelt kunsthåndværk.

Haven har i øvrigt en kunstnerisk generalstab som må omtales nærmere. For Tivoli er jo ikke et naturfænomen men et kunstprodukt. Og derfor må der kunstnere til.

Disse specielle folk har deres hovedkvarter i en række tegnestuer i forbygningen til højre for hovedindgangen. Her sidder chefarkitekten *Simon Henningsen* sammen med idémanden, tegneren *Spjæt Christensen* og nogle yngre arkitekter. Og her arbejder de vinteren igennem på fornyelser og forbedringer, mens de, når sæsonen endelig er i gang, kan tillade sig at flyve på studierejser til fjernere strande for at undersøge, om der skulle være noget at lære i Disneyland, verdensudstillingen i Montreal eller andre forlystelsessteder. Og det har der almindeligvis ikke været.

Hvad angår navne, så må toppen også nævnes. For siden Georg Carstensen's dage har Tivoli haft en topfigur og øverste chef, der ofte har haft nær tilknytning til kunst og litteratur. *K. Arne-Petersen* var arkitekt og tegnede i halvfemserne den store koncertsal, senere kom navne som *Victor Lemkov*, *Inge-Lise Bock* og *Kjeld Abell*.

I dag hedder chefen *Henning Søager*, en leder, der uden selv at have været aktiv i nogen kunstart, alligevel har formået at samle kunstværket Tivolis mange tråde i de rette sløjfer og sving. Han er havens kloge administrator og har netop i den egenskab tilrettelagt den kunstneriske generalstab som et selvstændigt arbejdende organ. At det har været en rigtig disposition, viser udviklingen i de senere år tydeligt.

Det er aften og lysene er tændt – og *Tivolis belysning* er et kapitel for sig.

Der er for det første det specielle, at nok er haven om aftenen oplyst med lamper i tusindvis (og interesserer man sig for tal og spørger på rette sted, får man at vide at antallet alene for den udvendige belysning beløber sig til 87.000).

Men alligevel er haven ikke et eneste stort lyshav. Med fin beregning veksler man nemlig mellem enkelte stærkt oplyste partier og den øvrige have – og i særdeleshed dens mange hyggekroge – hvor lyset er mere afdæmpet.

Enhver har sikkert oplevet fortryllelsen ved selv det beskedneste arrangement med »kulørte lygter i haven« – og det er netop dette, som Tivoli har søgt at videreføre i mere omfattende stil. Derfor er som sagt neonlys og andre skrappere lyseffekter bandlyst i haven.

Også her må et navn nævnes, idet Tivoli i en årrække var så heldig at kunne samarbejde med landets fineste lampeekspert, *Poul Henningsen*, der bl. a. skabte havens berømte mørklægningsbelysning.

Gamle tivoligængere kan tale om dengang, da alle de mange lamper på bygningernes facader var med gaslys – og de blafrede så kønt. Men også disse minder har man søgt at genskabe, og ser man nøjere på koncertsalens tusinder af lamper op over facaden, vil man opdage, at lyset skiftevis stiger og svækkes, kort sagt, de blafrer!

Det store festfyrværkeri har siden den italienske mester *Amici's* dage været en af havens specialiteter. Og i Tivolis historie nævner man dens kunstfyrværkere med ære og veneration. Det er statelige navne som *Høegh-Guldberg* (der t. o. m. har titlen overkrigskommissær), *Busch* og *Barfod*, og dette sidste gode navn dækker på god tivolisk facon over et helt dynasti.

I Tivolis første dage markerede man havens lukning ved 6 kanon-skud, men dette vakte forskrækkelse hos beboerne i nærheden og fremkaldte mindelserne fra Københavns bombardement, der dengang kun lå godt og vel tre årtier tilbage. Men selv om vor nutids Tivoli også for kun nogle få årtier siden havde sine egne dramatiske oplevelser med fyrværkeri af en lignende uhyggelig slags, har havens ildfester alligevel bevaret sin fortryllelse.

Der er idel glæde over de uskyldigt knaldende raketter, spruttende sole og andre himmelvendte lysfænomener. Og det hele ser så let og luftigt ud – men alligevel kan eksperterne fortælle, at det drejer sig om sager, der er så tunge, at et helt vognlæs fyrværkeri går i luften i de 7–8 minutter, det står på.

Tivoli har også hele to *ønskebrønde*. Altså sådanne dekorative vand-beholdere som af en eller anden grund har inspireret til, at man smider pengestykker i dem og ønsker lykkeligt gensyn.

Den ene er placeret i havens sydvestlige hjørne og har som nabo

Ønskebrønden ved Glyptoteksindgangen.

Spejlsalen med de lokkende skilte der lover den besøgende oplevelser som: *Astronomisk mareridt*, *Det Dysmofistiske Galleri*, samt *Rotonden med den Stereofoniske Symfoni*.

Den anden ligger henne ved Glyptoteksindgangen og er kun en halv snes år gammel. Hvem den person var, der første gang ofrede en mønt til tivoliånderne, vides ikke. Men han fik hurtigt efterfølgere, og i løbet af de første 10 år er 100.000 kr. i danske og udenlandske pengestykker i ordets egentligste forstand skovlet op af brønden og i store spande bragt ud til »Børnenes kontor«.

En af havens nyere seværdigheder er *de boblende fontæner*, der findes i høje lukkede glasrør i anlægget foran Bazarbygningen. De er i løbet af kort tid blevet et så populært fotomotiv for turisterne, at de er rykket op i klasse med byens fotomodel nr. 1, Den Lille Havfrue på Langelinje.

Fontænerne er skabt af havearkitekt *Eigil Kiær*, og af deres tilblivelseshistorie kan det fortælles, at selveste *Niels Bohr* har haft en finger med i spillet. Der skete nemlig det, at de to herrer en skønne dag stod sammen i æresboligen på Carlsberg og betragtede et akvarium, hvor et lille glasrør blæste små luftbobler fra sandbunden og op mod vandoverfladen. De var begge lige interesserede af dette morsomme fænomen, og den gamle videnskabsmand fortalte, at han ofte selv morede sig med at kigge på det. Han påstod, at der for ham både var noget beroligende og stimulerende ved at stå og betragte denne konstante strøm af opadstigende luftbobler.

Denne oplevelse satte tanker og fantasi i gang hos havearkitekten, og efter en række pri-

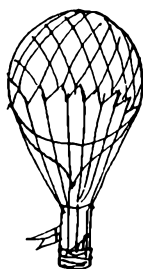

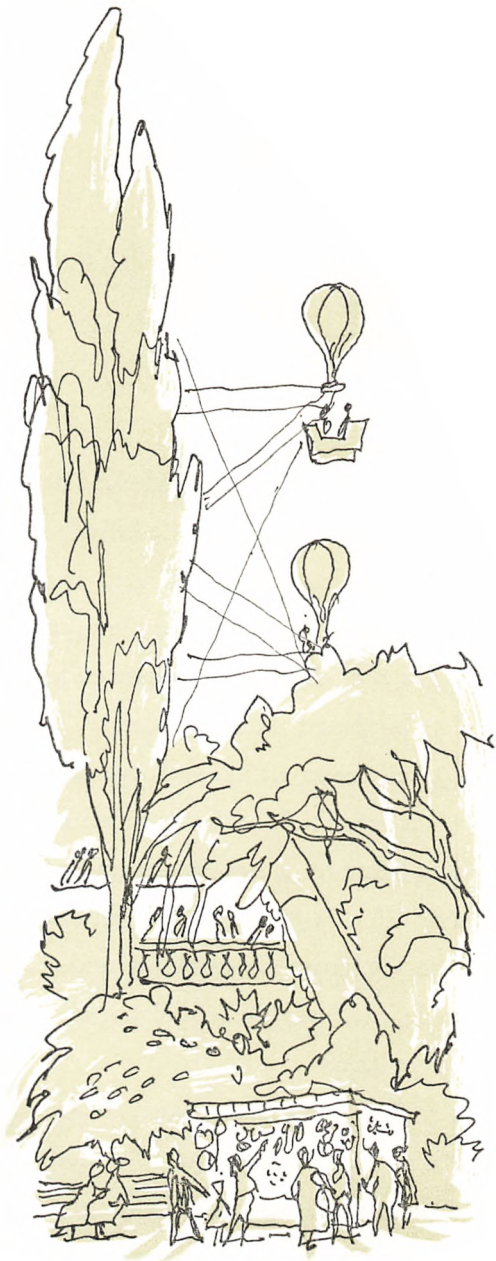
De boblende fontæner ved Bazarbygningen.

mitive forsøg med glasrør og luft fra en cykelpumpe, blev det endelige resultat det, som vi i dag oplever lige festligt ved dagslys som ved aftenens illumination.

Resultatet af disse »lukkede springvands« succes har også været, at man andre steder har forsøgt at kopiere dem. Men foreløbig uden videre resultater. Der skal være nogle underfundige tekniske finesser, som foreløbig er Tivolis egen hemmelighed.

Eller blot en af havens mange hemmeligheder. For ikke blot Tivolis springvand, men selve Tivoli som helhed og idé har man forsøgt at kopiere. Men også uden større held. For ligesom man i England siger, at hemmeligheden ved at få en græsplæne til at se pæn ud, er blot at passe og pleje den i et hundrede års tid, så er en af Tivolis hemmeligheder, at man plejer og passer en lille absurd samling tyrkisk-kinesisk-modernistiske-norsk-mauriske bygninger i et dertil egnet og passende bevokset og tilpas kuperet landskab. Og det gør man gennem en årække, der nu strækker sig et godt stykke ind i dets andet århundrede . . .

ENHVER, der gennem en årrække har færdedes i den gamle have, har nok i tidens løb dannet sig sit eget specielle billede af Tivoli. Og han, der har tegnet og skrevet denne bog, har søgt at skildre sit. Derfor foregiver den ikke at være en blot nogenlunde udtømmende skildring af Tivoli, dens historie eller dens mange nuværende afdelinger. Dertil måtte der kræves flere bind med tættrykte sider.

Adskillige ældre tivologæster vil måske forgæves lede efter noget af det, der netop for dem betød tidlige tivoliminder. Hvorfor nævner han ikke Arena med dets berømte danseorkester under Erik Tuxen? Eller da Arena var teater? Eller da Glassalen var det med sommerrevyerne og Carl Alstrup? Eller da haven var mørklagt under besættelsen? Eller da koncertsalen havde *den* højtelskede dirigent eller pantomimen *den* hjertebevægende Columbine?

Det ville han i og for sig også godt – men en gang må sluserne lukkes, for at stoffet ikke skal svulme over alle bredder. Måske dog et udvalg af *navne* til slut vil være med til dels at fremkalde nogle af disse gode minder og dels at glæde historisk interesserede. Derfor nogle navne fra havens stolte konge- og dronningerækker:

Koncertsalens dirigenter efter H. C. Lumbye tæller navne som: Balduin Dahl, Georg Lumbye, Joachim Andersen, Schnedler-Petersen, Thomas Jensen, Svend Chr. Felumb, og i dag Eckart-Hansen og Henrik Sachsen-skjold.

Harmoniorkestret: Carl Lumbye, C. C. Møller, Carl Gottschalksen, F. Hemme og i dag Poul Akerø.

Promenadeorkestret: tidligere Hjalmar Koefoed, Elo Magnussen, i dag Ivan Leth.

Glassalen. Fra 1863 som koncertsal. Fra 1902 ombygget til teatersal med skiftende ledere, bl. a. Folmer Hansen, Vilh. Pedersen, Otto Jacobsen, Emil Wulf, Hilmar Clausen, Max Hansen. 1943 ombygget af Poul Henningsen til serverings- og danselokale. 1944 nedbrændt. 1945-46 genopbygget af P. H. og derefter anvendt som midlertidig koncertsal t. o. m. 1955. Tivoliteatret i sæsonerne 1956-58. Tivolivarietéen fra 1959, leder Eig. Svan.

Arena. Åbnedes i 1890 som varieté. Omskabtes i 1893 til cirkus med Ernst Schumanns selskab. Fra 1906 i en årrække kaldet Olympia, som var ramme om forskellige indendørs-arrangementer. Omskabtes i 1917 til Tivolis Sommerteater med Tivolirevyen under ledelse af Hilmar Clausen. I 1926 omskabtes lokalet til danserrestauranten »Arena«, senere kaldet »Arena dans« som fortsatte til lokalet totalt nedbrændte natten mellem 24. og 25. juni 1944. I dag ligger »Dansetten« på samme grund og her er de små pigtrådsorkestres domæne.

Pantomimeteatrets hovedkræfter er allerede omtalt, men af tidligere stjerner kan bl. a. nævnes: Solvejg Oderwald Lander, Oda Huld, Maggie Huldstrøm, Elsebeth Rex, Nina Kalckar, Else Knipschildt, Arendse

Schiøler, Sonja Jensen, Lisa Kjæregård, Bjørg Teige. Og blandt de mandlige finder man de fremragende Pjerrot'er: Peter Busholm, Carl Petersen, Carl Johan Hviid, og endvidere blandt de øvrige mimiske rolleindehavere: Carl Langballe, Max Freytag, Viggo Weindrich, Aksel Schultz.

I rækken af *Tivolis direktører* efter Georg Carstensen kan foruden de tidligere omtalte særligt nævnes: Adolph v. d. Recke, Bernh. Olsen, T. Thrane, Robert Watt.

Bestyrelsen ved 125 års jubilæet er: Departementschef H. H. Koch (formand), direktørerne Jørgen Møller (næstformand), Viggo J. Rasmussen, A. W. Nielsen og Niels Arnth-Jensen.

ENGLISH SUMMARY

THE OLD DAYS

To really understand Tivoli one should know something of its history.

It was built on part of Copenhagen's old fortifications, which explains its characteristic undulating terrain, just as "the lake," with its winding contours, is a relic of the town's old moat.

In the 1840s an unusual young man, *Georg Carstensen*, conceived the idea of creating a garden on this spot. He succeeded in interesting Christian VIII in the plan by telling him that a real amusement park, with fireworks and festivities, would turn the people's thoughts away from politics and the revolutionary ideas that were becoming so popular and threatening monarchies all over Europe. And the story goes on that he said to the king the words so often quoted since: "When people amuse themselves they don't dabble in politics."

From the very beginning Carstensen was aware of the scenic possibilities of the location and had enough imagination to visualize the right buildings and arrangements for it. So, with humour and an energy which fired his assistants, he succeeded in a surprisingly short time in getting the whole thing finished for the opening on 15 August 1843 – the August day which Tivoli celebrates every year with increasing festivity.

His architect was the 28-year-old Harald Stilling – and today it is curious to think that the now so venerable Tivoli was constructed by a pair of downright greenhorns – to speak in the language of that day.

On the opening day 3,615 people passed through the entrance gates,

and on subsequent Sundays 10,000. These were large numbers for a town with 120,000 inhabitants. By the end of the first season, which lasted only 7 weeks, Tivoli had been visited by almost 175,000 people.

On the 11th of October Carstensen was given a benefit evening. Among the guests in Tivoli was Hans Christian Andersen who tells about it in his diary, adding that this evening he began his "Chinese fairy tale". Tivoli's oriental décor may have been his inspiration.

Tivoli has sometimes been called a *music park*, a name with which it might well have been graced from the beginning. Also in this matter Georg Carstensen made the right choice when he engaged the 33-year-old composer and conductor, *H. C. Lumbye*, to lead Tivoli's first orchestra. Besides his own compositions and the gay dance tunes of Strauss and Lanner, he also played more serious music, the great Viennese classics and Italian opera. These traditions have been carried on by his successors ever since, both in the large concert hall and on the various bandstands in the garden.

During excavations round the lake, the workmen have frequently come upon sombre reminders that this ground has not always been the scene of light-hearted amusements and fireworks.

And yet, fireworks there undoubtedly had been, fireworks of a macabre kind which are recalled when old cannon balls are turned up that have lain in the earth since the *bombardment of Copenhagen* in 1807. Or the still grimmer finds of human bones and even whole skeletons that date from the war with Sweden in 1659.

Even before Carstensen started his work on this spot, a signboard stood on the ramparts with the warning: *Digging for old bones here is prohibited.*

Historians have told us that when the main attack took place during

the night of 10th February, the fighting was especially severe at the bastion out towards Kongens Enghave, that is, the ground round Tivoli's lake.

This little glimpse of a lugubrious past shows that, despite everything, the world can be changed for the better – at any rate, that tiny part of the world surrounding the lake in Tivoli.

THE PANTOMIME THEATRE

Today, the Pantomime Theatre in Tivoli is both a kind of absurd theatre of a type that modernists are partial to, and at the same time it represents the strictest traditionalism – to the delight of the historically-minded and sticklers for what-has-been. Moreover, it is dearly loved by children and all simple souls.

It is a Chinese structure where pantomimes of Italian-French origin are performed. And yet, the Danes – quite rightly – consider it very Danish, indeed.

Pantomime's start in Denmark was modest. After a period of more or less incidental Italian and German guest performances, three family troupes settled here – the *Casortis*, the *Prices*, and the *Pettolettis* – all famous names in Denmark's theatrical history. They helped to establish the first pantomime theatres, originally in tents at the fair-ground in the Deer Park north of Copenhagen, later in small theatres in the western part of the town.

On playbills from those performances we find a number of the titles of the dumb-show comedies that are still being played in Tivoli. Such, for example, are the two classics: "Harlequin as a Skeleton" and – probably the most often performed – "The Mechanic, or Harlequin as a Statue".

Casorti was the first famous Danish Pierrot, his daughter *Theresia* was said to be a charming Columbine, and *James Price* an outstanding Harlequin. Their performances were so popular that even the stiff and stately Frederik VI had to see their show.

It is fully justifiable to call the pantomime shown in Tivoli today *Casorti* pantomime. But the pantomimist whose name is mentioned with the greatest respect and veneration is *N. H. Volkersen*.

He was Tivoli's first and greatest Pierrot and he created the figure which all later Pierrots have sought to imitate. It was thanks to him that the Franco-Italian Pierrot was turned into a Dane. He became a chubby, good-natured teddy-bear-like figure, neither melancholy like the French nor frivolous like the Italian. In this guise Volkersen played him for 50 years and most of his successors have faithfully followed in his footsteps.

How are the pantomime traditions preserved? The answer is, just as they always have been where ever pantomime flourished: they have been handed on from Pierrot to Pierrot, from Harlequin to Harlequin and from Columbine to Columbine.

This is one of the reasons why we can still see in Tivoli, as the only place in the world, original pantomime, which has both its own tone of mid-19th century bourgeois humour and the old commedia dell'arte's special style. Today scholars from all over the world come to Copenhagen to study this sprightly surviving remnant of the theatrical past.

When Tivoli opened its gates for the first time in 1843, a charming little theatre stood, fully completed, where the peacock stage now stands.

It was the architect of the Royal Theatre, *J. V. Dablerup*, together with Ove Petersen, who, tickled with the job, hit upon the idea of designing the new pantomime theatre in Chinese style in 1874. The cur-

tain was conceived as a peacock which folds up its tail and disappears below the stage, and the colours were the gaudiest lacquers obtainable. There were gilt and plate glass, dragons and wall lamps.

At the height of the season the theatre has an audience of 5-6,000 spectators. There are two performances every evening, the second always a ballet of newest vintage. Here, throughout the years, modern choreographers, authors, composers, scene-painters and stage-directors have produced many original and memorable works.

Copenhagen is internationally famous as a ballet centre and the dancers of the Royal ballet have often been acclaimed. But the dancers in Tivoli also have a fine reputation and when ballet experts believe they detect a certain "royal" style in their dancing it is not very strange for there has been a close connection between the two theatres for a good number of years.

The leader of the Pantomime Theatre is *Niels Bjørn Larsen* who, for some time, was also the ballet-master of the Royal Theatre and today is its foremost character dancer. From childhood he was trained in the strict Bournonville tradition but he has also danced in the more lively styles of modern times. This has given him the essential requirements for understanding the special style and tone of the Pantomime Theatre, and he has proved that he is able both to move with the times and to safeguard tradition.

TIVOLI TODAY

Tivoli lies to the west of the old town, close to its original western gate, where City Hall Square is now located. Careful observation will reveal that Tivoli's guests stroll about on what was once part of the

town's fortifications and that the main paths follow the characteristic zig-zag of old bastions.

It is this continual in-and-out and gentle up-and-down which make a stroll through Tivoli so full of variations and surprises. One saunters along the tree-lined paths under the illuminated arches but the perspective is a short one, then the path turns to reveal a new view until a new turn again opens up an entirely different perspective.

When it is said that Tivoli's buildings are rather dissimilar it is certainly no exaggeration. But, nevertheless, they have something in common, which the Danish dramatist, *Kjeld Abell*, conveyed very aptly when he said: "the crucial test for whether a building is in proper Tivoli style is whether it can be imagined *only in Tivoli*".

One of the lovely displays in the garden are the flowers. To put it in dry figures, there are 15 gardeners in summer and about 10 in winter, besides varying numbers of casual labour. Each season 48,000 spring flowers are planted, 46,000 tulips and as many summer flowers. When a carnation festival is held an extra 50,000 flowers are used.

Tivoli's trees are also worthy of notice. Some of them are over a hundred years old and down by the lake are groups of venerable hawthorns which can boast that in their youth they belonged to the army and only later came under Tivoli's dominion.

Tivoli's public can be classified according to the hours of daytime and evening. First, in the morning after the various tradesmen, the cleaning staff and the gardeners have left, come the *children*, and the statistics show that 15 % of all visitors are youngsters.

Round noon the tourists and lunch guests begin to arrive. This is a busy time for the many places where one can eat – not only 3-starred restaurants, for in Tivoli you can satisfy your hunger in many ways.

You can sit on a bench with your packet of sandwiches from home or you can bring an opulent picnic lunch in a basket and spread it out on one of the tables at any of several places adapted for that purpose, and fetch your beer or coffee yourself.

Finally, of course, there are the great restaurants of culinary fame where you can enjoy the specialities of the season, and those where one goes to see more or less famous people, as well as to eat. For instance, the restaurant favoured by artists and newspapermen as well as Tivoli's own staff, or the one which visiting movie stars, astronauts and royalties patronize. As regards these latter, there is a tacit understanding between Tivoli and its public that in the garden and its restaurants celebrities may enjoy reasonable incognito.

Tivoli has its own social conventions and tone. As J. B. Priestly once wrote: "From the start Tivoli was founded to attract all classes and this tradition, together with many other good ones, has been scrupulously preserved."

In Tivoli's 23 restaurants there is accomodation for 9,300 guests, including seating capacity for 1,800 reserved for those with picnicbaskets.

The two oldest restaurants are *Divan I* and *Divan II*, both of which date from the opening in 1843.

To continue with figures, it can be mentioned that the garden had a total attendance of 174,608 during its first season in 1843 while its greatest season hitherto was 1959 when approximately $4\frac{1}{2}$ million people passed through its gates. Otherwise, the average attendance at the moment is estimated at something over 30,000 a day. The largest number registered for a single day was in 1943, when Tivoli celebrated its hundredth anniversary: on that day the attendance was 112,802.

Many of the amusements open at 2 p.m. First the *gambling-ma-*

chines, then the 4-5 *carousels*, the *scenic railway*, the *miniature train*, which runs along the garden walks, the performances on the outdoor stage, *Plænen*, the *concerts*, the *Pantomime Theatre*, the *dodgem-cars*, the *shooting galleries*, the *dance-floors*, and all the other amusements. Of a single one of them, the *Merry Kitchen*, it has been figured out that 60,000 pieces of pottery are smashed there every season – and they come from the Royal Copenhagen factory!

Tivoli's *concert hall* can seat 2,000 on floor and balconies. On one side is a royal box. Ordinarily, the orchestra has 54 members but for the weekly symphony concerts the number is 75.

There are about 250 concerts each season and there is hardly a single international star who has not dazzled the concert public. For instance, so world-famous a name as *Birgit Nilsson* is often to be found on the programme.

The house conductors, at present, are Eckart-Hansen and Henrik Sachsenskjold, and among the many guest conductors throughout the years have been some of the most eminent. Thus, in 1967, the grand old maestro, *Leopold Stokowski*, conducted the orchestra.

The variety show in *Glassalen* also collects stars. Here you meet those who shine brightest at the moment in the international entertainment firmament. Among the Variety's loyal guest performers are such glittering stars as *Josephine Baker*, *Eartha Kitt*, *Marlene Dietrich*.

The *Tivoli Guard* has its more than 100-year-old traditions – the first boys' corps was formed by Georg Carstensen in 1844. Today the Tivoli Guard is composed of 90 boys from 9 to 16 years of age. It includes a 50-member band, 17 flute and drums, and a colour-guard of 23 boys. They drill and have band practice all year round and on 50 days during the season give concerts and hold parades.

Tivoli's illumination is worthy of special notice. To begin with, though the garden is lit up at night by thousands of lamps (the number for the outdoor lighting, alone, is 87,000), it is by no means one great blaze of light. With fine discrimination the lighting-engineers have differentiated between a few brilliantly lit spots and the rest of the garden – particularly its many cosy nooks – where the lighting is more subdued. Therefore, neon lights are taboo, just as mechanical music and juke-boxes are.

One of the garden's justly famous sights are the *bubbling fountains* in the tall, sealed glass tubes in the flower beds in front of the bazar building. In a very short time these have become so popular a subject for tourist cameras that they are now in a class with Copenhagen's photo model No. 1, *The Little Mermaid*, on Langelinie.

The fountains were designed by the landscape gardener, *Eigil Kiær*, and the great physicist, *Niels Bohr*, himself, was involved in their creation.

Tivoli's director is *Henning Søager*, and his artistic General Staff is headed by the architect, *Simon Henningsen*, and the artist, *Spjæt Christensen*.

Attempts have been made in other parts of the world to copy Tivoli, but without success. For just as they say in England that the secret of a fine lawn is a hundred years of care and attention, the secret of Tivoli is the care and attention of an absurd little group of Turkish-Chinese-Modernistic-Norwegian-Moorish buildings situated on an appropriate, suitably planted and gently rolling site. And this care and attention must go on year in and year out well into the next century . . .

Translated by Eve M. Wendt

L I T T E R A T U R

- H. C. Andersen*: Breve til Jonas Collin. 1945-48
- H. C. Andersen*: Dagbog
- H. C. Andersen*: Mit Livs Eventyr
- G. Biilmann Petersen*: Tivoli. Fra The Architecture of Denmark. London 1949
- Max v. Boehm*: Das Bühnen Kostüm
- G. N. Brandt, Poul Henningsen* og *Hans Hansen*: Tivoli. Udviklingsplan. 1945
- Carl C. Christensen*: Tivoli og Vauxhall, samt dets uden- og indenlandske forløbere. 1943
- C. A. Clemmensen*: Tivoli gennem 75 år. 1918
- Chr. Elling*: Breve om Italien. 1945
- Chr. Elling*: Den italienske nat. 1947
- Chr. Elling*: Maskespil. 1945
- Harald Engberg*: Pantomime-teatret. 1960
- P. Engell*: Københavns Tivoli i 50 år. 1893
- Axel Guthmann* og *Anton Melbye*: Tivoli 1888
- G. K. Harild*: Tivoli i Fortid og Nutid. 1926
- J. Hauch-Fausbøll* og *Jesper Høm*: Bravo Pjerrot. 1965
- Henry Hellssen*: Harlekin og Columbine. 1944
- Eric Keown*: Punch, London 21. juli 1954
- Tom Kristensen*: Mord i Pantomimeteatret. 1962
- E. Mentze* og *Harald H. Lund*: Tivoliminder. 1943
- N. Nicoll*: The World of Harlequin. 1963
- Steen Eiler Rasmussen*: I Danmarks Have 1941
- Carl Roos*: Harlekin. 1927
Ny udgave 1967
- A. Rosenkilde*: Anders Tikjøb. 1861
- Tb. Stein*: Til minde om arkitekten H. C. Stilling. Privattræk 1892
Tivoli og Georg Carstensen. 1962 (delvis tekst fra G. K. Harild: Tivoli i Fortid og Nutid)
- Tivoliana* 1843-1943
- Vilh. Wanscher*: Arkitekten nr. 27. 1925

NAVNEREGISTER

- Abell, Kjeld 110, 149
 Akerø, Poul 157
 Alstrup, Carl 156
 Amici, Gaetano 30, 150
 Andersen, H. C. 8, 15, 32,
 38 ff, 65, 169
 Andersen, Joachim 24, 157
 Armstrong, Louis 34, 144
 Arne-Petersen, K. 26, 149
 Arnth-Jensen, Niels 158
 Auber 20
- Bache, Otto 46
 Baker, Josephine 139
 Barfod, fyrværkerdynastiet
 150
 Bellini 21
 Bentzon, Niels Viggo 92
 Berit, Ann 95
 Bidsted, Erik 07
 Biilmann Petersen, G 169
 Björling, Jussi 138
 Bock, Inge-Lise 149
 Boehm, Max von 169
 Bohr, Niels 153
 Borell, Jan 95
 Bournonville, August 22
 Boyton, kaptajn 28
 Brahms, Johannes 25
 Brandt, G. N. 112, 169
 Brockdorff, Poul 96
 Busch, fyrværker 150
 Busholm, Peter 158
 Bøgh, Nikolai 40
- Capozzi, D. 44
 Carstensen, Georg 6, 7 ff,
 68 ff, 101, 115, 116, 123,
 126, 128, 143, 149, 158
 Casanova 59
 Casorti 64, 65, 69, 82, 93
 Christensen, Carl C. 169
 Christian VIII 7, 9
 Christian IX 26
- Clausen, Hilmar 157
 Clemmensen, C. A. 169
 Collin, Jonas 32
- Dahl, Balduin 157
 Dahlerup, J. V. 75, 76
 Danner, Grevinde 39
 Darburak, Mlle 34
 Dietrich, Marlene 139
 Donizetti 20
 Drachmann, Holger 27
- Eckart-Hansen 138, 157
 Elling, Christian 169
 Ellington, Duke 24
 Engberg, Harald 54, 70,
 169
 Engell, P. 169
- Felumb, Sv. Chr. 157
 Fog, Dr. 48
 Frank-Maselly 34
 Frederik III 50
 Frederik VI 65
 Frederik VII 39
 Freytag, Max 158
- Gemzøe, Hanne 95
 Georg af Grækenland 26
 Gluck, Christoph Willibald
 59
 Godard 29, 30
 Goethe 123
 Gosse, Edmund 6, 48
 Gottschalksen, Carl 157
 Gregory, Vicente 95
 Grieg, Edvard 24
 Grundtvig, N. F. S. 37, 49
 Guthmann, A. 169
- Hansen, Folmer 157
 Hansen, Hans 76, 136, 169
 Hansen, Max 157
 Hauch-Fausbøll, J. 169
- Harild, G. K. 169
 Heerup, Henry 118, 119
 Heiberg, Johan Ludvig 47
 Heiberg, Johanne Luise
 31, 47, 48
 Heinrich, Susanne 95
 Hellssen, Henry 70, 169
 Hemme, F. 157
 Henningsen, Poul 112,
 150, 157
 Henningsen, Simon 100,
 149
 Hesse, Harald 68
 Hilding, Knud 95
 Holberg, Ludvig 57
 Huld, Oda 157
 Huld, Poul 69, 94
 Huldstrøm, Maggie 157
 Hviid, C. J. 158
 Høegh-Guldberg 150
 Høm, J. 169
- Ibsen, Henrik 82
 Imer, Teresa 59
- Jacobsen, Otto 157
 Jensen, Sonja 158
 Jensen, Søren Georg
 119
 Jensen, Thomas 157
 Johansen, Luftskipper 30
 Johansson, Torsten 119
 Judic, Anna 25
- Kalckar, Nina 157
 Keown, Eric 169
 Kitt, Eartha 139
 Kiær, Eigil 153
 Kjæregård, Lisa 158
 Kjærrumgaard, Anna 69
 Knipschildt, Else 157
 Koch, H. H. 158
 Koefoed, Hjalmar 157
 Krieger, A. F. 31

- Kristensen, Tom 54, 169
 Krogh, Jørgen 95
 Krogh, Torben 70
 Kronenberg, Dida 95
- Langballe, Carl 158
 Lanner 20
 Larsen, Helmuth 96
 Larsen, Niels Bjørn 94
 Lauritzen, Torkil 96
 Lemkov, Victor 149
 Leoni, Kanonkongen 29
 Leth, Ivan 157
 Lohse, B. T. 44
 Lotinga, Poul 96
 Lozanda 34
 Lulu, miss 34
 Lumbye, Carl 157
 Lumbye, Georg 157
 Lumbye, H. C. 9, 13, 17,
 19 ff, 41, 45, 92, 128,
 141, 142, 157
 Lund, Carl 28
 Lund, Har. H. 169
- Madigan, Elvira 26, 27
 Magnussen, Elo 157
 Melbye, Anton 169
 Mentze, Ernst 169
 Mérode, Cleo de 27, 28
 Moliere 63
 Møller, C. C. 157
 Møller, Jørgen 158
- Napoleon I 115
 Nicoll, N. 169
 Nielsen, A. W. 158
 Nielsen, Carl 22, 25
 Nielsen, R. 44
- Nilsson, Birgit 138
 Nordgren, Erik 148
- Oderwald Lander, S. 157
 Oehlenschläger, Adam 37,
 54
 Olsen, Bernh. 158
 Olsen, dynastiet 94
- Petersen, Carl 158
 Petersen, Ove 75
 Petersen, Rasmus og
 Bolette 44
 Petersen, Vilhelm 157
 Petruska, Mlle 34
 Pettoletti 64, 69
 Pompeati, Angelo 59
 Price, James 64, 65
 Priestley, J. B. 100, 122
- Rasmussen, Steen Eiler
 6, 18, 115, 169
 Rasmussen, Viggo J. 158
 Rathsack, Svend 19
 Recke, A. v. d. 158
 Rex, Elisabeth 157
 Rimsky Korssakow 25
 Rodeck 30
 Roos, Carl 54, 62, 63, 97,
 169
 Rosenbaum, Brdr. 21
 Rosenkilde, Adolph 46, 169
 Rossini 21
- Sachsenskjold, Henrik 138,
 157
 Schiøler, Arendse 158
 Schlegel, Fritz 136
 Schnedler-Petersen 157
- Schultz, Aksel 158
 Schuman, Ernst 157
 Sibelius, Jean 25
 Smetana 25
 Spjæt Christensen 119, 149
 Starcke, Henrik 119
 Stein, Th. 169
 Stilling, Harald 12, 17, 75
 Stokowski, Leopold 139
 Strauss, Johan 20
 Svan, Eig. 157
 Søager, Henning 149
- Tardini 29
 Tegner, Hans 39
 Teige, Bjørg 158
 Thiersen, Johan 95
 Thrane, T. 158
 Tikjøb, Anders 46, 47
 Totta, miss 34
 Tschaiakowsky 24
 Tuxen, Erik 156
- Wagner, Richard 25, 84
 Valdemar, prins 26
 Valgeir, Jon 97
 Wanscher, Vilhelm 169
 Watt, Robert 158
 Watteau 62, 63
 Vaux, John 18
 Weindrich, V. 158
 Verlaine 63
 Westman, Gunnar 119
 Volkersen, N. H. 19, 66 ff
 Wulf, E. 157
 Wølk, John 96
- Zella, mandolinspilleren 21
 Zuila, miss 34

TIVOLI

begynder i fortiden med de to unge mennesker, løjtnanten, redaktøren og festarrangøren Georg Carstensen og arkitekten Harald Stilling. Man møder også H. C. Lumbye, der tjener ialt 50 kroner på sin Champagnegalop, H. C. Andersen, der har et par små triste oplevelser, fru Heiberg, der betages af fyrværkeriet, og Elvira Madigan, som får et Dagmarkors på kunstnerplænen af Christian IX. Pantomimeteatret, som er enestående i sin art, har både en gloriøs fortid og en spændende nutid, og en Columbine viser, hvordan man idag udtrykker sig i det stumme sprog. I det moderne Tivoli følger man først resterne af de gamle bastioners bakkede former og zigzaglinjer og finder frem til gamle træer, der har oplevet Carstensen og havens åbning. Man opsøger skjulte kroge og besøger de kendte, kære steder fra koncertsal til rutschebane.

*Tivoli-silhouetklip af
Ebbe Sadolin i Tivolis jubilæumsår*

ENGLAND

Sadolins tegninger synes fyldt af hans egen glæde over at finde det uventede.

THE TIMES LITERARY SUPPLEMENT

Hans tegnekunst er henrivende, vittig og be-snærende.

THE MANCHESTER GUARDIAN

SVERIGE

Hans streg er sensuel, klar og blød som en ung piges aftenbøn.

STIG AHLGREEN, *Veckojournalen*

NORGE

Han overfylder en ikke med alt, hvad han ved, hans vidunderlige streg får blodet til at banke af hunger efter at se på ny på ny.

JOHAN BØRGEN, *Dagbladet, Oslo*

DANMARK

Ikke alene er han en fin tegner – det er en banalitet for alle, der kender hans lette, sprøde streg – men han er også en indtagende skribent.

KNUD HANNESTAD, *Jyllandsposten*

Ebbe Sadolin er den lykkelige iagttager, der altid er parat til at lade sig overraske, også af det alle mener at kende ud og ind i forvejen.

JENS KISTRUP, *Berlingske Tidende*